

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

ÅRBOG 1952

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

**Kronevignetten på omslaget er tegnet efter en detalje
på titelkobberet til Christian IV's bibel 1633**

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

ÅRBOG 1952

HILLERØD

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN

1953

FLYNDERBORG

Af VILH. LA COUR

I.

Den, som i vore dage sydfra kommer med toget til Helsingør, vil næppe ane, at banelinien ved byens udkant er ført tværs igennem et gammelt voldsted. Men sådan er det. Anlægget af banen og af villaveje har gjort stedet, sådan som det fremtrådte endnu for et par menneskealdre siden, næsten ukendeligt, og hegn, haver og huse slører yderligere indtrykket af den smule, der er til rest. Men ikke des mindre: *her* — midt i dette virvar af moderne bebyggelse og trafik — lå *Flynderborg*, det ældste faste hus ved Helsingør, betydeligt ældre end Erik af Pommerns Krogen, der skjuler sine røde mure bag Kronborgs sandstensfacader.

Desværre er det ikke alene voldstedets ødelæggelse, som gør det vanskeligt for os at danne os et begreb om borganlæggets karakter — vi kan også kun hente meget ringe hjælp fra litterære kilder. Flynderborg synes at være både gemt og glemt. Måske er der netop derfor grund til at notere de få enkeltheder, som vi kan siges at have nogenlunde sikker viden om.

II.

Hvad der i den ældre litteratur foreligger af meddelelser om Flynderborg, er forsvindende lidt. Bortset fra, at *Hvitfeld* (1652) anfører navnet i forbindelse med begivenhederne i 1289 (herom senere), findes borgen tidligst omtalt i *J. L. Wolf: Encomion regni Daniæ* (1654), hvor det kort og godt hedder, at der „uden for Byen [Helsingør]“ havde ligget et slot, „efter den Tids En-

foldighed bygget, som vaar kaldet Flynderborg“. 1) Sognepræsten i Rynkeby og Revninge menigheder, *Ludvig Boesen*, meddelte, at han „altid havde holdt for, at Flynderborg er bygt til Sikkerhed for Egnen mod Sæ-Røvere og ikke for Øresunds Told Skyld, om hvilken Told jeg til den Tid da man slutter, dette Slot er opført, finder intet“. 2) Der savnes faktisk ethvert vidnesbyrd om, at man i Helsingør har haft en lokal tradition vedrørende Flynderborg, ja, man har endda indtil for hundrede år siden været i vilderede med, hvor borgens tomt skulde søges. Da *J. G. Burman Becker* i 1830 udsendte 1. samling af sine „*Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne*“, mente han, at Flynderborg havde ligget *nord* for byen, medens de „Rudera“, der kunde ses *syd* for den, stammede fra Erik af Pommerns Krogen, 3) og samme misforståelse gik igen, da han i 1851 offentliggjorde den første beskrivelse af voldstedet. 4) Han troede stadig, at Krogens plads havde været syd for Helsingør.

Sagen var den, at selve navnet *Flynderborg* ikke kendtes af menigmand på stedet. 5) Det er overhovedet en gåde, hvorfra Hvitfeld har fået det, og dets brug hos Wolf, Boesen og Burman Becker stammer sikkert — direkte eller indirekte — kun fra ham. I middelalderlige kilder forekommer det aldrig. Når Mecklenburgerne eller Lübeckerne omtalte borgen, var det som „Helsingør hus“ eller „Helsingør slot“ 6) — hvilket naturligvis ikke udelukker, at borgen *kan* have båret det af Hvitfeld angivne navn. Hvad dette skulde have betydet, er dog et problem. Johs. Steenstrup tænkte sig, at en flynder havde været borgens mærke eller havde siddet i dens vindfløj 7) — en lidt tvivlsom forklaring, selv om mulige paralleller kan nævnes. 8) Andre har sat navnet i forbindelse med Flynderup i Tikøb sogn, 1211 Flunretorp, Flunnerthorp (Esrums klostres brevbog), der vel må jævnføres med sognenavnet Flynder i Skodborg herred og (ligesom fiskenavnet) indeholde et ord med grundbetydningen „flad“. 9) Afstanden mellem Flynderborg og Flynderupgård er ca. 4,2 km,

Så følger, som nævnt, i 1851 Burman Beckers beskrivelse af voldstedet. Efter hans skøn var kun „Borgens nordlige [skal være: vestlige og sydlige] Fæstningsværker“ bevaret, medens den halvdel, der havde ligget ud imod sundet, var blevet ødelagt ved anlægget af Strandvejen og opførelsen af forskellige bygninger med haver. Dette er næppe rigtigt. Anlægget har vistnok fra første færd været åbent ud imod stranden ligesom imod nord, hvor en vandfyldt sænkning (Borrevaldsdammene) har dækket det. I dets midte lå „en Banke, der har Skikkelse af et Trapezium og formodentlig har baaret eller skjuler Grundvolden af et Taarn, Borgens Middelpunkt“. Dens sider var meget stejle, navnlig ud imod sundet, hvor den (efter hans skøn) havde en højde på ca. 16 alen (ca. 10 m). Mod land var banken omgivet af en grav, hvis bund lå højere end bankens fod på sundsiden, og som i nord udmundede i „en Mose eller sid Eng, der naaer hen til Byen“. Øst for voldstedet skrånede terrænet mod stranden. Uden om graven fandtes i vest og syd „en bred, halvmaaneformig Banke“, hvis udvendige side nåede en højde af ca. 12 alen (ca. 7,5 m), medens dens indvendige side kun var 5 alen (ca. 3 m) høj. „Dette betydelige Udenværk,“ fortsatte Burman Becker, „som saa ofte ses ved gamle Voldsteder“, var omgivet dels af en mose, dels af en bred, tør grav, der skilte det fra de omliggende marker op imod Kongevejen. „Fra den førstomtalte trapezieformige Höi seer man saavel over disse ydre Fæstningsværker som over den største Deel af Helsingørs By, men den beherskes af de nærliggende höie Marker henimod Kjøbenhavnssiden. Forunderligt at intet Sagn om dette Voldsted existerer; flere Gange har jeg forgjæves spurgt de Omboende om, hvad det var for Levninger; de udgave det for en Kjæmpegrav, hvormed den dog slet ingen Lighed har.“

Beskrivelsen (der pr. skridt angiver en række længde- og breddemål, umulige at omregne i meter) svarer kun dårligt til den ovennævnte, fem år yngre grundplan, skønt måske også denne skyldes Burman Becker. Den kan imidlertid kun opfattes

som et flygtigt kroki, fuldt af unøjagtigheder. Mål på 20 skridt er afsat lige så store som mål på 40 skridt, og den „brede, halvmaaneformige Banke“ er blevet til en smal, regulær vold, medens midterbanken har fået en nærmest kradratisk form. Så får man et adskilligt bedre indtryk af anlægget af et fotografi, rime-

Fig. 2. Fotografi, taget fra højderne bag Flynderborg ca. 1875.

ligvis taget omkring midten af forrige århundredes sidste halvdel¹³) (fig. 2). Man står her på bakkeskråningen vest for voldstedet. I forgrunden har man sænkningen mellem banken og „det betydelige Udenværk“, som dominerer billedets midte. Det viser en stejl vestskråning og en flad krone med svagt fald imod øst, hvor man — til højre i mellemgrunden — ser midterbanken, adskilt fra udenværket ved graven. Til venstre i mellemgrunden har man den side eng nord for voldstedet, og i baggrunden skimtes Helsingør med Kronborg og havnen, sundet og den skånske kyst.

Sådan må anlægget have taget sig ud, lige indtil flytningen i 1889-90 af Helsingørs station ned til havnen og den deraf føl-

gende omlægning af banelinien truede mindesmærket med total ødelæggelse. Nationalmuseet bad derfor kaptajn *A. P. Madsen* om at optage „en fuldstændig Plan af dette Voldsted med omgivende Grave. Højde- og Dybdeforhold ønskes belyste ved et Tværnsnit, og det ønskes ligeledes i Tegning ved Croquis angivet, hvorledes de omgivende Terrainforhold ved Voldstedets Anlæg maa antages at have været, særligt om Gravene have faaet Tilløb fra Øresund.“ Man udbad sig, hed det i en senere skrivelse, „en Plan med 5 Fods-Kurver, forinden Afgravningen begynder“. ¹⁴⁾

A. P. Madsen foretog den ønskede opmåling og fulgte så nogenlunde ingeniørernes arbejde under deres gennemgravning af bankerne. Ligeledes var museumsinspektør, dr. *Henry Petersen* lejlighedsvis til stede og gjorde enkelte notater, ledsaget af meget løse skitser. ¹⁵⁾ Gravningen var begyndt i september 1889, og i november kunde kaptajn Madsen afslutte sin undersøgelse og indsende plantegning, snit og indberetning til museet. ¹⁶⁾ Året efter — i december 1890 — kom imidlertid ved ingeniørernes fortsatte arbejde nye fund for dagen, og kaptajn Madsen måtte genoptage sin undersøgelse, der resulterede i to nye indberetninger. ¹⁷⁾

Jernbanearbejderne gik hårdt ud over det gamle voldsted, som banelinien førtes direkte igennem, og bedre blev det ikke, da man noget senere anlagde Flynderborgvej. Men rester af bankerne lå dog trods alt tilbage, og i 1937 modtog Nationalmuseet en meddelelse om, at man i villa „Flynderborg“s have (på den vestlige del af udenværket) var stødt på en gammel mur. Museet lod en eftergravning foretage under ledelse af daværende cand. mag. *Roar Skovmand*, som afgav indberetning derom. ¹⁸⁾ Siden da er der intet meldt om nye fund, og det er heller ikke sandsynligt, at sådanne vil fremkomme. Hvad man har som grundlag for en opfattelse af anlæggets karakter er derfor kun matrikulkortet fra 1799, Burman Beckers beskrivelse fra 1851, A. P. Madsens planer, snit og indberetninger fra 1889-90 og Roar Skovmands tilsvarende fra 1937. Det er klart, at ad-

skillige spørgsmål af den grund vedblivende må komme til at henstå uløste.

III.

Da gennemskæringerne af bankerne fandt sted i 1889-90, havde midterbanken en nærmest trapezoid eller rhombisk form, i n.v.—s.ø. målende ca. 51,79 m, heraf topfladen 31,16 m, i s.v.—n.ø. henholdsvis ca. 31,16 og 13,18 m¹) (fig. 3). At dette ikke var bankens oprindelige form, syntes givet. Medens dens nord- og østside antagelig stod nogenlunde velbevarede, havde der åbenbart fundet en betydelig afgravning sted i syd-vest, hvorved også graven på dette sted var blevet uforholdsmæssig bred (ca. 17,26 m mod ca. 8,79 m i n.v. og s.ø.). Topfladen lå 18,36 m over sundet og ca. 5,81 m over graven i n.v. og s.v. Den østlige del af banken var inddraget under en have, hørende til en af ejendommene på den jævne skråning ned mod Strandvejen. Vest og syd for voldgraven fandtes udenværket stort set intakt. Dets største bredde (i ret vest) var ca. 62,75 m fra fod til fod og ca. 37,67 m på topfladen, medens højden over sundet langs ydersiderne varierede fra ca. 17,89—18,21 m, langs indersiderne fra ca. 16,95—17,11 m. Højden var altså ikke stort mindre end midterbankens. Planen ledsagede kaptajn Madsen med en profiltegning, visende begge bankerne og den mellem-liggende grav samt skråningen mellem midterbankerne og stranden. Den var rent skitse-mæssig, og det samme gjaldt et lille snit fra midterbankens sydøsthjørne til udenværkets sydøstre spids. Bedre vilde det have været, om han havde givet en redegørelse for de lag, der gennemgravedes af ingeniørerne, men for betydningen heraf havde man kun ringe sans på den tid. Snittet synes dog at vise, at man på dette sted havde nået gravens bund, d. v. s. den „naturlige Bakke“, ca. 3,14 m under det daværende jordsmon, og gravbunden må i så fald have ligget ca. 9,42 m over den nuværende strandlinie, hvorfor graven ikke kan have fået noget tilløb fra Øresund, selv om strandlinien i middelalderen lå en del højere end nu. Et andet snit viste udenværkets gennem-

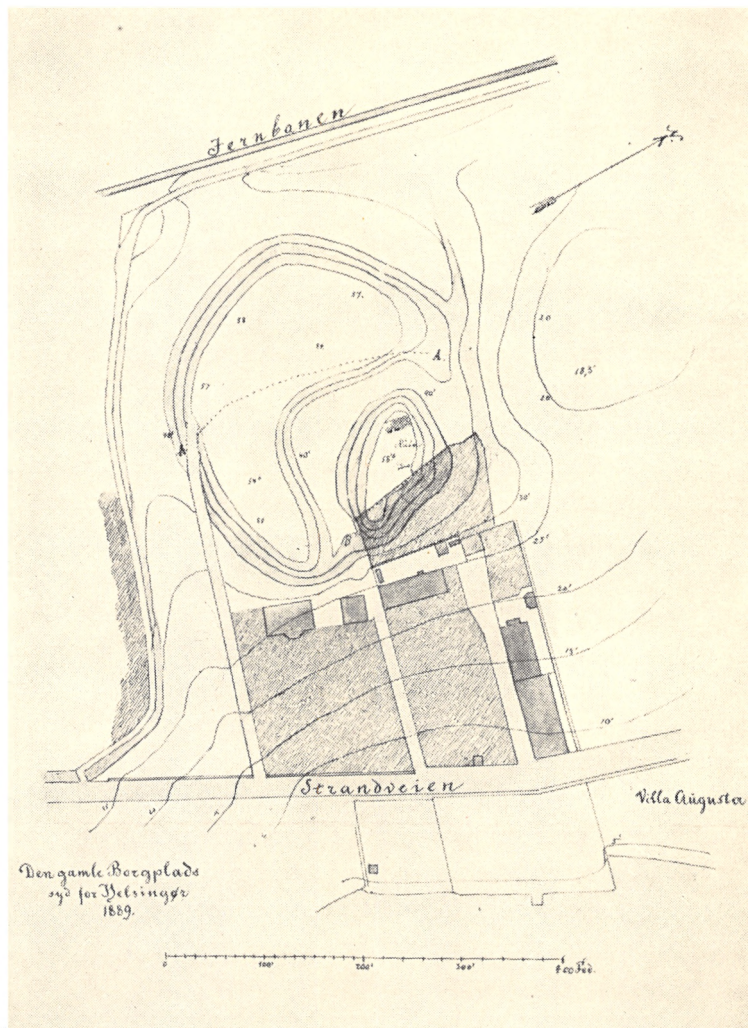

Fig. 3. A. P. Madsens opmåling 1889.

gravning vest for midterbanken og i retningen n.—s. En forklarende tekst manglede, men påskrifter på selve tegningen angav, at man dybest nede havde truffet sand (et enkelt sted betegnet som „meget vandholdigt“) og over dette flere lerlag, der

strakte sig helt op til overfladens muld. Snittet var for flygtigt tegnet til, at man kan danne sig et virkeligt indtryk af bankens struktur, og endnu ringere vejledning giver fire profilrids, som dr. Henry Petersen skitserede i sin notesbog, da han besøgte stedet den 13. september og 18. oktober 1889. 2) De er ufor-

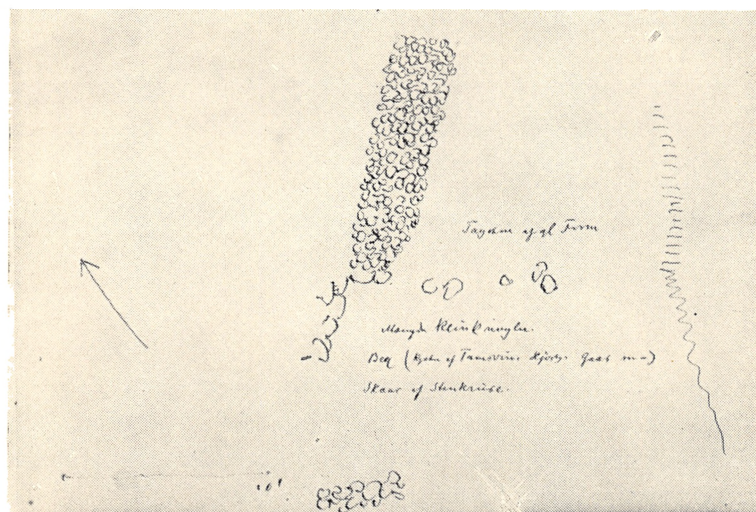

Fig. 4. Kroki fra A. P. Madsens beretning af 27, 10 1889.

ståelige, fordi de kun har skullet tjene til at støtte hans egen hukommelse.

Interessen samlede sig på den tid næsten udelukkende om de spor af bygninger, der blev påtruffet. Den 23. novbr. 1889 havde afdelingsingeniør Simoni meddelt museet, at der „paa Toppen af det gamle Voldsted“ var „forefundet Rester af en gammel Brolægning samt Murlevninger“³⁾. Det viste sig at være en smal brolægning med retning i n. ø.—s. v. og omtrent på midten af centralbankens topflade (fig. 4). Den var 3,77 m lang og 0,94 m bred og endte mod syd i nogle større sten. Sydøst for disse var fylden kulblandet, indtil den oprindelige bankes niveau nåedes ca. 0,31 m dybere end brolægningen. Fylden var „stærkt blan-

det med Murstensmulder, en Mængde Jern-Klinknagler, en Hestesko m. m. Ben af Hjorte, Tamsvin m. fl. Skaar af Stenkruse“. Længere mod sydvest „var atter et lille Stenlag“. På grundlag af disse sparsomme iagttagelser kunde naturligvis ingen slutninger af betydning drages. „At der har staaet Bygninger, der ere blevne ødelagte ved Ild, er kjendelig nok, men hvorvidt dette lille undersøgte Stykke er en Del af Gaardspladsen, eller man er uden-

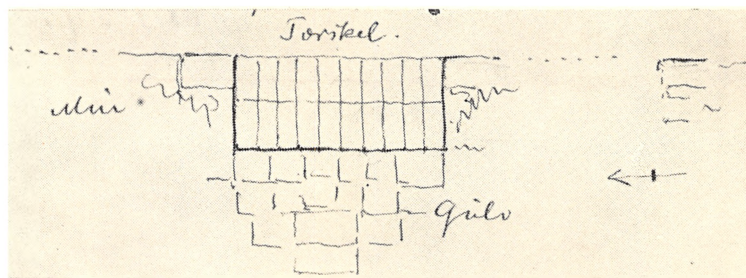

Fig. 5. Kroki fra A. P. Madsens beretning af 5/12 1890.

for Bygningen, der da her maa ligge vestligere, kan kun afgjøres ved Undersøgelsen af Resterne af Tomten⁽⁴⁾.

En sådan undersøgelse fandt desværre ikke sted; men da man et godt år senere var i lag med udgravningen af grunden til jernbanens store vandtårn, telegraferede Simoni den 3. decbr. 1890, at „tversover Toppen af Voldstedet er forefundet en 2 Stens Mur af Munkesten⁽⁵⁾“, og museet bad derfor atter A. P. Madsen om at syne fundet.

Det ses af hans beretning⁽⁶⁾ (fig. 5), at man „omtrent paa Midten af, hvad der kan ansees for Hovedbanken“ og 1,24—1,56 m under overfladen var stødt på en mur, der gik i retningen n.—s. I muren var — „vest for Midten af Vandbeholderen“ — en døråbning med en 1,34 m lang og 0,47 m bred tærskel, sat af kantstillede munkesten i to rækker, der hvilede på mindre sten af kamp. Vest for tærskelen og ca. 0,31 m lavere end denne lå resterne af et murstensgulv med stenene lagt på fladen. Selve

muren syntes at have haft samme tykkelse som tærskelen. „Kunden ene Side af Muren, mod Øst, stod skarp — op til denne Side var sandblandet Muld. Den anden Side af Muren, mod Vest, var derimod paa dette Sted temmelig ødelagt. Over Muren, Tærskelen og Gulv(et) var et flere Fod tykt Lag af Stykker og Brokker af Mur- og Tagsten — af Middelalders Form — enkelte Kul-

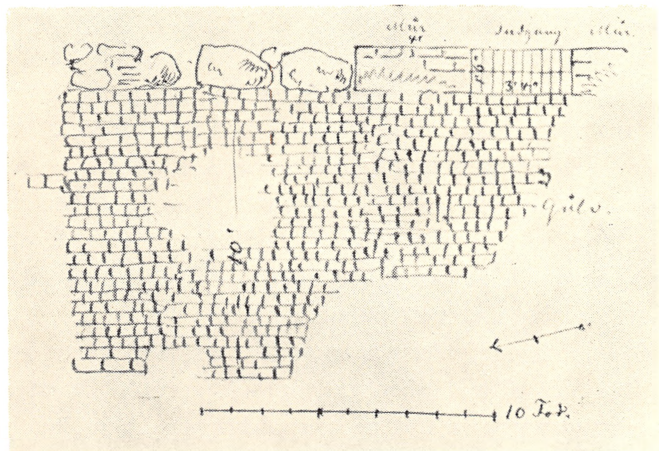

Fig. 6. Kroki fra A. P. Madsens beretning af 9/12 1890.

stykker og Ben“. Man havde udgravet grunden til vandtårnet „temmelig dybt i Midten af Tomten“, men var ikke dér stødt på murstensaffald, hvorimod man havde fundet en ca. $0,94 \times 0,63$ m stor, flad sten, enkelte ben og nogle jernsager, der var blevet „bortkastet af Arbejderne som noget gammelt, rustent Kram“.

Få dage senere afdækkedes enkelte bygningsrester. Man stødte på „Rester af en Bygning, formentlig af Bindingsværk“⁷⁾, hvis længderetning — som den tidligere fundnes — havde været i n.—s. (fig. 6). Der sås „paa hver Side af Indgangsabningen et muret Parti“, 1,26 m langt og 0,63 m højt, hvilket syntes at have været den oprindelige højde. Forøvrigt markeredes murretningen kun af syldsten af kamp. Vest for murflugten lå

et murstensgulv, lagt af overbrudte (halve) sten med kun en snes hele sten imellem. Hvor det var bredest, målte det 3,14 m; men om dette svarede til bygningens bredde kunde ikke afgøres, da der ikke påvistes nogen vestlig ydermur. Gulvet lå 1,18 m under jordsmonnet, og i fylden over gulvet gjordes enkeltesmåfund, således en pil, en kniv, nogle søm, samt brudstykker af grove, udvendigt glaserede lerkar. Kaptajn Madsens konklusion blev denne, at der „paa Tomten har været opført en Bygning eller Længe mod Vest [den sidst afdækkede], samt nogle og tredive Fod herfra mod Øst en Bygning med samme Længderetning [den først afdækkede]. Hvorvidt der mod Syd har været nogen Bygning, er der ingen Haab om at faa oplyst, da Banken her er afgravet. Om der mod Nord har været Bygninger, kan mulig endnu blive oplyst, da der her vil blive foretaget en Undersøgelse“. Den fandt sted efter kaptajnens direktiver, men gav iflg. brev fra afdelingsingeniør Simoni intet resultat.

Med de nævnte, yderst sparsomme murrester må da alt bevaret murværk på midterbankens topflade anses for at være påvist. Næste gang, man traf på dele af borgens bygninger, skete det på det brede udenværk i nord, hvor man hen på efteråret 1937 i villa „Flynderborg“s have (Matr. nr. 29 m og 29 i af Helsingør købstads markjorder) fandt levninger af en mur. De undersøgte, som før nævnt, af cand. mag. *Roar Skovmand*, der foretog en eftergravning i dagene 8.—13. septbr.⁸).

Forholdene var ved denne lejlighed ikke gunstige. Da Flynderborgvej i sin tid blev anlagt, var selve udenværket blevet delt i to. På den nordlige af de derved fremkomne banker lå villaen, ved hvis opførelse arealet var „blevet gennemrodet grundigt“, uden at museet havde modtaget meddelelse om gjorte fund. Muren, man nu var stødt på, lå tæt syd for villaen og kun få centimeter under jordoverfladen (fig. 7). Det viste sig at være godt 9 m af en eller anden bygnings sydmur, strækkende sig i ø.—v., samt ubetydelige dele af de tilstødende vest- og østmure. Der var ikke andet end kampestensfundamenterne tilbage, og af bygnin-

gens indre kunde kun det sydvestre hjørne undersøges. Resten var ødelagt, dels ved anlæg af en septictank, dels ved bevoksning. Uden for muren lå lerundergrunden tæt op til fundamentets overkant, medens gulvet inden for muren var nedsænket godt en halv meter i undergrunden. Der fremkom ikke stort, som

Fig. 7. Det vestre hjørne af den fremgravede murrest, set fra nord.
(Roar Skovmand fot.)

kunde datere fundet. I fylden lå „Brudstykker af Munketagsten og enkelte Potteskaar, deribl. et enkelt Stentøjskaar“. Endvidere optoges „et lille Spænde af Jern til et Bælte og Fragm. af en Spore (sen middelalderlig Type)“. Skønt „adskillige Skaar, der fandtes i Fylden over Gulvet, var fra nyere Tid“, antog Skovmand dog, at bygningen stammede fra senmiddelalderen.

I dens sydvesthjørne (fig. 8) lå langs vestvæggen en 1 m bred række af store, flade sten, og en tilsvarende række, 0,45 m bred, var placeret langs sydvæggen. Stenene var her mindre og mere toppede end ved vestvæggen. Nærmest ved murene lå de i „en betonagtig Blanding af Mørtel og Murbrokker“. Hvad hen-

sigten havde været med disse stenslægninger, kunde ikke siges. Inden for dem fandtes gulvet, 0,9 m under havens nuværende overflade og bestående af rødgult, sandblandet ler. Ved sydvæggen var 4 munkesten ($28,5 \times 14 \times 9,5$ cm) stillede på højkant ved siden af hinanden, men uden indbyrdes mørtelforbindelse.

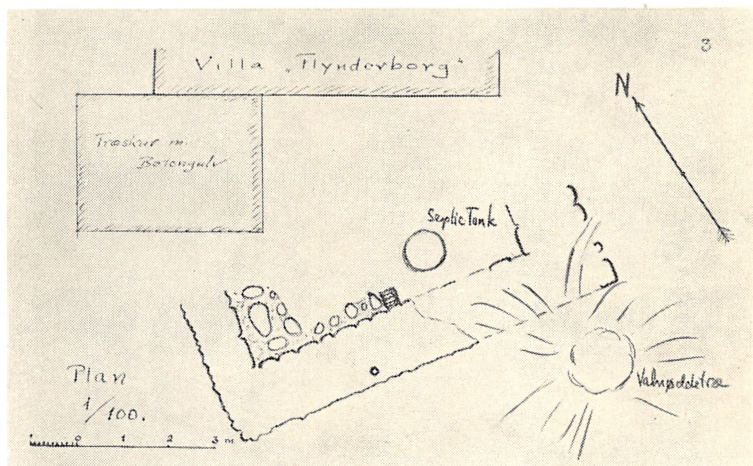

Fig. 8. Kroki fra Roar Skovmands beretning af 28/10 1937.

Syd- og østmurens fundamenter var ca. 1,5 m brede, medens vestmurens kun syntes at måle knap 1 m. Af sydmurens fundament fandtes to skifter „med affladet Inderside“, af vestmurens kun eet, til gengæld sat af større, på højkant stillede sten (fig. 9). Begge bygningens hjørner var ubeskadigede — med 20—25 cm lange sten på ydersiden og 40—50 cm lange på inder-siden. Murlivet bestod af „en betonagtig Masse af Smaasten, Mørtel og Murbrokker“, og oven i sydmuren „fandtes (allerede inden Udgravningen overtoges af Museet) et meget dybt Stolpehul, c. 3 m fra SV-Hjørnet; det havde en Skraaretning med Hældning opefter mod Syd. Hullets Sidekant bestod af mindre Sten og Mørtel, dets Tværmaal var kun 20—25 cm. Hvortil det kan have tjent, er ikke nemt at afgøre“.

IV

Dette er alt, som kan oplyses vedrørende borganlægget — småfundene selv synes at være gået tabt —, og det er ikke let på

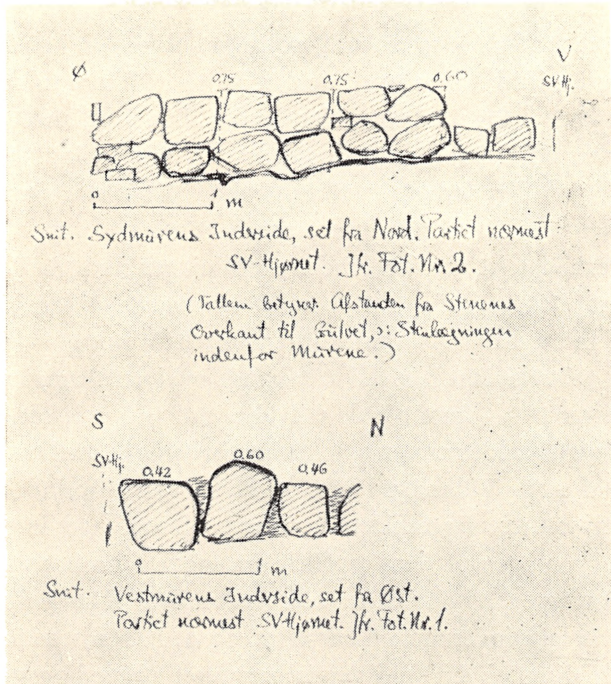

Fig. 9. Kroki fra Roar Skovmands beretning af 28/10 1937.

så spinkelt et grundlag at danne sig en bestemt opfattelse af voldstedets karakter og datering.

Een ting er dog givet: *Flynderborg har været et motte-anlæg* med en firsidet motte, en midterbanke, der udgjorde forsvarets egentlige kerne. Typen var almindelig i den tidlige middelalder i visse dele af Frankrig og i England efter normannernes erobring af dette land i 1066, og det er ligeledes den, der har præget vore egne tidligste borganlæg¹). Grundlag for en sikker datering giver typen dog ikke. Den har i udlandet spændt over 2—3

århundreder, og det samme må den have gjort hos os. Ældre end fra slutningen af det 11. årh. kan den næppe være her i landet, og antagelig er den først kommet i brug i løbet af det 12. årh. — til at begynde med i kongelige anlæg, hvad jo netop Flynderborg var.

En motte kunde være kunstigt opført, eller den kunde være en naturlig banke, som man regulerede, så den kom til at passe til formålet. Begge anlægsmåder kendes såvel i udlandet som i Danmark. Af det forudgående vil det ses, at man intet bestemt kan sige om Flynderborg-mottens struktur. Dens store lermasser har vel nok i hovedsagen været naturligt aflejrede, men det er også tænkeligt, at der har fundet påfyldninger sted. A. P. Madsens profiltegning af snittet gennem udenværket tyder derpå²).

En motte bar som regel kun en enkelt bygning — et tårn eller et rektangulært hus. Til at begynde med var denne bygning ofte „tømret“ — først når de påfyldte jordlag havde sat sig tilstrækkeligt, kunde man erstatte tømmerbygningen med en anden, muret af sten. Vidnesbyrd om, at Flynderborg oprindelig har været tømret, foreligger ikke; men det er strengt taget intet bevis for, at bygningen på dens topflade fra første færd har været en stenbygning, selv om dette nok er muligt. Ikke heller ved vi, hvilke bygninger motten har båret, og A. P. Madsens formodning, at disse i hvert fald delvis har været af bindingsværk, er kun svagt underbygget. Topfladens størrelse — den kan antages at have målt ca. 21 × 21 m — siger os ikke stort. Her har været plads nok til et tårn, omgivet af palisader, men også til et rektangulært stenhus — vi har eksempler på begge former. Derimod kan der næppe, som Madsen forestillede sig, have ligget et firlænget kompleks deroppe, og et sådant vilde ikke heller harmonere med typen.

Der findes adskillige borganlæg med *to* motter. Som regel er de da omtrent lige store, i en del tilfælde er dog den ene større end den anden. De er indbyrdes adskilte ved en grav, og uden om dem er lagt en ringgrav, ofte tillige en ringvold. Nogen alders-

forskel synes der ikke at have været mellem anlæg af denne art og anlæg med en enkelt motte. Typerne har været anvendt samtidigt, og begge synes at høre hjemme blandt vore tidligt middelalderlige og højmiddelalderlige borge. Hvorledes forholdet mellem de to motter skal forklares, er et andet spørgsmål. De udgør afgjort betydningsfulde dele af en fortifikatorisk helhed, og man må antage, at adgangen udefra til borgen er gået over den ene motte til den anden, så den første har fungeret som et kraftigt forværk, en slags indre „bailey“, den næste — isoleret udefra — som borgens egentlige pièce de resistance. Hvad man har haft brug for af „civile“ bygninger — med plads til mandskabet, til stalde og værksteder, som regel vel også til borgherrens daglige bekvemmelighed — har ligget uden for selve motteanlægget, i en langt lettere befæstet ydre „bailey“, af hvilken vi kun har få og usikre spor ved danske borganlæg. Netop fordi det fortifikatoriske her var så lidet betonet, er de fleste vidnesbyrd om vore borges ydre baileyer forsvundet med den stigende opdyrkning

Der gives flere variationer af den såkaldte dobbelte-voldsteds-type, blandt dem en, hvor den indre bailey ikke udgøres af nogen motte, men hvor den fremtræder som en partiel udvidelse af ydervolden. *Det er netop denne variation, vi finder repræsenteret i Flynderborg.*

I det foregående er anlæggets andet hovedled, banken vest og syd for motten, stadig betegnet ved det neutrale ord „udenværket“. Roar Skovmand opfattede den brede, vestlige part af dette udenværk som en *forborg*. Det er utvivlsomt rigtigt. Den har udgjort, hvad der i et regelret dobbelt-motte-anlæg var borgens forværk.

Det fremgik ikke alene af murresterne i villa „Flynderborg“'s have, at „den halvmaaneformige Banke“ ikke havde været en ordinær vold. Dens sydlige halvdel, som løber ud i en spids, men hvor største delen af topfladen dog har en bredde på ca. 16—17 m, kunde måske til nøds betegnes som en vold, og den vides

heller ikke at have båret nogen bygning. Men dens vestlige halvdel, som har en topflade på indtil 37—38 m's bredde, kan i hvert fald ikke opfattes som slet og ret en vold. Her er der tale om et selvstændigt forværk, anlagt på det sted, hvor adgangen til borgens hå have været. Fra højderne i vest er man kommet ned til denne „indre bailey“, hvorfra man over graven har haft adgang til anlæggets motte, borgens hovedforsvarsværk.

Typen er ikke almindelig, men vi har alligevel mere end een parallel til Flynderborg. Som et eksempel kan nævnes voldstedet *Farebæksholm*, Egby sogn, Ramsø herred, Københavns amt.

Det består af en oval motte, som nu — en afgravning har fundet sted i vest — ved foden måler 37,66 m i n. ø.—s. v. og 31,39 m i n. v.—s. ø. Den har kun båret een bygning, et rektangulært stenhus, der har været 7,84 m bredt og vistnok ca. 17,26 m langt. Uden om motten har der været en grav, i syd begrænset af en vold, i øst af en indre bailey, som på grund af jordens opdyrkning i tidens løb er blevet stærkt udpløjet. Dens topflade måler i n.—s. ca. 46 m, i ø.—v. ca. 38 m. Da voldstedet i 1903 blev opmålt af museumsinspektør P. Hauberg og undertegnede, opfattedes denne brede udvidelse af volden som borgens „ladegårdsplads“. Der var her fundet brolægning og et 3,76—4,39 m langt murstykke, sat af kridtstens- og teglstensbrokker — helt opløjet, inden en undersøgelse havde kunnet finde sted. Udtrykket „ladegårdsplads“ var imidlertid misvisende. Der var her tale om borgens bailey, der havde udgjort en integrerende del af selve fortifikationen, et virkeligt forværk — ganske som ved Flynderborg. Forskellen mellem de to anlæg var egentlig kun den, at Flynderborg-motten havde ligget udækket ud imod sundet i øst og „Borrevoldsdammene“ — den brede, vandfyldte sænkning — i nord, medens Farebæksholms-motten havde haft grav og vold både i syd, vest og nord. Endvidere, at Flynderborg havde ligget så højt, at dens grave i vest og syd rimeligvis havde været tørre, medens Farebæksholm lå i lavt terræn og havde haft en vandfyldt grav.

Vi ser altså, at Flynderborg-anlægget repræsenterer en bestemt voldstedstype, kendt også andet steds i landet og „beslægtet“ med vore talrige anlæg af dobbelt-motter. Det giver imidlertid intet fast grundlag for en datering. Typen kan — som de forskellige mottetyper — have haft en lang levetid, og da heller ikke småfundene gav sikre oplysninger om tidspunktet for Flynderborgs anlæg, står vi i virkeligheden på bar bund. At der i fylde fra forværket forekom enkelte ting med senmiddelalderligt præg, siger intet. Flynderborg eksisterede jo faktisk til langt op i det 14. årh. om ikke længere, og det er kun naturligt, at også den sidste del af dens levetid havde afsat spor i de sparsomme fund. Skal man nå til en sandsynlig datering, må man derfor søge løsningen ad helt andre veje.

V

Een ting står fast: Flynderborg var *et kongeligt anlæg*. En anden ting er lige så sikker: borgen blev lagt tæt ved *det overfartssted mellem Sjælland og Skåne*, som i den tidlige middelalder spillede så fremtrædende en rolle, at en omtale af det fandt plads i Adam af Bremens korte Danmarksbeskrivelse (ca. 1070). Det er antydnet, at den færdselsvej, som må have ført fra Roskildeegnen gennem det tidligt ryddede bælte i Nordsjællands skovegne og ud til sundet, har været dækket af to andre kongelige borge — Gurre og Grønholt —, inden den nåede Flynderborg¹). Er antagelsen rigtig, kunde det tyde på, at Flynderborg, som jo ikke har været det mindst vigtige af disse tre anlæg, stort set havde samme alder som de to andre, at den altså hørte det 12. århundredes sidste halvdel til. Dens type taler på ingen måde herimod.

Måske peger også andet på, at netop Valdemarstiden kraftigt har befæstet den smalle, nordlige indgang til sundet. Ret over for Helsingør ligger Helsingborg, hvis stolte „Kerne“ løfter sig på den gamle, storladne borgtomt bag byen. Udgravninger har godtgjort, at der umiddelbart syd for den nuværende Kerne oprinde-

lig har ligget en anden — et rundt sandstenstårn, 14,35 m i udvendig diameter og med kældermure, der var 4,25 m tykke, altså i sig selv et vældigt anlæg. Dette tårn er af udgraveren, dr. Torsten Mårtensson, dateret til midten af det 12. årh.²), og det ligger nær at tænke sig anlægget som et led i det kystforsvar, der blev rejst af kong Valdemar den Store og rigets mest fremtrædende høvdinge. Det vil være naturligt at forestille sig Helsingborg og Flynderborg supplerende hinanden i forsvaret af sejladsen ind i sundet, som Tårnborg, Sprogøtårnet og Nyborg — alle tre fra kong Valdemars dage — supplerede hinanden i forsvaret af sejladsen over Store Bælt. Nærmere end til denne gisning kan vi ikke komme. Flynderborg *kan* være en smule ældre — yngre er den efter al rimelighed ikke.

Men forøvrigt er det ikke bare dens oprindelse, der ligger skjult for os. Heller ikke om dens historie ved vi synderligt. Kun et par gange fremtræder borgen som skueplads for kendte begivenheder, således i 1289. Kilden til vor viden på dette punkt er dog ikke primær — det er en ukontrollabel beretning hos Hvitfeld, som anfører den urigtigt under 1288³). Den norske konge Erik Præstehader, der havde taget de fredløse danske stormænd i sit værn, fejdede i 1289 på Danmark. Hans flåde sejlede ved nattetid den 6. juli ind i sundet, og den følgende morgen hærgede og brændte han Helsingør. „Folket flyede ind paa Flønderborrig“, skriver Hvitfeld i denne forbindelse. Det er alt. Selvsagt har kun en meget ringe del af den lille bys befolkning kunnet søge beskyttelse i borgen; men findes der nogen sandhed i Hvitfelds ord, har Flynderborg altså fået *sin* part af det norske angreb at føle.

Sikrere grund under fødderne giver et par aktstykker fra 1373. Det ene er et klagemål, som hertug Albrecht af Mecklenburg den 11. april rejste imod Lübeck. Han og Lübeck havde stået side om side under kampene i 1368—69 mod kong Valdemar Atterdag; men da striden døde hen, lykkedes det kongen at nå til forlig med hertug Albrecht, og dermed brast venskabet

mellem denne fyrste og hans tidligere forbundsfæller. Under de forudgående kampe havde sundborgene stået i første række. Borgen i København var erobret og jævnet med jorden i 1368, samme år var borgene i Skanør og Falsterbo blevet indtaget, og i 1369 faldt det stærke Helsingborg. Under disse kampe er også Flynderborg blevet ødelagt; thi blandt sine klager anførte hertug Albrecht, at, skønt man var enedes om ikke at nedbryde andre borge end „dat hus to Kopenhavene“, havde Lübeckerne tillige nedbrudt „dat hus tho Helsinghør“⁴⁾ — hvortil disse svarede (22. maj), at det var sket med samtykke af herrerne og befalingsmændene fra de stæder, „de dar do uppe velde weren“⁵⁾.

Om Flynderborg — således som borgen i København — genopstod af asken, ved vi ikke, men det er næppe sandsynligt. Og i hvert fald egnede det gamle voldsted sig ikke til at bære en borg af den type, der blev gængs et halvt århundrede senere, da Erik af Pommern planlagde opførelsen af Krogen. Et motte-anlæg hørte en svunden tid til. Der krævedes nu rummeligere plads, større og hensigtsmæssigere boligforhold, end man tidligere havde ladet sig nøje med. Så flyttedes borgen fra „Sjællandsøre“ — den lave kyststrækning ud for Flynderborg — til „Ørekrog“ nord for byen, hvor kong Erik vilde grundlægge et nyt bysamfund. Måske lod han materialer fra Flynderborg føre derud — det var jo en almindelig fremgangsmåde at anvende det gamle til hjælp for det nye. Og derfor blev de rester, der i vore dage kunde afdækkes på borgpladsen, og som vel stammede fra Flynderborgs seneste tid, kun få og små, ude af stand til at give os et virkeligt indtryk af det, der en gang havde været.

HENVISNINGER

- 1) A. a., s. 515. — 2) Danske Atlas VI (1774), s. 37. — 3) A. a., s. 94f. — 4) Orion II (1851), s. 107f. — 5) Når det i Frederiksborg Amts Stednavne (1929), s. 1 hedder, at det „i stedlig Tradition“ var „Navn paa en Bakke S. for Helsingør“, er denne tradition i hvert fald ikke gammel og må afledes af litterære kilder. — 6) Se f. eks. Die Recesse und andere Akten der

Hansetage von 1256—1430 II, s. 57 og 60 (eksempler fra 1373). — 7) Namn och Bygd 1914, s. 136. — 8) Kristian Hald: Vore Stednavne (1950), s. 85. — 9) Frederiksborg Amts Stednavne (1929), s. 7. — 10) Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldtiden 1426—1857 I (1926), s. 18. — 11) Nationalmuseets arkiv. I Laurits Pedersens ovennævnte bog findes gengivet et kort over Helsingør og omegn, rimeligvis tegnet i 1697—98, på hvilket voldstedet også findes angivet. Voldstedet findes imidlertid *ikke* afsat på originalkortet (se indberetning af Roar Skovmand, dat. 28. oktbr. 1937; Nationalmuseets arkiv). — 12) Matrikulskontorets arkiv. — 13) Nationalmuseets arkiv. — 14) Skrivelser af 24/4 og 2/8 1889, Nationalmuseets arkiv. — 15) Dr. Henry Petersens notesbog, Nationalmuseets arkiv. Når der på bogen er skrevet: „sikkert fra 1890“, er dette ikke rigtigt. Dateringerne 13/9 og 18/10 viser, at notaterne stammer fra 1889-gravningerne. — 16) Indberetningen dateret 27/11 1889. — 17) Dateret 5/12 og 19/12 1890. — 18) Dateret 28/10 1937.

III

1) Her og i det følgende er alle i alen og fod opgivne mål omregnede i meter. — 2) Nationalmuseets arkiv. — 3) Nationalmuseets arkiv. — 4) A. P. Madsens indberetning af 27/10 1889. — 5) Nationalmuseets arkiv. — 6) 5/12 1890. — 7) Indberetning af 19/12 1890. — 8) Indberetning af 28/10 1937.

IV

1) Sml. Frederiksborg Amts hist. Samfunds årbog 1951, s. 11 (Grønholt). — 2) Det kan bemærkes, at dr. Henry Petersen i sin ovennævnte notesbog den 13. septbr. 1889 under et profilrids af „søndre Vold“ skrev: „paafyldt 4 Al. afgr. c. 3 Al., hvor Graven er. Betydelig Mosesænkning mod N. 10 Fod til fast Bund“.

V

1) Frderiksborg Amts hist. Samfunds årbog 1951, s. 4. — 2) Hälsingborgs historia. Red. af L. M. Bååth, II² (1934), s. 23. — 3) Danmarckis Riges Krönicke I (1652), s. 299. — 4) Die Recesse und andre Akten der Hansetage von 1256—1430, II, s. 57. — 5) Smtds., s. 60.

DEN GAMLE VÆREBRO

Af HANS STIESDAL

Hos dem, der satte pris på den bortgemte, fredfyldte Værebro ådal, vakte de første meddelelser om uddybningen af Værebro å bange anelser. Man har kun alt for mange eksempler på, at en sådan uddybning har gjort ubodelig landskabelig skade. De bange anelser var desværre i dette tilfælde heller ikke ubegrundede, og det er let forståeligt, at netop denne uddybning måtte blive et voldsomt landskabeligt indgreb, når man erfarer, at vandstanden i åens nedre løb er blevet sænket ca. 1,25 m, og med vemod tænker man tilbage på den brede, snoede å med de ganske lave, sivkransede bredder. Den frembød da et skue af sand landskabelig ynde. Kantet af snorlige, stejle brinker søger rendens mudrede vand nu ud mod fjorden, medens engene på begge sider, hvor det opgravede jord og grus er henlagt, danner to brede, ufremkommelige bæltter, der ikke uden den bekosteligste planering igen kan tages under dyrkning. Man må på baggrund af denne æstetiske kalamitet håbe, at vandstandssænkningen har haft den ønskede virkning på de steder, hvor den var tiltænkt.

Kan man således på den ene side beklage de tabte landskabelige værdier, må man dog på den anden side glæde sig over, at arbejdet ved Værebro å har bragt et ikke ringe arkæologisk materiale for dagen. Det er særlig den forhistoriske arkæologi, der har nydt godt heraf, men også et enkelt historisk mindesmærke har ved denne lejlighed tiltrukket sig opmærksomheden, nemlig den ærværdige, forlængst nedlagte og nu næsten glemte Værebro. Dens sidste sparsomme rester blottedes af gravemaskinen

for derefter helt at blive fjernet af hensyn til åbrinkens regulering.¹⁾

Værebrosåen er den eneste virkelige hindring, som møder den vigtige færdselsåre, der fra Roskilde strækker sig langs fjorden op til Nordsjælland. Vejen har her måttet tage sit parti og vælge sig en overgang over ådalen, hvor betingelserne var bedst. Oprindelig var denne ådal en arm af Roskilde Fjord. Den skar sig dybt ind mod øst i landet og gjorde Nordøstsjællands karakter af halvø endnu mere åbenbar, end den er nu. Efterhånden hævede landet sig, og hvor der tidligere havde været fjord, dannedes nu moser omkring åen, der afvandede de store, fugtige arealer i landets midte. Denne udvikling afspejler sig i jordlagene.²⁾ Ovenpå sand- og skallelagene, der dannede den gamle fjordarms bund, har der aflejret sig et tørvelag af varierende tykkelse. At brostedet blev netop der, hvor man finder den gamle Værebro, betinges sikkert oprindelig af, at her har de bedste betingelser for et overgangssted været allerede før en bro blev bygget. Det er ingenlunde ådalens snævraste del, men det har sikkert været et af de steder, hvor jordbunden har været nogenlunde stabil, idet tørvelaget ikke når en alt for stor mægtighed, ligesom der under tørvelaget findes et fast gruslag. Åen har samtidig haft en ret bred seng at sprede sig over, således at strømmen ved tørbrudstid ikke er blevet så rivende som på steder, hvor højdedragene snævrer løbet ind. Om en overgang her — vel allerede i forhistorisk tid — vidner dels en række store trædesten, der er fremkommet ved tørvegravning lidt nord-øst for broen. De ligger tæt ved hverandre med retning ud mod åen i en dybde af $1/2$ —1 m. Tørvedannelsen er fortsat hen over dem efter at de er gået ud af brug. Dels er der lige vest for broen ved afgravningen af brinken blottet et kompakt lag af mindre sten, utvivlsomt mindelserne om et vadested.

Da broen skulle bygges valgte man så det sted, hvortil vejene allerede tidligere havde søgt. Det har været et ret kort stykke af åens nedre løb, der overhovedet har ladet sig forcere. Længere

mod øst bredte ådalen sig til ufremkommelige sumpe og søer, som man endnu kan danne sig et indtryk af, og først helt inde mellem Veksø og Smørum har der igen været mulighed for at komme over åen. Havde der ikke ved Værebros ladet sig etablere

Rester af vejdæmning og brokar, set fra åens nordlige bred.

en overgang, havde den direkte hovedrute Roskilde—Nordsjælland måttet opgives til fordel for en mindre direkte, østlig vejføring.³⁾

Ved Værebros løber åen i ådalens nordre side. For at nå ud til selve brostedet, må vejen fra syd føres over den sumpede mose helt ud til åen. Det sker ad den vase eller vejdæmning, der i sin nuværende meget reducerede skikkelse kun er en skygge af

sig selv, men den er dog det eneste synlige minde om overfartsstedet.⁴).

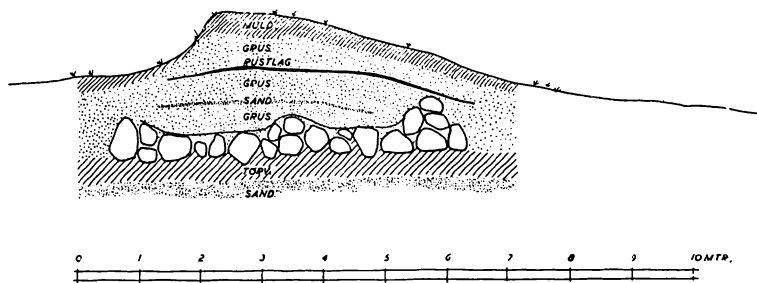
Dæmningen begynder i åsænkningens sydlige side at hæve sig ganske svagt over engen for at blive højere og højere ud mod åen. Her og der rager store sten frem i græsset og lader ane den stenanlagte vej.

Der er ikke blevet handlet med særlig stor pietet mod denne fortidslevning, og de overgreb, den har været udsat for, skriver sig ikke fra en alt for fjern tid. Til anlæggelsen af Frihavnen i København blev der fra vejdamningen opbrudt store mængder af sten, ligesom der senere (1921) er bortsolgt sten herfra, således at ethvert spor af vejen nord for åen er udsløttet. Ved samme lejlighed blev der på nordsiden lige over vandet fundet en meget kraftig konstruktion af egetømmer, men det har været umuligt at få klarhed over dens karakter iøvrigt. At det har været resterne af brokonstruktionen er utvivlsomt.

For at få klarhed over opbygningen af den endnu bevarede dæmning, blev den et halvhundrede meter syd for åen gennemgravet i et snit, desværre kun på $1/2$ m's bredde.

Snittet blev ført helt ned til urørt bund, d. v. s. ned til grus- og skallelaget under tørven. Opmålingen af dette snit viser tydeligt, hvorledes dæmningens vestre side er afgravet. Dette gælder i hele dens udstrækning. Det fremgik dernæst af snitgravningen, at vejdamningen er opbygget af flere omgange. Den er stadig gjort højere. Materialet i de højere lag er grus og småsten. At udskille de forskellige vejbaner svarende til de forskellige niveauer i de højere og yngre dele var vanskeligt i det smalle snit og i og for sig også uden større interesse i sammenligning med den oprindelige ældste, nederste vejbane, som dannedes af et lag store kampesten, lagt direkte oven på tørvelaget, ikke på fasciner eller grenfletværk, som det kendes fra adskillige vej anlæg i moser fra ældre tid⁵). En sådan foranstaltning har heller ikke været nødvendig her, hvor tørvelagets tykkelse er så ringe.

At den ældste vejbane har været umiddelbart ovenpå de store sten, blev bekræftet på den mest overraskende måde, idet der i det tynde gruslag oven på stenene blev fundet ikke mindre end 25 større eller mindre dele af hestesko, et overraskende resultat, når man betænker, at kun 2—3 kvadratmeter af vejbanen blev blotlagt ved gravningen. Det følte næsten som om laget lige ovenpå stenene var jærnførende, og de mange tabte hestesko gi-

Snit gennem vejdæmningen, set mod nord.

ver en forestilling om den intensitet, hvormed vejen har været befærdet.

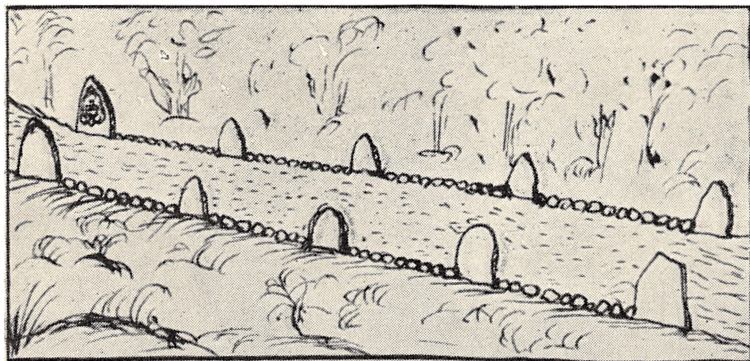
Hesteskoene var alle uden undtagelse af den såkaldte Lilleborgtype, hvis bedste særkende er, at randen er udtunget udfor sømhullerne⁶). Om hestesko af denne type synes man indtil nu med nogenlunde sikkerhed at kunne sige, at de hører det 12. og 13. århundrede til, og dermed kan man altså sige, at dette ældste vejanlæg i al fald har eksisteret så tidligt, og da der ikke i samme niveau er fundet spor efter hestesko af yngre typer eller andre yngre genstande, tør det være et fingerpeg, men heller ikke mere, om at den første forhøjelse af dæmningen, hvorved den ældste vejbane blev skjult, er sket allerede i 12. eller 13. århundrede. Om grunden til at man stadig har måttet hæve vejbanen, kan vel intet med sikkerhed siges, men man kunne meget vel tænke sig, at anlæggelsen af Nedre Værebros vandmølle har

gjort det nødvendigt. Det har været livsvigtigt for denne mølle, der kun ligger ca. 500 m nedenfor det gamle brosted og som synes at have eksisteret allerede før 1200, at få vandstanden i mølledammen så højt som muligt, og det har næppe kunne undgå at få konsekvenser for vejen. Helt ned i det 18. århundrede har vandet i Nedre Værebros mølledam nået op til vejdæmningen.

Ved at iagttage stenene i den ældste vej synes det mærkelig nok at fremgå, at der i virkeligheden har været to vejbaner, hver for sig brede nok for de smalsporede middelalderlige vogne. Vejbanerne adskilles ved at en række sten i midten er hævet noget op over stenene i selve vejbanen. Ydersiden af vejen begrænses af randsten, der ligeledes rager op over vejens plan. Disse randsten er konstateret ved en prøvegravning andetsteds på dæmningen, men desværre har der ikke været lejlighed til at kontrollere om de midterste skillesten blot var et tilfældigt fænomen netop hvor snittet blev gravet, eller om de findes hele vejen. At der dog virkelig er tale om en bevidst konstruktion af vejen med to adskilte vejbaner er i al fald ikke uden sidestykke, idet Hærvejen ned gennem Jylland på den strækning, der i Sønderjylland fører op mod Urnehoved, netop er anlagt med to vejbaner adskilt ved en række sten i midten og kantet på siderne med randsten. Denne vejstrækning „Hvornhøj Stenvaes“, er ganske vist opbygget på en noget anden måde end Værebrodæmningen, nemlig af tre lag mindre sten med grus imellem, men de to vejanlæg er dog ved deres profiler nært beslægtede. Der er ikke på Hvornhøj Stenvaes gjort fund, der kan datere denne vejbelægning, men meget taler for at den er middelalderlig, en antagelse, der ikke afkræftes af ligheden med Værebrovejen⁷).

Også et svensk vejanlæg bringer sig i erindring i forbindelse med Værebro. Det er den såkaldte Jarlabankes bro i Uppland, ingen egentlig bro, men en vejdæmning over en mosestrækning ligesom ved Værebro. Jarlabankes bro, der vel stammer fra 11. århundredes midte, har været prydet med ikke mindre end 4

enslydende runesten: „Jarlabanke lod rejse disse stene efter sig, medens han endnu levede, og han gjorde denne bro for sin sjæl og alene ejede han hele Täby. Gud hjælpe hans sjæl.“ Selvom Jarlabankes bro ikke synes at have haft to ved sten adskilte vejbaner er dens lighed med Værebro dog påfaldende. De to veje har samme bredde og er opbygget på samme måde af store sten lagt direkte oven på mosen uden brug af fasciner. Vejens yder-

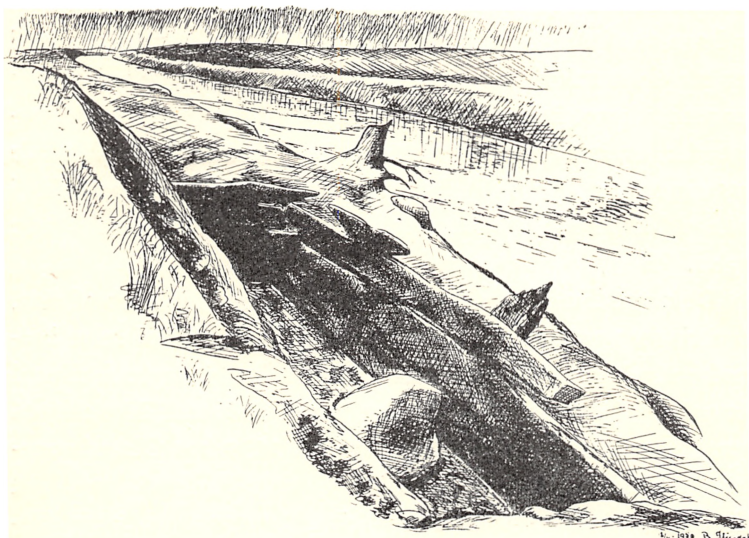
Jarlabankes bro i Uppland.
Efter en gammel tegning.

rande har været markeret ved randsten med mellemrum. De fire runesten har stået i række med randstenene⁸). Det er i og for sig ikke usandsynligt, at dæmning og bro ved Værebro på lignende måde har smykket sig med en eller flere runestene. Der er også her i landet eksempler på runesten, som fortæller, at de har stået ved en bro hvor de skulle lade navnet på den mand, som byggede broen, leve i eftertiden. Runestenene har i alle disse tilfælde overlevet deres broer⁹). Der er ikke noget direkte bevis på, at der har været runesten ved Værebro, men når sagnet stadig beskæftiger sig med en sådan i egnen om Værebro, enten ved broen eller ved det nærliggende *Frodebjerg*, der jo vitterligt ikke er nogen arkæologisk forekomst og derfor næppe har båret runesten, synes det ikke at være helt grundløst gætteri at tænke sig en nu forsvundet runesten ved broen som realiteten bag disse sagn.

I forbindelse med Værebros må man endelig nævne dæmningen ud til Kalø, vel et senmiddelalderligt anlæg uden midtersten og — i den nu kendte skikkelse — uden kantsten; men ved sin opbygning af meget store sten kommer den alligevel Værebrosvejen nær. De omtalte vejanlæg skiller sig klart ud fra de fra vikingetid og middelalder kendte vejbygningsarbejder med plankebelægning, ofte understøttet af lodrette, jordgravede stolper. Man finder dem i middelalderlige købstæders plørede gader, i vikingeborgen Trelleborg og ved Aggersborg. I en mose ved Randers er der oven på plankerne lagt en særlig vejbane af sten¹⁰).

Så vidt dæmningen. Selve broen er forlængst forsvundet. De sidste rester af den på åens nordside blev som omtalt helt fjernet, da vejdæmningen blev opbrudt i 1921. På sydsiden har man faret knapt så hårdt frem, og da gravemaskinen under uddybningsarbejdet i 1949 skrællede brinken af, stod der pludselig i dagens lys nogle armodige sorte plankerester lige ud for dæmningen. Efter at tømmerværket var frilagt så meget, som det lod sig gøre, afslørede det sig som en træbeklædning af vejdæmningsens yderste ende mod åen. Konstruktionen bestod af en væg af svære egefjæle, der på ydersiden, ud mod åen, støttedes af nedrammede firkantede egestolper. Det har været fjælernes funktion at forhindre sten og jord i at skride ud i vandet. Men ikke blot ud mod åen, også ned langs begge sider af dæmningen har denne været sikret mod udskridning på lignende måde. Sidefjælene var i hjørnerne bladet sammen med den først omtalte fjæl ud mod åen, således at det hele danner tre sider af en kasse, der holder sammen på „brohovedets“ stenballast. Det er med andre ord et brokar, man her står overfor. Denne konstruktion kendes fra forskellige steder, hvor det netop drejede sig om at stabilisere fundamentet for tunge bygninger, opført i vand eller sump. Når blot vandet stod tilstrækkeligt højt til at beskytte træet mod luftens forrådnende virkning, kunne man trygt stole på, at brokarret tjente sit formål: at holde sammen på stenfylden, og der var således skabt

et meget solidt fundament at bygge på. Et sådan funderingsarbejde havde man dog næppe indladt sig på, med mindre brohovedet har skullet bære en alvorlig byrde, altså en stenbro. At der virkelig *har* været en stenbro her, tyder meget på; spørgsmålet er, hvor gammel den kan have været, eller rettere, hvor gammel den

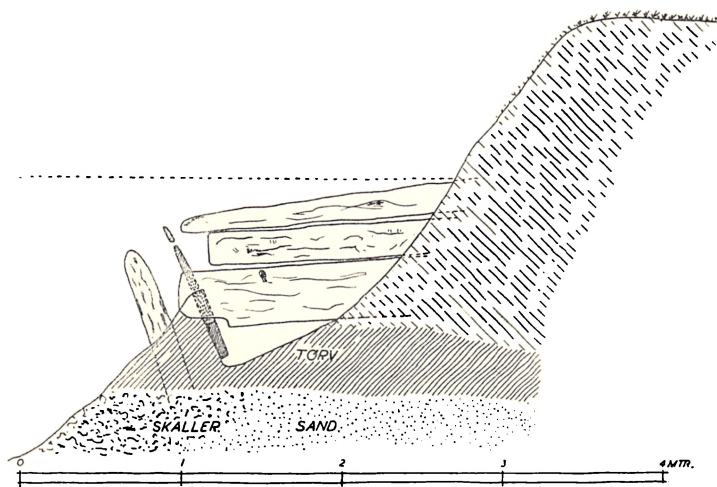
De fremgravede rester af brokarret,
tegnet af Bent Stiesdal.

ældste stenbro har været, idet man må tænke sig at broen med genanvendelse af de oprindelige materialer er blevet ombygget måske flere gange, svarende til at vejdæmningen er gjort stadig højere. Der blev dog ikke gjort fund, der kan datere brokarret, og desværre var det for uoverkommeligt at følge brokarrets sider ind langs med vejdæmningen og dermed få nøje rede på sammenhængen mellem den nederste, ældste vejbane og brokarret. Dettets bredde, ca. 4,80 m, og bredden af den gamle vejbane svarer dog nøje til hinanden. Tømmerkonstruktionens hele karakter virker meget gammel¹¹), så i og for sig er der intet, der taler

imod, at den kan være udført i sammenhæng med den ældste vejbane. På åens nordside har der givetvis været et lignende brokar, hvis rester som nævnt helt er fjernet. Endvidere må man vel tænke sig en eller måske to bropiller i selve åløbet. Eventuelle spor heraf er forlængst forsvundet ved de uddybninger af åen, som er sket i forrige århundrede. Den seneste uddybning afslørede intet af interesse i selve åløbet. På samme måde er det med undtagelse af den her afbildede bronzekedel gået med alt hvad der eventuelt måtte være tabt eller smidt i åen af de vejfarende gennem tiderne. Et gammelt brosted kan ofte give gode fundmuligheder, og ved Værebros kortede det da heller ikke på lokale frasagn om, at der både skal være fundet våben og hestesko i mængde. Desværre har det aldrig været muligt at få hold i disse rygter.

De svære funderinger peger i retning af en tung bro af sten, men vil man prøve ud fra fundene at få et indtryk af selve broens konstruktion, kan man ikke på stedet hente megen hjælp til besvarelse af dette spørgsmål. Der var så godt som ikke sten på sten tilbage her. Men en lille notits fra 1839 hos Ølstykkepræsten Møhl kommer os til hjælp¹²). Det skulle heraf fremgå, at ikke alle stenene fra Værebros nu frister tilværelsen i Langeliniepromenaden, men at en del allerede tidligt i det 19. århundrede er blevet bragt op til gården Varmedal i Svedstrup nord for åen og her anvendt i en brønd. Det måtte jo synes at være en forjættende oplysning, som i første øjeblik ikke undlader at lede tanken hen på krumhugne sten. En efterforskning i gårdens eneste brønd skuffer dog straks forhåbningerne. Brønden er sat af kampesten, der ikke i mindste måde er tildannede, endsige har kunnet gøre tjeneste i en bro. Der er derimod et andet forhold på Varmedal, der tiltrækker sig opmærksomheden. Gadekæret, som hører til gården, har langs siderne en påfaldende stensætning af stenplanker, indtil et par meter lange og ca. 30 + 30 cm i tværmål. De er næppe oprindelig tilhugget så smukt til dette formål og man fristes unægtelig til netop i disse sten at se den gamle

Værebros byggemateriale, og man bestyrkes i antagelsen, når gårdens tidligere ejer, der nu bor i Ølstykke Stationsby, adspurgt i denne anledning, mener at have ladet sig fortælle, at der er blevet transporteret sten fra Værebro til Varmedal på slæde. Den gamle pastor Møhl, der vitterlig ofte kom på Varmedal, har så-

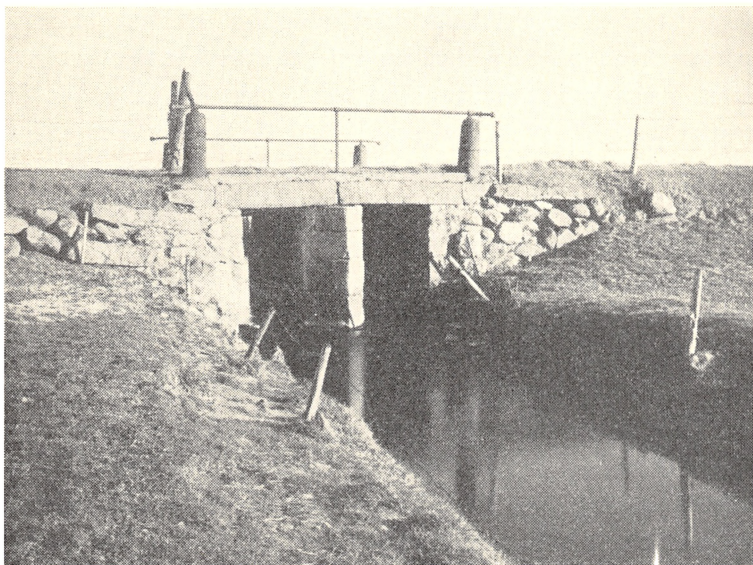

Opmåling af brokarret, set fra vest.

ledes nok ret i, at stenene blev bragt til Svedstrup, men oplysningen om, at de skulle være anvendt i brønden, holder ikke stik. Det skal endelig bemærkes, at gravemaskinen har bragt et par sten for dagens lys nede ved selve brostedet. Disse er tilhuggede på en måde, som nøje svarer til gadekærstenene, og som i karakter svarer til sten i andre kendte gamle sjællandske broer. De er kløvede uden at være efterbehandlede som kvaderne i de jyske kirker og i visse jyske broer. På Sjælland har man tildannet kampesten på denne måde lige fra romansk tid til vor egen. I sig selv yder de altså intet bidrag til dateringen af broen, men de giver en antydning af, hvordan broen kan have været bygget. De lange sten tyder på, at Værebro har været en bro af stenplanketypen.

Et nærliggende eksempel herpå er Gerebroen mellem Værebros og Roskilde. Den er ganske vist i sin nuværende udgave dateret 1771, men typen som sådan er sikkert meget gammel. Der kendes talrige eksempler på sådanne broer i Danmark uden, at man dog endnu med sikkerhed tør sige, hvor gamle de ældste af dem er. Stenplankerne bæres foruden af brohovederne på siderne af en eller flere strømpiller i selve åløbet alt efter dettes størrelse. En eller to strømpiller må der have været ved Værebros, men intet spor er levnet heraf. Alt hvad der er sagt om broens eventuelle udseende bygger således på et meget løst grundlag. Det, at der ikke er fundet en eneste krumhugget sten, er i og for sig intet indicium imod en hvælvet bro. Man har eksempler på broer bygget af sten uden speciel tildannelse, men fundet af stenplankerne giver dog sandsynligheden for en stenplankebro størst vægt. Søger man yderligere at klarlægge fundene ved Værebros ved at parallelisere med andre middelalderlige danske broanlæg af sten, kommer man desværre ikke meget videre ad den vej. Dette emne er kun lidet udforsket, og når det gælder en detalje som funderingen, der jo var den eneste på stedet bevarede rest af Værebros, står man næsten helt uden erfaring. At man allerede tidligt i middelalderen har bygget imponerende broer af sten i Danmark, har man dog klart bevis for. Der tænkes her særlig på det tankevækkende fund ved Løvel bro udenfor Viborg. Ved dette gamle brosted over Skalsåen står endnu to strømpiller i vandet, men her kan det med sikkerhed siges, at pillerne har båret tre buer. Adskillige krumhugne sten beviser det. Både disse og strømpillerne med de fine arkitektoniske enkeltheder er udført på en måde, der gør det klart, at hele broen har været opført i den fuldendte stil og teknik, der nøje svarer til de jyske granitkvaderkirker. Der er tilmed fundet en indskriftsten fra broen, men der er endnu ikke enighed om tolkningen af dens indhold. Indtil det måske engang kan oplyses med bestemthed, om stenen siger noget om bygningsværkets alder, må man ud fra dens stil og teknik datere den til 12. eller måske begyndelsen af

13. århundrede¹³). Der er fundet spor af lignende broer ved Simested og Lerchenfeld i Himmerland. Man har altså sikre vidnesbyrd om stort anlagte stenbroer fra højmiddelalderen, endda af en langt mere krævende konstruktion end den, fundene antyder for Værebros vedkommende. Da stenvasen ved Værebro efter

Gerebro.

hesteskofundene at dømme må tilhøre højmiddelalderen, og da brokarret her synes bygget i nøje tilknytning til den ældre stenvase, kan man ikke udelukke muligheden for, at stenplankebroen her har været bygget allerede i højmiddelalderen, måske i den tidlige middelalder.

For at give baggrunden for bygningen af et sådant tidligt broanlæg netop her, skal selve den vejroute, der ved broen krydser Værebro å, kort omtales.

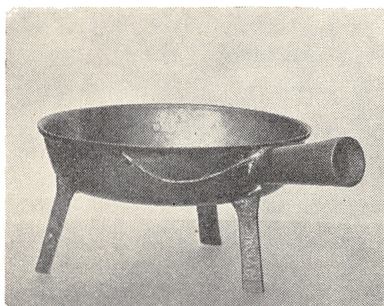
Det er almindeligvis vanskeligt med nøjagtighed at lokalisere forløbet af middelalderlig veje. I de færreste tilfælde var de på nogen måde banede eller brolagte. Derfor skiftede man spor, når

det gamle var opkørt og ufarbart. I Jylland, hvor dyrkningen trods alt endnu ikke har nået en intensitet som på øerne, er der endnu bevaret mindelser om de mange vejspor side om side, og navnlig hvor trafikken har skullet over en bakke, skærer den ene dybe hulvej ved siden af den anden sine dybe furer i landskabet.

På det frugtbare Sjælland er minderne om de middelalderlige vejssystemer som regel langt mere udviskede. Der er dog visse punkter, man med sikkerhed kan sige, at disse veje må have passeret. Værebro er et sådant. Her havde man en gang for alle truffet forholdsregler til at passere åen, og her har man endnu en rest af selve vejen som et historisk minde i jord og sten.

Der kan ikke herske tvivl om vejens betydningsfuldhed — vel helt fra forhistoriske tider — men i al fald fra den tidlige middelalder og videre frem i tiden, og med det kendskab, man iøvrigt har til bebyggelsens fordeling og udbredelse i den tidlige middelalder, kan man vanskeligt tænke sig nogen anden vejføring end netop denne. Medens forsigtighed prægede bosættelsen ved de åbne kyster, måtte netop egnen omkring den dybt indskårne Roskildefjord frembyde de bedste betingelser. Parallelt med Roskildefjorden og sjældent tabende dens vand af sigte løber vejen fra Roskilde mod nord op gennem de tidligt tætbebyggede egne langs fjorden. Den har formidlet forbindelsen mellem stiftsstadene og oplandet langs fjorden for landfærdsejens vedkommende, således som disse egne bandtes nøje sammen søværts af fjorden. Den passerede byer som Slangerup, Jørlunde, Gundsømagle og Kirkerup, alle med tidlige og betydelige frådskenskirker, der vidner om egnens vindskibelighed i 1000- og 1100-tallet. Den forbandt Roskilde med bispeborgen, senere kongeborgen Søborg, med bispeborgen Hjortholm, med bispens gård i Ramløse, med Dronningholm, med Gurre, med Flynderborg, senere Krogen slot ved Helsingør, og med klostrene i Æbelholt og Esrom for blot at nævne de vigtigste middelalderlige nordsjællandske lokaliteter, som må have haft et jævnlige behov for kontakt med stiftsbyen og den øvrige del af Sjælland¹⁴).

Endelig kan man vel ikke se bort fra den mulighed, at en stor del af trafikken mellem de gamle danske landskaber øst for Øresund og det øvrige land, for så vidt den ikke er gået med skib helt til Roskilde eller ad den sydlige vej over Tune og Mosede til Køge bugt¹⁵), har betjent sig af denne route både til overfartsstedet ved Helsingør og til andre anløbspladser på Nordsjællands nordkyst. De to meget skånsk-påvirkede kirker i

Bronzekedel fra ca. 1525-50. Fundet i åbrinken i nærheden af broen. Kedlen er signeret med et støbermærke. Der kendes flere arbejder af samme mester, f. eks. alterstagerne i Ledøje kirke. I privateje.

Vejby og Valby tyder på en nær forbindelse mellem Skåne og Nordsjællands nordkyst. Efter anlæggelsen af borgen ved Havn, og efterhånden som København vokser i størrelse og betydning, træder vejen over Værebros noget i baggrunden til fordel for den direkte færdselsåre mellem Roskilde og København. Stadig har den gamle vej langs fjorden dog været Nordsjællands hovedforbindelse med Roskilde og det øvrige Sjælland. Hele spørgsmålet om vejens forløb, fra den forlader Roskilde, hvorledes den står i forbindelse med Roskildes gadenet, dens forløb i forhold til borgen Haraldsborg, dens forgreninger nord for Værebros, må være forbeholdt et senere forsøg på en fremstilling. Her skal blot antydes, at vejrouden langs fjorden og dens forgreninger jævnlig lader sig benævne med det sjællandske hædersnavn for veje: Valdemarsvejen¹⁶), og at den — foruden at være hyldet

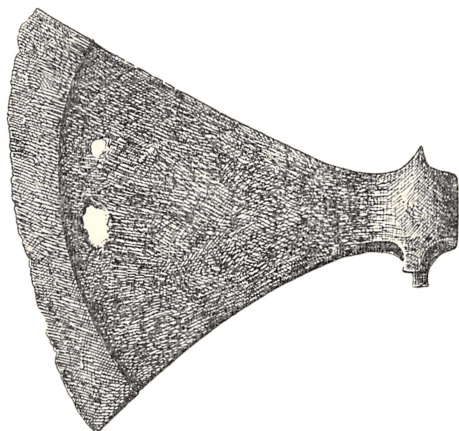
tæt i sagnenes gevanter — langs sit løb lader opvise tidlige middelalderlige møntfund i Valby, Slangerup og Ølsted og helligkilder i Oppe Sundby og St. Havelse; altsammen taler det om aktiviteten langs fjorden¹⁷).

Af lokaliteter langs vejen er det dog Værebros, der træder tydeligst frem både i sagn og i mere vederhæftig historisk overlevering. Og bag folkefantasiens spind og bag de knappe historiske notitser finder man let frem til det, der er sjælen i sagnene om stedet og i stedets historie: broen over det vanskeligt passable åløb. Allerede Saxo ved at give beretninger af begge slags om Værebros, som han nævner to gange, første gang under fortællingen om Frede Fredegods gravlæggelse „ved Værebros i Sjælland, i hjertet af sit rige“. Det er jo dette sagn, der stadig gør stedet kendt i det ganske land, og at man i fantasien allerede da henlagde kongens begravelse netop til dette sted, siger jo noget om den betydning, man må have tillagt det.

Ved den anden omtale af Værebros er Saxo nået frem til sit eget århundrede. I afsnittet om stridighederne mellem kong Niels og Erik Emune hedder det: „... og nu stod slaget ved Værebros (veram pontem), hvor Erik led så fuldstændigt nederlag.“ (1133.) Det var året, før den afgørende styrkeprøve om kronen fandt sted ved Fodevig¹⁸). Her vandt Erik over Niels. Når der i åbrinken lige ved den gamle Værebros er fundet en stridsøkse, der efter sin form udmærket godt kan være fra Niels' tid, fristes man let til at sætte den i forbindelse med slaget i 1133. Øksen, der nu er i Nationalmuseet, og som er et af dets eleganteste og bedst bevarede eksemplarer af stridsøkser, har et kun 2 mm tykt blad med en forstærkning langs æggen, der bevirker, at øksen kan skære sig fri¹⁹).

Begivenhederne ved Værebros ligger så nær op ad Saxos egen tid, at man næppe behøver at betvivle rigtigheden af hans meddelelse, der i denne forbindelse har særlig interesse, fordi den dels giver en fornemmelse af, at brostedet også strategisk har betydet noget i det 12. århundrede, og dels fordi der her såvel

som ved fortællingen af Frodesagnet udtrykkelig bruges ordet *bro*. Selv om der jo må tages vidtgående forbehold med hensyn til overleveringen af Saxo-teksten, og der således er en mulighed for, at stedbeteignelsen kan være sat ind senere, er der jo, som det vil ses af det foregående, intet, der taler *imod*, at der på Saxos tid skulle have været bro her. Beretning og levninger på stedet støtter således hinanden i en tidlig datering af denne.

Stridsøkse fra Værebros,
tegnet af Peter Linde.

I løbet af middelalderen omtales Værebros flere gange som det velkendte sted i Nordsjælland, i forhold til hvilket man stedbestede mindre kendte lokaliteter. 15.-7.-1260 nævnes „alt mit gods mod nord i Stenløsemagle ved Værebros“. 24.-6.-1423 „alt det gods norden Værebros, nemlig i Grønolte, i Lønolte . . .“ Selv beliggenheden af så fjern en lokalitet som Grønholt har man karakteriseret i forhold til Værebros. 7.-11.-1456 nævnes atter Stenløse nord for Værebros, og 18.-2.-1512 omtales bispeborgen Hjortholm tilligemed gods og gårde „på denne side Værebros (. . . castro episcopali Jortholm cum bonis et curiis citra pontem Werekow)“²⁰).

Også i de følgende århundreder støder man på navnet Værebros. Det står dog efterhånden ikke så vel til med broen. I det

kendte sagn, hvor en bonde lader Fanden bygge broen, hedder det i indledningen (Thieles folkesagn): „På Roskilde amt ved kirkebyen Jyllinge ligger Værebro. Vel er den nu af træ og ringe at se til, men har dog i fordums tid været bygget af vældige gråstene, hvilke nu er sunkne i kæret . . .“ 1758 omtaler Jyllingepræsten Hans Hvass broen således: „I Jyllinge sogn er den gamle og bekendte Værebro, der har bestået af en del gammeldags murede buer, opført af hugne sten. De er nu alle nedfaldne, så at ingen vej falder over dem.“²¹⁾

Man har en tydelig fornemmelse af, at Værebro i det 18. århundrede mere var en bro af navn end af gavn. Nu er endog selve det gamle brosted glemmt og næsten udvisket, men åen selv og lokaliteten omkring de to vandmøller lader stadig navnet leve videre²²⁾. Årsagen til, at broen forfaldt og til sidst blev nedlagt, er ikke vanskelig at gennemskue. Da de to vandmøller blev anlagt tæt på hver side af den gamle bro, måtte der begge steder af hensyn til stemmeværket bygges broer over åen. Da den gamle bro forfaldt, har man betjent sig af overgangene ved møllerne. De udbyggedes efterhånden til helt at tage trafikken, og man så da ingen interesse i at vedligeholde også en tredje bro.

Er de iagttagelser, der har kunnet gøres ved Værebro, end små, og er flere af de slutninger, man herudfra tør drage, usikre, kan de dog — sammenlignet med fremtidige fund af lignende art — være med til at kaste et tiltrængt lys over en vigtig side af det middelalderlige samfundsliv.

NOTER

- 1) Jeg vil gerne takke de interesserede fra Værebro og Jyllinge, som trofast har holdt Nationalmuseet à jour med uddybningsarbejdet og som på alle tænkelige måder har støttet undersøgelsen. Ligeledes har jeg grund til at takke Hedeselskabets folk, der under arbejdet ved åen har taget alle hensyn til den arkæologiske undersøgelse.
- 2) K. Rørdam, Beskrivelse til kærtbladene København og Roskilde, 1899. Danm. geol. Undersøg. 1. R. nr. 6, side 81—90.
- 3) Om en middelalderlig vejforbindelse fra Roskilde mod nordost over Smørum, se J. P. Jørgensen, Ledøje-Smørum Sogne, 1925, s. 10. ●

- 4) I sommeren 1953 er der på vejdæmningen genopstillet en vildtbanesten, der efter udskiftningskortet oprindelig har haft sin plads her.
- 5) Et nærliggende eksempel på en sådan på fasciner hvilende vejdamning findes ved Skævinge (Indberetning i Nat. Mus. 2. afd. arkiv).
- 6) P. Grunth, *Blade af Beslagkunstens ældre Historie*. Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Aarskrift 1923, s. 20 ff.
- 7) Hugo Matthiesen, *Hvornhøj Stenvaes i Sønderjyds Maanedsskrift*, 1930, s. 134f. Samme forf., *Hærvejen*, 2. udg. 1934, s. 115. Saml. W. H. Sharp, *A Dual Driftway near Otterburn*, *The Society of Antiquaries of Newcastle u/ Tyne*, 1951, no. 2, s. 74.
- 8) *Upplands Runinskrifter*, 1940, s. 244 ff.
- 9) En bro i Sandby paa Midsjælland og Sasserbroen i det nærliggende Fjeneslev, Se *Danmarks Runeindskrifter*, 1942, s. 279 og 291, samt s. 793. Ole Worm fortæller, at runestenen med gravskriften fra Frodes høj ifølge lokale folks udsagn skal være brugt til reparation af den gamle Værebros.
- 10) Poul v. Spreckelsen, *Et mærkeligt middelalderligt vejanlæg i en mose ved Auning*. *Fra Randers Amt* 1945, s. 58—63.
- 11) Man erindres ved hele konstruktionen om indfatningen af bæklejet i Hedeby, se Jankuhn, *Die Ausgrabungen in Haithabu*, 1943, s. 53 ff.
- 12) *Analer for nordisk Oldkyndighed*, 1838—39, s. 377.
- 13) *Fra Viborg Amt*, 1941, s. 3—45 og 1945, s. 129 ff. Hugo Matthiesen, *Viborgveje*, 1943, s. 43 f.
- 14) *Fortid og Nutid*, II, 1919, s. 142.
- 15) Hugo Matthiesen, *Middelalderlige Byer*, 1927, s. 59.
- 16) *Allerede hos Resen*, I, s. 34—35. Når en artikel om en jydsk vej i Vejle *Amts Aarbøger*, 1922, s. 97 (R. Bruun) bærer overskriften: *Valdemars Vej*, hentyder dette ikke til et af traditionen overleveret navn.
- 17) Matthiesen, *Middelalderlige Byer*, s. 56.
- 18) Saml. *Slaget ved Onsild Bro 1132* (*Fra Randers Amt* 1949, s. 30—40).
- 19) Mus. nr. D. 8524. I sommeren 1951 blev der med en af militærets minesøgere gjort et forsøg på at finde andre jærnggenstande, evt. våben i mosen omkring broen, men uden resultat. Minesøgere af den anvendte konstruktion er for lidet følsomme til i almindelighed at kunne gøre fyldest i arkæologiens tjeneste.
- 20) *Repertoiret under de nævnte år og data*.
- 21) Arne Sundbo, *Øvre Værebros Mølle*, *Fra Frederiksborg Amt* 1950, s. 65 f. Saml. *Danske Atlas*, VI, 1774, s. 98, og *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*. bd. 14, (1810) sp. 1379 (Molbech).
- 22) Om betydningen af det første led i navnet Værebros er det næppe muligt at sige noget sikkert. Muligvis har det forbindelse med stednavnet Vær, i Værløse. Det er interessant at se, hvordan ordet bro har bundet sig uløseligt til åens navn. I ældre tid kaldtes broen ofte Kornet- el. Kanethbroen. Nord for åen lå der et hus, Kaneth-huset. Hvad ordet betyder, vides ikke.

SKIBBY KIRKE

Af JAN STEENBERG

I året 1854 opdagede man nogle gamle, gotiske kalkmalerier på korhvælvingen i Skibby kirke. Sognepræsten, P. F. Storck, reagerede som han burde. I stedet for at kalke billederne til igen tilkaldte han sagkyndig hjælp. Vi ville sige, at han sendte bud efter Nationalmuseet. Dengang hed det mere højtideligt „Directionen for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring“, hvorfra man sendte en inspektør, den kendte arkæolog J. J. Worsaae, bistået af maleren Jakob Kornerup. Disse to indledede da en undersøgelse i 1855. Ved den lejlighed opdagede man, at kirken rummede endnu ældre kalkmalerier. Som så mange af vore gamle kirker havde også Skibby kirke oprindelig fladt træloft i skibet; men i den senere middelalder indbyggedes der hvælvinger, som da kom til at dække over de gamle billeder, og kun over hvælvingerne, synlige på kirkeloftet alene, stak nogle af de gamle kalkmalerier frem. De var af umiskendelig romansk karakter; særlig tydelig sås en djævel fra en dommedagsscene sydligst på væggen ind mod koret.

Helt ukendt med den slags ting var man ikke. To år tidligere havde Kornerup set og aftegnet nogle af de senere så berømte billeder i Fjenneslev kirke. Men problemet var dog endnu nyt, man stod faktisk over for en forjættende, ukendt arbejds-mark med store og uanede perspektiver.

Tanken om, at Skibby kirke havde flere overraskelser i behold, var nærliggende, og snart opdagede man, at der i apsis, som dengang ved en mur var adskilt fra det egentlige kor og blev brugt som sakristi, gemtes lignende gotiske malerier som på kor-

hvælvingen. Men de var altså fra den senere middelalder, og kirken som helhed måtte stamme fra den ældre middelalder, fra den romanske stils tid. Derfor gav man sig til at undersøge, hvad der mulig måtte gemme sig under apsishvælvingens gotiske kalk-

Fig. 1. Rekonstruktion af Skibby kirkes indre.
 Akvarel af H. B. Storck 1865. Nationalmuseet.

malerier. Og der fandt man så ind til det store, romanske billede af den tronende Kristus, omgivet af evangelisterne. *Majestas domini*, Herren i sin herlighed, plejer vi at kalde dette motiv. Senere har vi fundet adskillige af den slags fremstillinger. Her på Sjælland behøver vi blot at nævne Hyllinge, Sæby, Alsted, Vester Broby, Slaglille og Tveje Merløse, men der findes desuden adskillige andre spredt over det ganske land. Vi er altså fortrolige med disse alterbilleder af Herren i al sin majestæt.

Men dengang man 1855 i Skibby kirke fandt den første *Majestas domini*, var man så temmelig uforberedt, og virkningen må have været overraskende eller endda voldsom.

I præstegården opholdt sig på den tid præstens 16-årige søn, Herman Baagøe Storck. Han blev senere en af Danmarks fine og gode arkitekter med dyb forståelse for det bedste i dansk bygningskunst, og adskillige af vore gamle kirker, klostre og herregårde restaureredes af ham; vi behøver her blot at nævne Karmeliterklostret i Helsingør. Som ung mand malede han 1865 den her gengivne akvarel (fig. 1) af Skibby kirke, som den antagelig så ud, da den — uden de senere indbyggede hvælvinger — var iført sit skrud af fornemme romanske malerier. Man tager næppe fejl, når man leder H. B. Storcks livslange beskæftigelse med vor nationalhistoriske arkitektur og dens bevaring for eftertiden tilbage til det, der skete i Skibby kirke i hans tidligste ungdom.

Skibby kirkes rolle inden for vor middelalderlige arkæologi skulle dermed være givet. Den blev den nøgle, der lukkede op for vore kirkebygningers store billedbog — et skatkammer, der før den tid var næsten ukendt — og satte fart i studiet af vore gamle landsbykirker og deres udsmykning. Et af de smukkeste resultater heraf turde være Poul Nørlunds bog om „Danmarks romanske kalkmalerier“ (1944).

For så vidt er alt godt. Men på den anden side har Skibby kirke måttet bøde hårdt for sin berømmelse. Den blev opdaget og taget under behandling på en tid, da man endnu ingen rigtig erfaring havde for konservering af slige gamle sager. Kalkmalerierne har hele tre gange været igennem restaureringernes skærsild og har lidt ubodeligt derunder. Første gang istandsattes de af C. O. Zeuthen 1857-58, altså lige efter fremdragelsen, anden gang af E. Rondahl 1891 og sidste gang af Eigil Rothe 1903-06. Allerede ved Zeuthens behandling må der være digtet temmelig frit over det givne emne. Rondahl indså dette, men måtte dog ved slutningen af sit arbejde meddele Nationalmuseet, at han

selv i den grad havde bearbejdet billedet, at han umuligt i en skriftlig form kunne redegøre for, hvad der var gammelt og hvad nyt. Og for at gøre det endnu værre, måtte Eigil Rothe ved

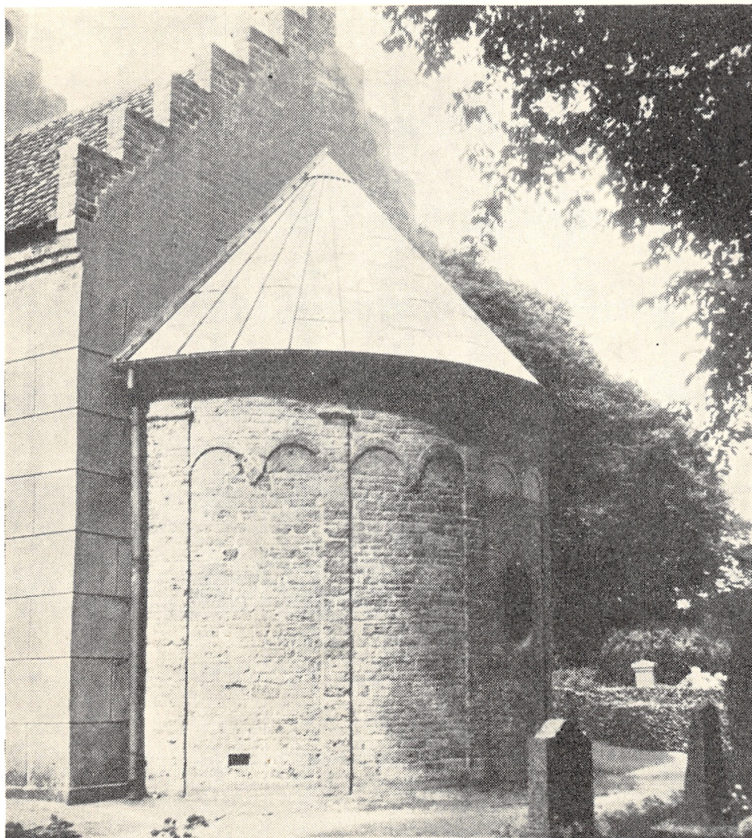

Fig. 2. Skibby kirkes apsis.
Forf. foto 1922.

sin indberetning til Nationalmuseet beklage, dels at hans to forgængere havde stillet sig alt for frit til det oprindelige billede, og dels at han havde måttet borthugge meget væsentlige partier af apsismaleriet for at redde det fra undergang; endelig siger han, at han ifølge sine instrukser har genfremstillet, hvad han

forefandt, altså i virkeligheden Rondahls urigtige rekonstruktion og ikke det gamle, romanske billede. Vor afbildning fig. 4 viser, hvor sørgelig den bitre virkelighed tager sig ud. Hvad vi nu ser for os i Skibby kirke (fig. 3), er altså kun i grove hovedtræk, men ikke i enkelthederne en gengivelse af et billede fra det 12.

Fig. 3. Skibby kirkes apsismaleri.
Nationalmuseet fot.

århundrede. Går vi til nabokirken i Kyndby, hvor der i 1941 opdagedes nogle romanske kalkmalerier på skibets nordvæg, får vi et helt andet indtryk af, hvad romansk billedkunst engang har været. De sarte, næsten henåndede farver knap nok røber, at en moderne konservator har haft dem til behandling.

Også selve kirkebygningen fik tidlig på en ubarmhjertig måde at føle, hvad en moderne restaurering vil sige. I 1868, 10 år efter kalkmaleriernes første overmaling, blev kirken repareret. Den blev helt dækket af et tykt lag Portland-cement, der ganske udslettede bygningens ældgamle præg. I det indre har man i 1890-erne kasseret det meste af kirkens gamle inventar og

Fig. 4. Enkelthed af apsismalet, fot. under Eigil Rothes restaurering 1904. Nationalmuseet foto.

erstattet det med et moderne, om hvilket man skånsomst kan sige, at det dog ikke direkte ødelægger rummet; men trist ser det altså ud. Desuden har samtlige hegnsmure omkring kirkegården måttet vige for moderne ståltrådshegn; ingen gammel portal, intet mosgroet dige er der til at bryde den moderne ensformighed.

Men når alt dette er indrømmet, skylder man dog sandheden at anføre, at der vedblivende er små levende kulturtræk at berette om. Vi skal i det følgende samle enkelte sådanne træk af Skibby kirkes historie.

Kirken er usædvanlig stor. Dens dimensioner, der kan ses af grundplanen, fig. 5, kan måske få en forklaring derved, at byen engang i middelalderen var købstad. Dette berettes i alle tilfælde i Valdemars jordebog fra det 13. århundrede; men fra anden side ved vi intet om købstadrettigheder, og i hele det følgende tidsrum har Skibby været en landsby. I alle tilfælde var kirken den betydeligste i Horns herred og var uden tvivl den ældste stenkirke på disse kanter.

Materialet er den smukke grågule frådsten, som så mange andre kirker omkring Isefjordens forgreninger er bygget af. Ganske vist dækker Portland-cementen derover, men i 1904 fik man dog afdækket apsis (fig. 2), så at den elegante leddeling med flade murpiller (lisener), der foroven udløses i rundbuer, kunne træde tydelig frem i det oprindelige materiales fornemme klædebon. Ligesom materialet hører også stilen hjemme i disse kanter af landet. Man mener, at den ældre domkirke i Roskilde, bygget af bisp Svend Nordbagge i slutningen af det 11. århundrede, har været det direkte mønster. Skibby kirke skulle da senest være rejst i begyndelsen af det 12. århundrede.

Hvad det indre angår, da har vi i det foregående hørt lidt om kalkmaleriernes skæbne i det sidste århundrede, og vi har været præsenteret for Storcks rekonstruktionsskitse, fig. 1. Men apsisbilledets egentlige emne har vi endnu ikke behandlet nærmere. Den tronende Kristus omgivet af den mandelformede regn-

bue (mandorla), de fire evangelistsymboler samt fire, ikke nærmere karakteriserede, helgener ses på dyb blå baggrund (fig. 3). Kristus løfter velsignende sin højre hånd; i den venstre holder han en bog; i skødet ligger jordkuglen. Vi siger, det er Kristus som verdenshersker, og bibelstedet, som motivet skal illustrere, er Matthæusevangeliet 25, 31: „Men når Menneskesønnen kom-

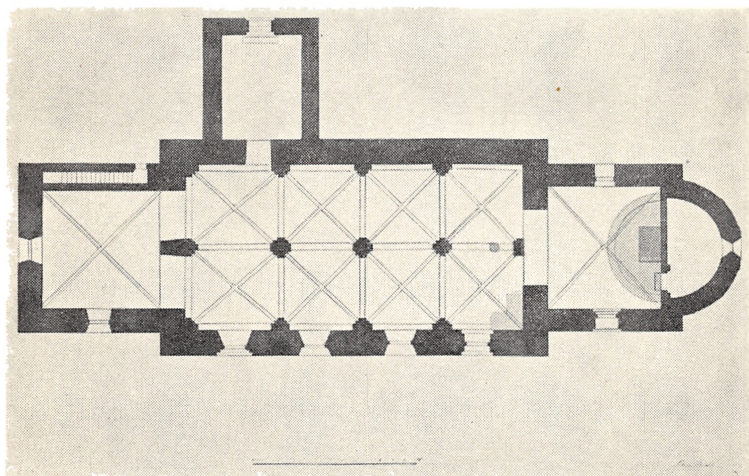

Fig. 5. Grundplan af Skibby kirke.
Nationalmuseets arkiv.

mer i sin herlighed og alle englene med ham, da skal han sidde på sin herligheds trone.“ — I virkeligheden har hine middelalderlige malere og deres arbejdsgiver, kirken, lige så hyppigt haft Johannes Åbenbaring i tankerne, kap. 4, vers 2: „Og se, en trone stod i himlen, og en sad på tronen, og den siddende var ligesom jaspissten og sarder, og der var en regnbue omkring tronen.“ — Videre fortælles der i Åbenbaringen om de fire vingede væsener, en løve, en okse, et menneske og en ørn (altså de fire evangelistsymboler) og om en bog, som Gud Herren — thi ham er det — holder i højre hånd. Bogen er lukket med syv segl, som kun korslammet kan åbne. Lammet er naturligvis Kristus. Skibby kirke såvel som andre kirker med romanske kalk-

malerier ejer en fremstilling af korslammet; det er gengivet på undersiden af korbuen og synes at tilkendegive, at man ved disse fremstillinger først og fremmest havde Johannes Åbenbaring i

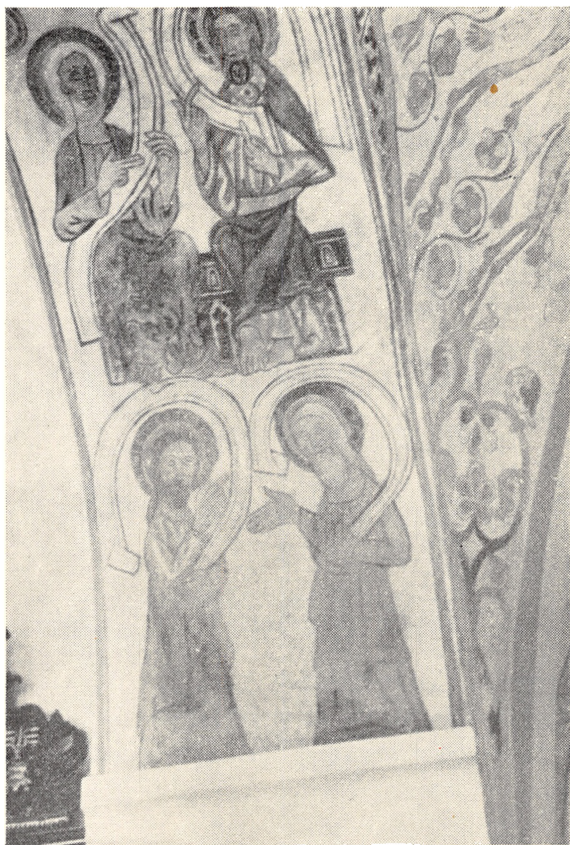

Fig. 6. Kalkmalerier på kirkens korbue.
Forf. foto 1952.

tankerne. Den rette fortolkning af *Majestas domini* skulle da være den, at vi her står over for en fremstilling af Skaberen og næppe af Frelseren. Slige dybsindigheder har nok været noget, datidens gejstlighed elskede at tumle med. Om så menigheden

i Skibby har været i stand til at foretage sondringen, er en sag for sig.

Den samme maler, som skabte apsisbilledet i Skibby, menes at have malet de otte mænd samt korslammet i korbuen, se fig. 6, der dog ikke medtager lammet. Hvem de otte er, kan næppe

Fig. 7. Korets nordlige kappe.
Nationalmuseet foto.

siges, måske apostle, hvis tal så ikke er fuldt, måske evangelister, hvis tal er fordoblet, idet hver af dem synes malet to gange. Men under alle omstændigheder er de bedre bevaret end apsisbilledet, omend man tydelig sporer restaurators penselstrøg.

I første halvdel af det 14. århundrede byggedes der påny på kirken. Koret blev overhælvvet, og nye gotiske kalkmalerier — netop dem, der genopdagedes 1854 — blev spændt ud over rummet. Også apsis ændredes, idet *Majestas* dækkedes til. Kun skibet og korbuen beholdt de gamle billeder.

I korhælvvingens fire kapper er fremstillet en vrimmel af motiver, dels fra legende verden, dels fra Det nye Testamente.

Vestkappen har en fremstilling af tre unge fyrster i livets grønne vår; kække, spraglede, overmodige rider de på falkejagt, men mødes af tre dødnings, d. v. s. af deres skæbne. En nu delvis

Fig. 8. Korets østlige kappe.
Nationalmuseet foto.

ulæselig indskrift synes at lade benradene sige: „Vi var, hvad I nu er, og hvad vi nu er, skal I engang blive“ (Fig. 9). Ovenover og uden forbindelse med dette motiv ses den hellige Martin af Tours, der deler sin kappe med en stodder (ses ikke på billedet).

Fig. 9. Skibby kirkes indre set mod vest. Ældre foto.
Kakkellovnen er nu fjernet.
Nationalmuseet foto.

I nordkappen ses øverst Mariæ bebudelse. Jomfru Maria har siddet som en dronning på en fantasifuld, gotisk spirprydet stol, hvorfra hun rejser sig og med talende bevægelser i de alt for store hænder både takker for den store ære og beskedent vægrer

sig ved at tro på den ufortjente nåde. Nedenunder ses i rækkefølge Jesu fødsel og fremstillingen i templet (fig. 7), hvor Kristusbarnet i lange hvide dåbsklæder velsignende løfter hån-

Fig. 10. Englen med røgelsekar. Enkelthed fra korets østre kappe.
Forf. foto 1952

den, mens Simeon og Anna i svajede gotiske bevægelser yder barnet deres hyldest.

I kappen mod øst, altså ind mod apsis, ses lidelseshistorien. Til venstre hudflettelsen, hvor bødlerne pisker løs med ris; Kri-

stus bøjer bedrøvet sit hoved, mens en af de kortkjortlede mænd rækker tunge. Foran korset i kappens midte står den hændervridende Jomfru Maria (ses delvis på fig. 10), mens Johannes

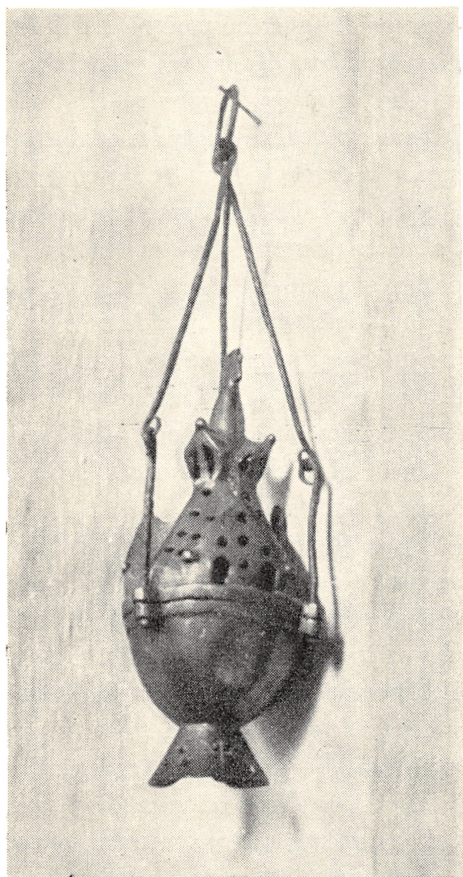

Fig. 11. Røgelsekar i Skibby kirke.
Forf. foto 1952.

med en tragisk gestus beklagende løfter højre hånd. I det hele taget har kunstneren med flid dramatiseret sin fremstilling ved at lade hænderne røbe sindets stemninger, og derfor gør han ofte hænderne unaturligt store, så at vi des bedre kan fatte

figurernes mimik. En soldat stikker sin lansse i den døende Kristus, mens blodet strømmer ud. Og endelig ses på samme kappe opstandelsen længst til højre. Dette parti er dog stærkt fornyet (fig. 8). Med sin sejrspane på en korsprydet stang vælter Kristus stenen fra graven og springer op med blodet endnu flydende af sine sår. De fem soldater, der holder vagt, har maleren i tryk forvisning om sine dramatiske evner tildelt forskellige roller. De to nærmest graven sover blideligt; den tredje, midt i gruppen, er så fuldkommen bedøvet, at hovedet synker forover ned mod beskueren og lader os se både hjelmen ovenfra samt en del af hans ryg — altså en fremstilling i perspektivisk forkortning, hvad der egentlig er sjældent i gotikkens fladebetonende stil, hvor bevægelserne ellers foregår til siderne i billedets plan og aldrig frem og tilbage vinkelret på planet. — Manden over denne i søvnen nikkende soldat dækker sig forfærdet bag sit skjold, mens hans kammerat længst ude til højre er i færd med at stikke af — bedre slet ikke at være der, synes han at tænke, så kan man bagefter benægte fakta.

Dommens dag er emnet for den fjerde, sydlige, kappe. Kristus i sin herlighed forstøder de forbandede ved hans venstre side: *Ecce maledicti*, står der på skriftbåndet, hvis modstykke forkynder: *Ecce benedicti*, med henblik på de saliges skare til højre for Kristus. Pelikanmoderen, der nærer sine børn ved sit blod, symbolet på Frelserens forsoningsdød, ses ovenover.

Med denne livfulde og såre tiltalende maler forlader vi Skibby kirkes billedskat, der nok er et besøg værd, og følger kirkebygningens videre udvikling, omend i korte træk.

I det 15. århundrede blev skibet overhælvvet. Man afstod dog fra at spænde hvælvene på normal vis over det brede rum og delte i stedet derfor kirken i to parallelle skibe ved en række piller. Således blev der nu tale om en toskibet kirke, en forståelig, omend ikke særlig praktisk løsning (fig. 9, 12 og 13). Særlig grelt virker det, at den brede romanske korbue på denne måde blev skåret midt over; bedre gik det nede ved vestvæggen,

Fig. 12. Nordre sideskib.
Forf. foto. 1952.

fordi der dengang ikke var noget tårn. Indirekte slutter vi deraf, at kirkens vestvæg ikke har haft noget vindue. Samtidig opførtes et våbenhus, der undtagelsesvis kom til at ligge mod nord; det fik lige til venstre for indgangen en niche til et nu forsvundet

vievandskar. Og endnu et sted ændrede man den oprindelige disposition. Apsis blev ved en mur adskilt fra koret og fungerede nu som sakristi. Her gemtes kirkens hellige kar i murnicher; det var i en af dem, man i året 1650 opdagede den berømte Skibbykrønike, en Danmarkshistorie, der særlig behandlede reformationstiden, forfattet af Poul Helgesen. Imod syd boredes der et lille afløb, vistnok af samme art som det, vi tidligere har omtalt i Ølsted kirke. — Endelig skal vi her nævne, at der nu i rummet bag alteret gemmes et velbevaret røgelseskar fra middelalderen (fig. 11). Engelen på korhvelvingen kan vise os, hvordan det skal svinges (fig. 10).

Kirken havde som nævnt oprindelig ikke noget tårn. Hvordan klokkerne har været ophængt, ved vi derfor ikke. Men de få bevarede kirkeregnskaber, hvoraf de udførligste stammer fra 1614-20, beretter, at der dengang var et „klokkehus“ af træ over vestgavlen. Vi kender noget tilsvarende fra Nødebo kirke ved Esrum sø og fra Kornerup nær Roskilde. Men begge disse trætårne er ret sene. Om der findes eksempler fra middelalderen, tør jeg ikke sige. Der er dog mulighed for, at Skibby kirkes tagrytter kan gå så langt tilbage i tiden. Det nuværende tårn byggedes i året 1700 af kirkeejeren Otto Krabbe til Egholm.

Af kirkens gamle inventar er der ikke meget tilbage. Prædikestol, døbefont og stolestader er moderne og uden interesse. Derimod bør det nævnes, at der endnu findes en gammel altertavle i renæssancestil, skænket af lensmanden på Frederiksborg, Joachim Bülow, i 1608. Den stod oprindelig foran den flade altervæg, som skilte kor fra apsis. Da denne væg forsvandt ved fremdragelsen af den store *Majestas* i apsis-hvelvingen, måtte der en ny og lavere anordning til; Bülows tunge egetræstavle flyttedes ned i skibet, og arkitekten Martin Borch tegnede senere det lave egetræskors, som nu står på alterbordet. — Kirken råder også over en gammel alterkalk, der sammen med en sygekalk og tilhørende diske (fig. 7) skænkedes af Peder Mund, lensmand

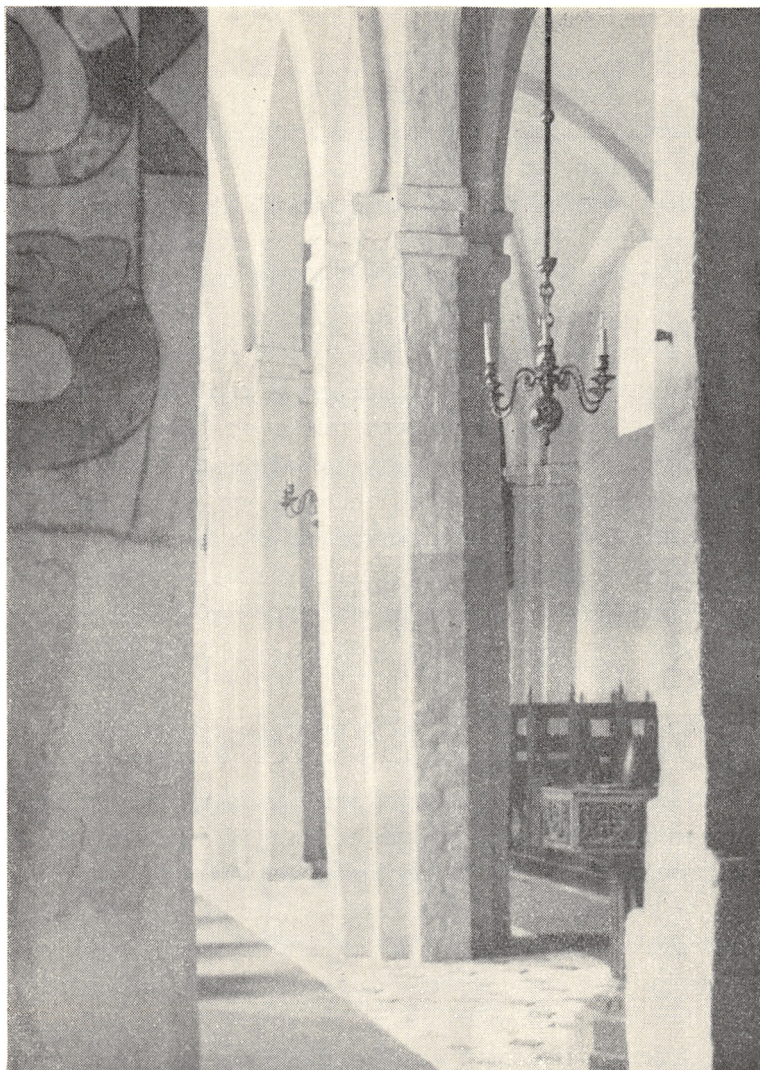

Fig. 13. Søndre sideskib.
Forf. foto. 1952.

på Frederiksborg 1597-1604. En *pyxis* (oblatæske) fra 1764 er omtalt andet steds i denne årbog.

Der er desuden en del gravminder i Skibby kirke. Et par sten fra det 14. århundrede er lagt over medlemmer af den adelige slægt Manthorp, der førte to uldsakse i sit våbenskjold, og som vides at have haft forbindelse med Horns herred, bl. a. med Svanholm i Krogstrup sogn. De andre gravminder fortæller om præsteslægterne i Skibby. Vi skal kort omtale, at et malet epitafium i koret er sat til minde om hr. Lauritz Jørgensen, død 1582, at en gravsten 1666 er lagt over hr. Peder Severin Bage (eller Bagge), der dog først døde senere; endvidere, at samme præst på en trætavle i tårnrummet mindes sin 1675 afdøde datter, Dorete Pedersdatter Bage, og at der ligeledes i koret er op-hængt et træ-epitafium over hr. Peder Gødesen og hustru, Maren Nielsdatter Holm, der døde samme dag, 22. maj 1751 (se billedet side 73). Men vi skal ikke her komme nærmere ind på disse præstehistorier, da artiklen om Hans Jacob Weile og hans slægt side 72 ff giver et fyldigt indblik i en af Skibby-præsternes historie.

Kun på eet punkt ville det være fristende at gøre en undtagelse. Den berømte Skibbykrønike fandtes jo som ovenfor omtalt 1650 indmuret i sakristiet. Hvordan er det gået til? Og hvilken forbindelse kan den berømte forfatter til dette skrift, Poul Helgesen, have haft til Skibby kirke? Tilsyneladende skulle vi være velunderrettede, idet H. B. Storck, der jo var barnefødt i præstegården, har berettet, at der før den første restaurering sad en gammel dør i våbenhuset; den havde smukt udskåret foldeværk fra det 16. århundrede samt en indskrift, hvorpå der læstes, at døren var opsat, mens Poul Helgesen var kirkeværge i Skibby. Nu er døren desværre gået til grunde, og opgivelsen må ene hvile på Storcks autoritet, der til gengæld er stor. Kirkehistorikeren H. F. Rørdam har dog i en nøgtern afhandling slået en pæl gennem denne forklaring, idet det kan godtgøres, at Poul Helgesen ikke før 1534 kan have været kirkeværge i Skibby, og

at han må være død kort efter, sandsynligvis i 1535. Så er der da i denne dunkle sag kun et par kendsgerninger at holde sig til. Den ene er den, at krøniken kun kan være gemt i kirken med sognepræstens vidende. I året 1517 blev hr. Oluf Nielsen valgt til sognepræst i Skibby, og som sådan fungerede han endnu 1545. Han hørte med andre ord til de talrige katolske præster, der har

Fig. 14. Kirkens kalk og sygekalk.
Nationalmuseet foto.

foretrukket at gå over til den nye tro for at kunne blive i embedet. At han har haft sine tvivl, og at konverteringen er foregået under panik, synes tydeligt at fremgå af krønikens skæbne. Hr. Oluf har øjensynlig i sit hjerte været tilhænger af den gamle tro og ven af Poul Helgesen, der formentlig har betroet ham sit skrift, inden han gik under jorden.

Men den anden kendsgerning er den, at vi trods alt ikke kan afvise Storcks udsagn. Den kyndige arkitekt kan umulig have husket helt forkert. Derimod kan han nok have mistydet indskriften, som for os i vore dage ville være et kærkomment kilde-skrift til den stormfulde reformations historie.

Skibbykrøniken ender som bekendt på dramatisk vis midt i

en sætning. Vi tvinges til på samme måde at lade dette spørgsmål ende med en tankestreg. Men sagen er velegnet til at minde alle, der har ansvar for vore gamle kirkebygninger, om det mislige i at kassere gammelt inventar. Det er oftest meget smukkere end det, vi nu kan præstere, og det fortæller til tider værdifuld historie.

HENVISNINGER

Af den righoldige literatur om kalkmalerier skal der blot henvises til Jakob Kornerups afhandling i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1868 samt til Poul Nørlund: Danmarks romanske kalkmalerier, (1944), hvor der findes udførlige oplysninger om den øvrige literatur. Nationalmuseets indberetninger, der opbevares i museets arkiv, er ligeledes benyttet; endvidere „6 Aars Kirke-regnskaber 1614—20“ i Rigsarkivet. Om Skibbykrøniken se H. F. Rørdam: Historiske Samlinger og Studier I 320—36.

AF SKIBBY SOGNS PRÆSTEHISTORIE

Af AXEL GARBOE

I.

Mellem *Skibby kirke*, hvis historie dr. *Steenberg* har skrevet i denne årbog, og *Skibby præstegård* er der ikke langt, selv om det ikke i Skibby er som så mange andre steder, hvor præstegårdshaven grænser op til kirkegården. I vore dage skiller et smalt stræde og nogle små huse og deres haver præstegårdshaven fra kirkegården. Men på ældre billeder¹⁾ er dette terræn en toft med græssende kvæg, så også denne kirke lå engang midt i en landsby i intim kontakt med den jord, der dyrkedes af sognets beboere, præsterne indbefattet heri.

Hvordan Skibby præstegårds bygninger har set ud i det 17. og 18. århundrede, vides ikke fra gamle billeder. Heller ikke er der bevaret inventar fra disse tidligere præstegårde i Skibby. En figurtegning²⁾ fra en egekiste, der har stået i en af de gamle Skibby-præstegårde, er kun et lille glimt af et interiør, der nu forlængst er borte. Skal man derfor danne sig et billede af livet i de gamle præstegårde i dette sogn, må man søge til andre kilder, især arkiverne,

På de følgende sider skal der fremdrages et og andet til belysning af de gamle Skibby-præsters liv og virksomhed. Brudstykkeagtigt er det hele, og selv hvor arkivernes aktstykker taler udførligt, kan det kun blive glimt af et forlængst afsluttet menneskeliv, til hvis fulde forståelse der ville kræves meget mere.

II.

*Skibbys præsterække*³) siden reformationen begynder (1545) med *Oluf Nielsen*, der havde været katolsk præst. Når han som sådan læste messe i kirken, må det røgelsekar, som den dag i dag hænger i et lille skab eller rum i kirken nordre korvæg nær alteret, have været i brug (se billedet side 57). *Oluf Nielsen (Olaus Nicolai)* nævnes blandt Sjællands stifts provster 1545⁴). Han efterfulgtes af *Laurids Jørgensen* (død 1582) og *Peder Hansen Clure*³) (eller *Clare*), der døde allerede i 1584. På den søndre væg i koret har der været anbragt en mindesten²) over denne Skibbys tredje præst efter reformationen, hvorpå der stod at læse:

Salige H. Peder Hhansøn Clare Fordum Sogne prest til denne Kircke, er hensoffuen i Christo, Anno Domini 1584. Oc ligger her ud for begraffuen. Gud giffue hannem med alle guds børn en glædelig opstandelse. Christus er mit lifff, det er mig winding at døe. Philip. 1.

Så følger tre præster, *Anders Sivertsen*, *Thomas Jensen Col-ding* og *Jens Pedersen*, hvis død indtraf i det 17. århundredes første halvdel. Ingen af disse er for os andet og mere end et navn, hvortil man ikke kan knytte nogen forestilling om, hvordan disse præster var. *Anders Sivertsen (Sivordsen)*⁵) nævnes blandt de præster, som deltog i hyldingen af Christian IV's søn, prins Christian, der var udset til tronfølger.

Den syvende Skibby-præst efter reformationen hed *Peder Sørensen Bagge*. Han blev kaldet den 14. januar 1650³), og nu begynder der at falde mere lys over præsterne i dette sogn, i hvis kirke der findes to synlige minder om denne Peder Sørensen Bagge.

I korets gulv findes hans ligsten med latinsk inskription indhugget i den hårde stenart — ikke den forgængelige, let slidte Ølands-kalksten, men en mere holdbar, vist en krystallinsk skifer. På stenen står:

Ap. 14

Beati mortui in domino &c.

Petrus Sever. Bage

loci pastor

sibi svlsq: coniugibus 2

et septem liberis

hunc lapidem

posuit anno

1666

Herunder Peder Sørensen Bagges sammenslyngede initialer.

Oversættelse: Johs. Åbenbaring 14: Salige ere de døde, som dø i Herren. — Peder Sørensen Bagge, sognets præst, lagde denne sten for sig og sine 2 hustruer og syv børn år 1666.

Hvem Peder Sørensen Bagges første hustru har været, vides ikke. Men hans anden hustrus navn fremgår af en trætavle med nu næsten udslettet rød, grøn og forgyldt skrift og med ornamenter i rammen; den er ophængt i Skibby kirkes tårnrum, som står i forbindelse med selve kirkerummet, og indskriften er denne²⁾:

Año 1677 hafuer H || Peder Söfrensøn Ba || ge L. P. [>: *loci pastor*, Stedets præst] oc Ingeborr || Madtzd. opsat den || ne Tafle ofuer de || ris K. [iære] S. [alig] datter Do || rete Peders D. Bagge || som var Trölofuit Welbaa. Apel || Willumsøn af Col || ding oc her hensof i || Herren d. 7. Maii 1675.

Peder Sørensen Bagge døde først ca. 1682 (hans eftermand blev kaldet d. 16. september 1682)³⁾. Hvorfor han så har ladet opsætte en ligsten i kirken anno 1666, kan ikke oplyses. Måske har det været ved hans første hustrus død.⁶⁾ I så fald må han allerede på det tidspunkt have haft syv børn, og et af disse er vel så den datter, hvis brudeseng anno 1675 blev redt i graven — for at tale datidens sprog. I året 1668 var Peder Sørensen fadder ved Ourø præstens søns dåb⁷⁾.

Peder Sørensen Bagge oplevede svenskekrigenes hårde tid, der forarmede så mange. Dette skinner igennem i et bønsskrift⁸⁾,

som Kongelig Majestæts „fattige Undersaat og tro forbeder til Gud Peder Søfrensen Bagge, Præst til Skibby Kirke“ indsendte „*actum* Skiby Præstegaard dend 27. Februarj 1671“. Han skriver heri: „Jeg Eders Ko: Ma: fattige undersaat, oc Underd: Tienner til det Eenlige og ringe Schiby Kald, paa Abrahamstrup Lehn i Horns Herrit, hafuer for Eders Ko: Ma: paa det allerunderd: at andrage, huorledis jeg fattige Mand med hustrue oc børn er geraaden i armod sær i Krigs tiiden af Fienderne, sær oc fordi Kaldet i sig sielf er ringe“. Nu var indkomsterne yderligere blevet forringet, fordi tre halve boel i Skibby, der fra Arilds tid havde været tillagt præstekaldet *ad mensam*, var blevet solgt og afhændet til velbårne *Oluf Rosenkrantz*⁹⁾ på Egholm, imod at der (1664) tillagdes Skibby-præsten „andre gaarde oc goedtz her i Herredet“ *ad mensam*. Men dette nye mensalgods var senere blevet udlagt til *ryttergaarde*. Som erstatning herfor havde kongen tillagt præsten noget jordegods på Ourø, men dette var kun lidet værd: „een deel er megit forarmit, saa de hafuer intet at hielpe dem self, eller mig fattige Mand til Rette med“. Derfor indflyer præsten til kongelig majestæts „høy Kongelig *Clementz*“, om kongen dog ikke „Naadig for Guds skyld“ ville „forbedre det fattige Kald med it half boel øde jord her udi Schiby, som *Anders Michelsen* oc *Lars Christensen* for nogen tiid haffuer haft i brug, at Præstegaardens aufling kunde dermed forbedris, saa ieg oc mine effterkommere der udi vor nødtørfftig ophold kunde hafue, oc iche schulle geraade i yderste armod“. — Året efter, den 17. september 1672, fik Skibby-præsten kgl. majestæts nådigste bevilling på „at maae hafue, nyde, oppeberge och beholde Landgild och herligheder aff [her nævnes nogle gårde] udi Abrahamstrup Ampt“ som erstatning for den embedet påførte forringelse.

Den 16. september 1682¹⁰⁾ kaldedes Peder Sørensen Bagges efterfølger til Skibby præsteembede. Det var *Mikkel Ibsen Fastorf* (*Michael Fastorff* eller Fastrup, Farstrup). Han fik (1. marts 1704)¹¹⁾ skattefrihed i 2 år for sin afbrændte men-

salgård i Skibby. Det må have været en betydelig ildebrand, der på det tidspunkt havde hjemsøgt Skibby; efterdønningerne mærkes i manges fritagelse for skat. Foruden Skibby-præsten fik også universitetets rektor og professorer 2 års skattefrihed for 5 afbrændte gårde i Skibby¹²). Fru *Birthe Skeel*, Niels Rosenkrantz' enke til Selsø, fik ligeledes 2 års skattefrihed for tre afbrændte gårde i Skibby¹³). *Otto Krabbe* til Egholm fik 2 års skattefrihed for 2 brændte gårde i Skibby¹⁴).

I 1707, 6. oktober, møder man magister Michael Fastorph som vidne, da sognepræsten på Ourø i Holbækfjord *Otto Lino* blev trolovet med mademoiselle *Maren Seyer*⁷), hans anden hustru — den første var vistnok formandens enke, således som det dengang ofte var tilfældet.

Og atter nogle år senere støder man på Skibby-præsten Fastorffs navn¹⁵): År 1714, den 20. august, blev den gejstlige ret sat i Krogstrup kirke af provsten mag: Michael Fastorff og hans assessorer, præster fra omegnen. Herremanden på Svanholm, *Christian v. Arensdorff* havde stævnet Skuldelev-præsten *Mosin*¹⁶), fordi denne havde forment en bonde Alterens Sakramente, en vidtløftig sag, der medførte lange forhandlinger og skrivelser, som det ville føre for vidt at referere her.

III

Sparsomt falder lyset ind over Skibby-præsterne i det 17. århundrede. Men i den følgende tid ændres dette en del. Kilderne flyder rigeligere; personernes billede får flere og flere levende træk; interiøret, hvor de levede og arbejdede som præster, begynder også at kunne ses tydeligere.

Den første Skibby-præst i det 18. århundrede var *Peder Gødesen*, som kaldedes d. 8. marts 1727³). Han var jøde, født i Ribe 1685, og han giftede sig med en jøde *Maren Nielsdatter Holm*, født 23. december 1684 i Nykøbing på Mors, således som det fremgår af deres epitaf i Skibby kirke (billede side 73). Den 19. oktober 1723 blev de viet i Sæby sogn¹⁷), nabosognet til Skibby,

og fik deres første præstehjem i Fensmark-Rislev i Sydsjælland, hvortil den 38-årige Peder Gødesen var kaldet d. 16. april 1723¹⁸). I det nærliggende Rønnebæk-Olstrup sogn blev *Bertel Matthias (Hansen) Lieme* præst i 1727¹⁹), samme år som Peder Gødesen kom til Skibby. Præsten Lieme var gift med *Mette Kirstine Gødesen*¹⁹), formentlig en slægtning (søster?) til Skibby-præsten. Hun blev enke 1740¹⁹). Man træffer navnet *Mette Kirstine Gødesdatter* i Skibby, indhugget i en nu forsvundet granitsten²), der engang fandtes i gården matr. nr. 8 (ved Selsøvej). Herfra er den senere forsvundet. På stenen stod:

METTE
KIRSTINE
GØDES
DAATTER
1758

Er det præsteenken Mette Kirstine Gødesdatter fra Rønnebæk? Eller måske en helt anden? Navnet *Gøde* var ikke ualmindelig blandt bønderne på Skibby-egnen i den her omhandlede periode. Kirkebogen giver ikke noget fingerpeg, såvidt det kan ses.

Peder Gødesens præstetid i Skibby blev lang, ca. 25 år. Som sin forgænger og forøvrigt også sin efterfølger og flere andre Skibby præster blev han tillige valgt til provst i Horns Herred. Som sådan videresendte han (d. 25. februar 1738) en klage²⁰) over præsten i Gerlev-Draaby, der beskyldtes for at han i sin prædiken havde angrebet „haardeligen og med Nafn“ en bonde i Tørslev, Peder Jensen, tillige med hans nylig begravede hustru.

En anden sag²¹), der 1749 passerede provst Gødesen, giver et karakteristisk lille tidsbillede fra herredet i det 18. århundredes midte: En kvinde fra Venslev under Svanholm gods havde været gift med en mand, som blev dømt for tyveri; det var livsstraf. Men han blev „benaadet med evig Fængsel, til hvilken Straf at udstaae han er henbragt til Glükstad“. Her skal han være

død i året 1746 ifølge en attest fra militæret. Nu var der gået tre år, og kvinden ville indlade sig i nyt ægteskab. Provsten spørger derfor, om dødsattesten kan tages gyldig.

En interesseret mand synes provst Gødesen at have været. Ved juletid 1747 skrev han ²²⁾ en indberetning til biskop *Peder Hersleb* om, hvad der fandtes af arkivalier på Egholm gods. Han udtaler heri som sin mening, at adelsgårdenes arkiver burde undersøges og bevares, førend det bliver for sent. „Mangfoldige Curiositeter vilde opdages, som nu ligge hen og opædes af Ælde og kastes hid og did, indtil de blive borte“.

Provst Gødesen og hans hustru fik den ikke almindelige lod at følges ad i døden, den 22 maj 1751. Hvad dødsårsagen har været, vides ikke. I Skibby sogns kirkebog læser man kun: „Torsdagen d. 27. Maji Blev Provsten Hr. Peder Gødessøn og hans Kiæreste Maren Nielsis Datter Holm begrafne“²³⁾. Deres eneste søn, *Gøde Pedersen*, lod opsætte et stort epitaf (se side 73) i kirken over sine forældre. Det hænger i tårnrummet på dettes nordvæg. Indskriften er denne:

Da

Den Guds Mand

Velærværdige og Høylærde

Hr: P E D E R G Ø D E S S Ø N

forhen

Sogne-Præst for denne Meenighed

og Provst i Horens-Herred

Fød i Riibe d: 23. Sept. A^o 1685

Havde

Vandret 65 Aar og 8 Maaneder her i Verden

Tient

Gud og Guds	}	Fensmarch	}	3	}	Aar
Meenighed i		og Riisløf				
		Schibbye 25				

I samme 28 Aar
 Levet et kiærligt Ægteskab
 med
 Hæderbaarne Gud- og Dydelsekende
 Matrone

Maren Nielsdaatter Holm

Fød i Nykiøbing paa Mors d: 23 Dec: A^o 1684

Behagede det Gud som DE her hafde vandret med

At tage dem begge paa Een Dag

Eftermiddagen d: 22. Maij A^o 1751.

DERIS Støv blandes med her Under liggend Jord

DERIS Siæle ere i Guds Haand. Til

DERIS ÆRE og Afmindelse er dette opsatt

af DERIS efterlevende Eeniste Søn

Gøde Pedersen

2. Sam. 1. v. 23.

De vare Elskelige og Liflige i Deris Liv, De bleve og ikke adskilte i Døden.

☆

Provst Gødesens søns skulle komme til at volde eftermanden i embedet, *Hans Jacob Axelsen Weile*, mange bryderier.

Hvad *Gøde Pedersen* — monsieur Gøde Pedersen²⁴) — har haft som sin virksomhed kan ikke oplyses. Han synes ikke at være født i Skibby og har altså ikke været ganske ung, da provsten døde. Men i hvert fald synes han på det tidspunkt — og måske til stadighed — at have opholdt sig i Skibby og der optrådt mere selvsikkert end påkrævet. Sådan følte den nye præst det.

Hans Jacob Weile havde fra 1732 til sin forflyttelse i 1751 været præst i Hvornum-Snæbum i Århus stift²⁵) Han var nu en halvhundredårig mand (født 1702)²⁶) og har sikkert glædet sig til at komme fra det jyske sogn til de blidere øforhold, der måtte føles hjemlige for ham, præstesønnen fra Tryggelev på Langeland²⁶).

I sit ægteskab med *Mette Cathrine, f. Selmer* havde pastor Weile en stor børneflokk; ialt blev det til 5 sønner og 10 døtre, hvoraf dog 4 sønner og 1 datter døde før forældrene²⁶). De tret-

Mindetavle over præsten Peder Gødesen og hans hustru 1751.
Jan Steenberg foto 1952.

ten ældste af disse var født, førend familien kom til Skibby; det fjortende barn ventedes, da forflyttelsen skete²⁷).

Pastor Weile rejste i forvejen over til sit nye embede. D. 17. søndag efter Trinitatis (3. oktober 1751) blev han indsat²³). Og nu gik han, „der udi saa mange Aar er vandt til Een kjær og omhyggelig kone“²⁷), i den store, halvtomme præstegård og kunne naturligvis ikke lade være med at tænke på, hvordan det

gik hans hustru, der var „af slett helbred og svage Kræfter“²⁷), og som ved juletid ventede sit fjortende barn. Hvor gerne ville han ikke i denne tid være hos hende, og tilsidst skrev han en meget indtrængende ansøgning²⁷) til biskoppen (29. oktober 1751): han *måtte* rejse til Jylland i nogle uger, både for sin hustrus skyld „saavel som i anledning af min *Successoris* ankomst.“ Der var økonomiske Forhold ved Naaden-Aaret at komme til rette om.

Gennem denne ansøgning mærker man de urolige tanker, der fyldte pastor Weile i efteråret 1751. Bedre blev det naturligvis ikke af, at der også i Skibby straks meldte sig økonomiske vanskeligheder for den nye præst, der havde haft det trangt nok i økonomisk henseende i Hvornum-Snæbum „formedelst Enchens [Formandens Enkes] yderlige fattigdom²⁷), og som nu — syntes han — blev hårdt forurettet af monsieur *Gøde Pedersen*.

Herom skrev pastor Weile en lang skrivelse²⁷), dat. 29. oktober 1751, til stiftsbefalingsmanden over Sjællands stift, *Holger Skeel*, og Sjællands biskop. Han begyndte med at omtale, hvordan han, der „effter Guds forsiun“ var beskikket til sognepæst for Skibby Menighed udi afgangne Salig Provst Gjødeseus Sted, havde bemærket, at tvende til Kaldet henlagte Mensalgaarde „har det behaget Sal: Proust Gødsen for ungefæhr 16 a 18 Aar siden aldeeles at nedlegge og forvandle til et Gade huus, og Auflingen til samme Gaard, der skal bestaae af 8te Tønder hartkorn, at henlægge og drifue til Præste Gaarden“. Dette havde han paatalt overfor sin formands søn, *Gøde Pedersen*, men kun faaet udflugter og løfter som svar. Pastor Weile var derfor bange for, at dette forhold med de nedlagte mensalgårde skulle „komme min kiære Kone og mange, mange fattige og uopfødte Børn: hvis forsorg ligger mig mest paa Hierte: til last og ansvar, naar det behager Gud at bortkalde mig“. Desuden blandede *Sieur Gøde Pedersen* sig i de præsteembedet tillagte gaardes drift og vilde „videre raade og befale ofver Mensal Bønderne, der hører til Præstegaarden, end for saa viit at de sva-

rer ham dend afgifft som udi Naadsens Aaret han effter Loven kand tilkomme“. Ja, saa vidt gik denne *monsieur*, at han „ikke alleeneste ganske vilde tilegne sig det forfaldne Pindse Offer, men endog formeener sig at have Deel udi det tilkommende.“

Hvem der havde ret i dette spørgsmål om pinseoffer er ikke let at afgøre nu så længe efter. Men pinlig var sagen, og *sieur* Gøde Pedersen blev åbenbart boende i Skibby. Den 7. oktober 1755 noteredes der i kirkebogen²³), at „*Sieur Gøde Pedersen* og *Kirsten Larsdatter* blev effter Kongl: Confirmation Copulerede“. Tre år efter, 21. oktober 1758, blev „*Mons. Gøde Pedersens* mindste Daatter begrafuet“²³). Og stadig boede monsøren i Skibby. En vis forbindelse mellem ham og præstefamilien har der åbenbart været — måske endda nærmere end man skøttede om. Således ses det af kirkebogen, at den 18. september 1771, „er Sr Gøde Pedersens Datter døbt kaldet *Helvig* og baaren af Jomfru *Susanne Weile*“. Det behøver dog ikke at have betydet et særligt hjerteligt forhold, således som datidens dåbsskikke var.

Om provsten Weile som præst kan ikke meddeles ret meget. Et enkelt lille træk i billedet skal dog anføres²⁸). En ung *studiosus*, *Manasse* (eller som man skrev Manasses) *Faxøe*, conditionerede hos sin morbroder, provst *Knud Arild Friis* i Sæby (Voldborg Herred). Den unge Faxøe hjalp sin morbroder med at prædike og gik ham til hånd i embedets forretninger, og da så provsten døde, flyttede Manasse Faxøe med hans enke til Skibby, hvorfra han i maj 1766 agtede sig til København for at søge præstekald. Han må have assisteret Provst Weile i denne periode, for da den unge *studiosus* Faxøe rejste fra Skibby, gav provst Weile ham den anbefaling, at han er „ey af de lade og vidtløftige, men blandt de honette og stille i Landet“. Manasse Faxøe blev tre år efter præst på den lille ø Agersø i Store Bælt (1769). Allerede året efter døde han af en koldbrand i hånden, som han pådrog sig på en af ø-præsternes strenge sejladsere — men det hører ikke med til denne ski!dring.

En anden ung teolog havde omtrent ved samme tid også sin

gang i Skibby præstegård hos provstefamilien. I 1768 noteredes det i kirkebogen²³), at på søndagen *Lætare* (13. marts) blev hæderlig og vellærd *Studiosus* — en degnesøn — *Thomas Husum* „indsatt at være Sognedegn for Schibbye Meenighed saavel som og at være Scholeholder“. Allerede samme efterår (23. søndag efter Trinitatis) kom dog en ny degn og skoleholder, hæderlig og vellærd mand *Poul Sacharias Grønvold*, til Skibby²³), medens den unge Husum blev degn i Kirke Hyllinge. Men da var der knyttet blivende bånd mellem den unge degn og præstefamilien i Skibby. Man læser i kirkebogen for Skibby, at i februar 1770 giftede Thomas Husum sig med jomfru *Giertrud Weile*. Senere blev han sin svigerfaders efterfølger som præst i Skibby.

Det var også omkring ved disse tider — år 1764 —, at pastor Weile og hans hustru skænkede en sølv-oblatæske til Skibby kirke. Den bruges den dag i dag. Langs lågets rand står der (med tildels lidt slidt skrift):

Til Guds Ære udi Schibbye Kierke Aar 1764. H. J. W. M. C. S.
(Hans Jacob Weile, Mette Cathrine Selmer). — På selve æskens rand står to henvisninger til bibelsteder: 2. Samuels Bog Cap. 7, v. 18. og Psalme 116, v. 16, 17, 18. Det første er de ord, kong David sagde, da han i et af sit livs store øjeblikke gik ind i helligdommen og dvælede for Herrens åsyn med undren og tak: „Hvem er jeg, Herre, Herre, og hvad er mit Hus, at du har bragt mig saa vidt“. — Citatet fra salmerne lyder således: „Ak, Herre, jeg er jo din Tjenerindes Søn. Mine Lænker har du løst. Jeg vil ofre dig Lovprisningsoffer og paakalde Herrens Navn. Mine Løfter vil jeg indfri Herren i Paasyn af alt hans Folk“.

Blader man i den gamle kirkebog for Skibby — desværre ikke den ældste, der som allerede nævnt er tabt — standser blikket måske ved et par linier, der med eet åbner udsyn til bevægede episoder i kirken, medens provst Weile var dens præst. Her tænkes på de ikke så sjældent tilbagevendende indførsler om folk, der stod *offentlig skrifte* — blev *publice* absolveret — for overtrædelse af det 6. bud eller „for Alterens Sacramentes forsøm-

melse i mange Aar²³). Der stod den arme synder for alles blikke, og hvordan var det så med en og anden af dem, der sad i kirkestolene på godtfolkets plads? —

Kirkebogsindførslerne om *dødsfald* bringer nu og da præstefamilien frem for læserens indre blik. Den 28. juli 1775 „blev Velædle og Gudfrygtige Encke Provstinde Madame *Hedevig*

Sølv-oblæt skænket Skibby kirke 1764 af pastor Weile og hustru.
Nationalmuseet foto.

Magdalene Sal: Hr. *Weiles* begravet udi sit 67de Aar og 3 Maaneder.“ Man har måske lov til at formode, at det var enken efter præsten i Kongsted (Præstø Amt) *Johannes Axelsen Weile*²⁹), der efter navnet at dømme vel har været Skibby præsten *Weiles* broder. Hans enke har vel så boet i Skibby præstegård. Fem år efter skriver provst *Weile* med sin aldrig gode, og med alderen ikke bedre håndskrift²³): 1780, die 20de Octobr blev min i Live høyt Elskede og Troefaste, og i Døden salige Ægtefælle *Mette Catharine Selmer* begravet i sit 69de Aar“. Så nåede provstinden dog omtrent støvets år trods svagt helbred og mange barnefødsler. Og hendes gamle mand blev mere ensom end nogensinde.

I en årrække havde provst Weile sine to ugifte døtre *Anna Maria* og *Susanna* hjemme i præstegården. Han skriver³⁰⁾ om dem, at de „stedse ey allene har forholdt sig som lydige og fromme Børn imod deres gamle Forældre . . . men tillige saavel i deres sal: Moders levende live, som siden efter hendes dødelige afgang forblevet herhjemme hos mig i min høye Alderdom for at bestyre mit Huus og være mig til fornøden Understøttelse og Hjelp“.

Hvordan der så ud i Skibby præstegård i provst Weiles tid, får man et indtryk af ved at læse i den gejstlige skrifteprotokol (1783)³⁰⁾. Her nævnes bl. a. dagligstue, storstue, sovekammer, „Jomfruernes“ (døtrenes) kammer, „det mørke kammer“ pigekammer, have-kammer og gæstekammer. Desuden var der naturligvis køkken og de forskellige rum, der stod i forbindelse hermed: spisekammer og „det lille spisekammer“, bryggers og rullestue m. m. I udbygningerne var der stald og andet til landbruget henhørende; et huggehus manglede heller ikke. Vi vil nu kigge indenfor i disse forskellige værelser og rum.

I *dagligstuen* stod der bl. a. et klædeskab, hvorpå 3 porcelainskrukker stod, en dragkiste af fyrretræ, en „Lehne Stoel med grøn Sæde“, to læderstole, et bord „af Aske-Planker“ og et lidet Sybord. På stuens væg var et firkantet spejl med brun ramme og et lidet skilderi. For vinduerne var der tvende par „optrukne Gardiner“ og et par mindre. For varmen sørgede om vinteren en jern-bilægger-kakkelovn. Et „gammeldags Messingfad“ og et „Kaaber-Fyrbækken“ brugtes til at bringe gløder ind i kolde sovekamre. Fra kakkelovnens ild tog man også gløder til at opvarme det malm-strygejern med tvende bolte, som også havde sin plads i dagligstuen. Her fandtes tillige en liden kaffe kande, to ølglas, et brendeviins glas og et lidet dito.

I *storstuen* var der fine møbler, bl. a. flere skabe og dragkister. En af disse var af egetræ, med fire skuffer, på fod og med messingbeslag. Af borde var der bl. a. et lidet blått malet bord med messing plade, et rødt malet firkantet bord, et aflangt blått malet

the-bord. Af stole nævnes „1 Guld Læders Lehne-Stoel, 5 do. høryrggede Stoele, 6 Spansk-Rørs-Stoele“. Servicet opbevaredes i et skab med glasdør, hvori bl. a. fandtes $\frac{1}{2}$ dusin knive og gaffler og 3 par gamle knive og gaffler, 2 caraffer m. m.; tin-lysestager var der, vel til festlige lejligheder. Den store bilæggerovn havde her messingfødder. Væggene prydedes med to aflange spejle med ramme, to „stoere, gl. Skilderier“ og „fjorten diverse Skilderier med forgyldt Ramme“. For vinduerne var der fem par lange, sribede gardiner med kappe, og i denne stue havde også provstens paryk-blok (Peruque-Blok) sin plads. En virkelig stabelig og stor stue må det have været.

I *sovekammeret* havde provsten et egetræs chatol, hvori sølv-tøjet (thepotte, sukkerbøsse, sukkertang, sukkerskål m. m.) opbevaredes. Sengen var en fyrretræs „Skabsseng“ med sirtses omhæng, hvori der fandtes en solid, blå- og hvidstribet olmerdugs dyne og andre sengeklæder. I dette kammer havde provsten også „en liden Bog-Reol“ og en „Lehne-Stohl med grønt Overtræk“ samt tvende læderstole foruden forskelligt andet. Når han gik til ro, kunne han tænde lyset i en messing-lysestige, og behøvede han at kalde på nogen, var der en lille klokke af malm.

„*Jomfruernes Kammer*“ var udstyret med fyrretræs møbler (bord, dragkiste, „Klædekiste“ m. m.) Her havde døtrene også deres syskrin og andre små skrin og ejendele.

Gæstekammeret og „*det mørke Kammer*“ var kun sparsomt møbleret. Dog var der „en Vindovn med Rør og Tromle“ i gæstekammeret, så at der også kunne modtages gæster om vinteren. I *Pigekammeret* var der et par fyrretræs senge (standersenge), „et Nat Skriin med blye Potte“, en gammel Garn-Vinde og så ikke ret meget andet. Der blev ikke gjort stor stads af folkene i huset dengang.

Køkkenet var som et landhusholdningskøkken dengang, med huggeblok og sennepskværn, salttønde og kaffemølle. En „Kiedelkrog“ antyder, at ildstedet var åbent. Gryder, stege-spids og lignende opbevaredes i „*det lille Spise-Kammer*“, medens det

egentlige *Spisekammer* gemte forskellige ting til brug i den landlige husholdning: 18 si-bøtter, korn-sold, øl-tragte, kedler, oste-forme, themaskine og kaffekande af kobber, vaffeljern o. s. v. foruden naturligvis madvarer. Saltmad-ølden og sildefejdinger måtte man dog søge i *Kælderen*. I *Bryggerset* fandtes, foruden bryggerskedlen, bl.a. også en gåsebænk. Her havde man de rugende gæs i fred. Men man skulle være forsigtig med at sætte sig på gåsebænken; det kunne let ske, at man blev nappet i benene af en gås.

Med gåsebænken i bryggerset nærmede man sig så husdyrene og landbrugets område i præstegården med dens avlsbygninger. Af *Kreaturer* havde præsten „13 Stk. Bester³¹⁾, 10 Qvægs Høveder, 20 Stk. Sviin store og smaae, 12 Stk. Faar og Vædere“ m. m. Af gæs var der et par snese og af ænder en snes stykker. En snes kalkuner var der, men ikke mere end 14 høns. *Korn* lå på *Loftet* i betydelige mængder. Sognets fattige blev ikke glemte; de skulle have 2 td. byg. På loftet lå også 24 brød m. m. Man bagte ikke ofte dengang. Og skulle provsten ud at køre, var der i vognporten, foruden træ-fjellevognen til arbejdsbrug en chaise, en postvogn m. m.

Sådan omtrent var, hvad der mødte øjet ved en flygtig gennemgang af præstegården i Skibby i provst Weiles tid. Og fik man så lov til at kigge i chatollets og skabenes skuffer eller i kisterne, ville man få at se, hvad præstefamilien havde af klæder til hverdag og højtid, og hvad der var af værdigenstande: smykker, penge o. s. v.

Provsten selv ejede flere „Præste-Kiortler“, deriblandt en af silke „med Vinger“³²⁾. Blandt hans gangklæder var der „en sort Klædes Kiol og Vest“, en Barcans-Kjole³³⁾, en hvid vadmels kiol med sorte knapper, en gråe „Sartut“ med fløjels krave og andet mere, som det ville blive for vidtløftigt at opregne. Når han skulle hygge sig hjemme, var han i en „grøn stoffes Slobbrok med Sølv Hægter“, og ville han spare på den, var der også en

gammel slobrok, en sort „Kasseking“ m. m., og om natten var han bl. a. iført en grøn kalemanke nattøje.

Blandt provstinden og døtrenes smykker og værdigenstande opregnedes bl. a. et par armånd med koraller og guldlås, et par guld-øre-ringe, et par *Pendeloquer*³⁴) med element-stene³⁵), 3: ædle opaler, hvis farvers spil i skæret fra festlige lys det har været en fryd at se. Der var også et halssmykke med 9 stene. — Blandt den hjemmевærende datters, Anna Maries, smykker nævnes også en ring med 9 stene, et gammelt arvestykke.

Bøger var der naturligvis også i præstegården; både folianter, kvarter og oktaver efterlod provst Weile sig. Der var teologiske og opbyggelige bøger af pietistisk tilsnit, bl. a. *Scriver's Sjøle-Skat*, en bog der hed „Den kurrende Turteldue“, *Spener's Epistel-Prædikener*, *Kierumgaard's Himmelske Herligheds Betragtninger*, flere Postiller og lignende. Heller ikke manglede *Luthers* skrifter og *Ludvig Holberg's* Heltehistorier fandtes også i provst Weiles bogsamling.

— Så gik provst Weiles liv imod sin afslutning. Den 3. november 1783 om aftenen klokken 6 døde han „i sit Alders 82 Aar“ og blev begravet d. 11. november²³). Allerede d. 3. søndag i Advent (3. december 1783) blev hans svigersøn, *Thomas P. Husum*, indsat som hans eftermand³⁶). Medens dette foregik, ordnedes skiftet efter provst Weile³⁰).

Allerede om morgenen efter dødsfaldet lod den gejstlige skifteret boets værdigenstande forsegle og det øvrige registrere, for at lovligt skifte kunne finde sted. „Til Opsyns og Vitterligheds Mænd udi denne Stervboe blev tillige antaget 2de Gaardmænd af Universitets-Godset i Schibbye“, ligesom gårdskarlen blev af skifteretten „alvorlig advaret og paalagt at have tilbørlig Opsigt med alle Ting i Gaarden, saavel som Kreaturerne, og dertil at være ansvarlig“. Den 3. december, 30te-dagen derefter samledes så den gejstlige skifteret i Skibby præstegård under

forsæde af sognepræsten i Ferslev-Vellerup, provst *Axel Rødberg*.

Der var ti arvinger: en eneste søn, *Iver Weile*, som var skoleholder i Sonnerup, samt 9 døtre, hvoraf de 5 var ugifte. Ikke alle døtrene var tilstede ved skiftet. Således manglede bl. a. jomfru *Mette Weile*, der opholdt sig hos præsten hr. *Fischer* i Ryslinge udi Fyen, og jomfru *Anne Hedevig Weile*, som opholdt sig „paa Boldinge Gaard i Fyen i hendes Naades Frue generalinde *Kaases Tieneste*“. Heller ikke „*Madame Axilia Friderica Weile*, i Ægteskab med Sogne-Degnen i Ølsøe Magle S:T: Hr. *Christen Würtzel*“, havde indfundet sig. Og endelig savnede man i skifteretten „*Madame Marica Catharina Weile*, Enke efter afgangne *Sr Giøde Pedersen Giødesen*“. Hun havde bedt præsten *Pohlmann* i Kirke Hyllinge varetage sine interesser i boet. Det kom han imidlertid ikke til. Han havde — som der står i skifteprotokollen — formedelst „indløbne betydelige *affaires* maattet *absentere sig*“ — og var vel ikke ked af dette. I stedet for fremlagde Skuldelev-præsten *Chr. Schouboe* „en til velbemeldte Hr. *Pohlmann* indløben Skrivelse“, som han „ærbødigst bad, maatte vorde læst, paaskreven og acten indlemmet“. Skrivelsen var fra fru *Marichen Catharina Sl: Giødesen fød Weile*, dateret Kiøbenhavn den 29de november 1783, og indeholdt en række heftige beklagelser over den behandling, hun havde lidt fra sine forældres og søskendes side. Hun beklagede sig over sin *contraire* skæbne, „det er og vitterligt nok, at den Tiid jeg fik min Mand, at ieg ikke bekom det ringeste, ja ikke engang min Dragkiste af mine nu afdøde Forældre, og langt mindre siden den Tiid, ieg blev Enke“. Derfor bad hun præsten om, at han „ville sørge for mig fattige Enke, at ieg kunde nyde min Ret efter mine afdøde Forældre“ osv. osv., et brev fuldt af bitterhed og hårdhed.

Naturligvis måtte denne skrivelse gøre et meget pinligt indtryk på de tilstedeværende. Broderen *Iver Weile*, Sonnerup-deggen, som blev personligt angrebet i brevet — kom med nogle bemærkninger om, at *Marichen* „ey som en Datter af vore

bortsovede Forældre har opført sig, ey allene i Ægteskabet med hendes bortdøde Mand, men endog fremdeles“, og man diskuterede brevet en tid, ilde berørt over selve sagen. Præsten Schouboe indskød en stilfærdig bemærkning om, at det var beklageligt, „der ikke herskede større Enighed mellem Sødskende, end at den eene vilde lægge for Dagen til den andens Forkleinselse, det, som bedre var begravet under Forglemmelsens Dække“. Og deri havde han ganske ret. Men den skarpe disharmoni blev tilbage, trods alt. Man aner og skimter af papirerne noget højst sørgeligt og ulykkeligt i Marichen Weiles livsskæbne. Hvem var hendes mand? Sieur Gøde Pedersen Gødesen? Var han identisk med provst Gødesens søn, vistnok en noget uheldig person, der satte epitafet over sine forældre og behandlede sin faders eftermand hensynsløst, da naadsens året skulle afvikles? Eller er det kun en tilfældig navnelighed? Det være sig hermed, som det vil. Men man kan ikke lade være med at standse på sin vej igennem de gamle papirer og betragte de to søstres, Marichen og Gertrud Weiles, så højst forskellige skæbne. De var konfirmander sammen hos deres fader i Skibby i 1760²³). Nu — i 1783 — sad den ene i København som fattig enke, bitter og i strid med sine nærmeste, medens den anden, Gertrud Weile, indtog præstekonens plads i sit barndomshjem. Og just den dag (3. decbr. 1783), da Marichens bitre brev blev oplæst i skifteretten i Skibby præstegård, blev Thomas Husum, Gertruds mand, kaldet til sit embede: Skibby³⁶).

Også på anden måde var der faldet skygger ind over provst Weiles og hans hustrus liv. Det nævntes ved skiftet, at der blandt arvingerne kun var een søn. Men der havde været to. I 1760 konfirmeredes i Skibby kirke²³) bl. a. „Præstens Søn *Niels Weile*“. Hvad der har bevirket, at han kom ud til den danske handelsbesiddelse på Afrikas „Guldskyst“ vides ikke. Måske blot udlængsel, måske helt andre forhold. Men i Guinea levede i en årække Skibby-præstens søn Niels. Det har ikke kunnet undgå at forvolde hans forældre mange urolige tanker. Man vidste jo nok

hvordan livet var blandt de danske i Guinea, og det var ikke altid de bedste elementer, der fandt derud. Breve fra Niels Weile til hjemmet kendes ikke. Skulle det mon være ham, der havde sendt de i skiftet nævnte guldsmykker med koraller og ædelstene hjem til sin moder og sine søstre? Eller har forbindelsen helt været brudt? Noget kunne tyde derpå, således den omstændighed at myndighederne ikke var klar over, hvor og hvem hans søskende var, da han døde; de „formodes at opholde sig her i Landet (Danmark)“³⁷).

Gammel blev Niels Weile ikke, vel midt i trediverne, hvis man regner, at han var en 14 år ved konfirmationen i 1760. I efteråret 1780 — omtrent ved den tid da provstinde Weile døde i Skibby — blev *Niels Hansen Weile*, som var *Factor* i den dansk-afrikanske handel, syg — så døds syg, at han lod sit testamente oprette, dateret *Qvitta* den 7. november 1780³⁷). Han anmoder heri agent *Kiøge*, sin ven og fortrolige, om at ordne hans pengesager. Slaver, hvis navne nævnes, skal der forholdes sådan og sådan med. Tre af sine børn nævner han ved navn: det er hans faders navn, *Hans Jacob Weile*, og et af moderens navne, *Catharina*, der mødes hos disse mulatter, børn af Niels Weile og „min Negerinde Anyema“. Disse børn, „og mit sidste paa Accra fødte og endnu udøbte Dreng Barn“ skal forblive hos deres moder negerkvinden, som betænkes i testamentet, hvis hun vil tage bopæl ved fortet *Christiansborg* „og der tilholde bemeldte mine Børn til Christendoms Lærdom og Levnet“. Agent *Kiøge* får 500 rdl. guld „for det Venskab, der har været os imellem“. Og så følger som § 8 i testamentet en bestemmelse, der viser, at Niels Weiles tanker kredsede om barndomshjemmet i Skibby. Han testamenterede 100 rdl. til „de fattigste Børns bedre Opdragelse i Guds Kundskab i Skibye Sogn Horns Herred“. Dette legat uddeles den dag i dag — men i tidens løb er desværre faktor Niels Weiles hensigt gledet i baggrunden. Det med de fattige børns „gudelige Opdragelse“ er blevet erstattet med legatpengenes anvendelse i Skibbys skolevæsen.

Tilslidst tænkte Niels Weile på sine søskende i Danmark. Det var hans ønske (§ 9) „at naar mit Skifte bliver sluttet, alt hvad der er tilovers, ifølge Loven, deles imellem mine Sødskende“. Han nævner ikke deres navne: vidste han måske næppe, hvor mange der endnu var i live? Ej heller nævner han, at hans forældre måske endnu levede i Skibby præstegård? Var al forbindelse brudt med en „fortabt Søn“ eller hvordan? . . .

Der blev rejst et epitaf over provst Hans Jacob Weile og hans hustru. Det hang engang på den nordre side af Triumfbuen i Skibby kirke²⁶), men er nu forlængst gået til grunde. Foruden de afdødes data blev der sat et skriftsted på mindetavlen — det ord fra 2. Samuelsbogs 7. Cap. v. 18, som provst Weile selv lod indgravere på den oblatæske, som han og hans hustru skænkede kirken: „Hvo er jeg, Herre, og hvad er mit Huus, at du haver født mig hidtil“ stod der. Hans eftermand i embedet, *Thomas Husum* og *Anna Gjertrud Weile* (f. i Hvornum 26. maj 1746) blev kun få år i Skibby³). Hermed kan derfor passende Skibbys præstehistorie i det 17. og 18. århundrede sluttet. Fra det i arkiverne fundne fører mange spor ud til forskellige sider. Måske kan de en anden gang forfølges.

Værket „Vore gamle tropekolonier“, redigeret af *Jobs. Brøndsted* (1952) har ikke været mig tilgængeligt under udarbejdelsen af denne afhandling.

HENVISNINGER

1. I Nationalmuseets topografiske Samling findes forskellige ældre Billeder af Skibby Kirke og dens Omgivelser.
2. Nationalmuseet. Topogr. Samling, Skibby.
3. *Wiberg*: Alm. dansk Præstehistorie III (1871), 71 f.
4. *Holger Fr. Rørdam*: Bidrag til Sjællands Stifts Kirke og Præstehistorie (Ny Kirkehist. Samlinger 5 (1869—1871), 142).

5. *Holger Fr. Rørdam*: Anf. st. De sjællandske Præsters Deltagelse i Kongevalget og Hyldingen 1608 og 1610 (Ny Kirkehist. Saml. 5, 1869—71, 142 f.).
6. Kirkebogen for Skibby i det 17. Aarhundrede er desværre gået tabt.
7. *Holger Fr. Rørdam*: Om Niels Christensen Krag, Sognepræst paa Ourø (Kirkehist. Saml. III, 5 (1884—1886), 315 f.).
8. Rentekammerets Deliberationsprotokol III, 63 — Koncepter og indlæg til skøder (1672). — Kgl. Resolution af 17. Septbr. 1672 (Rigsarkivet). Sml. iøvrigt *Kronens Skøder II* (1908), pag. 24 (Gavebrev 23. Juni 1651 til Sognepræsteembedet (Peder Sørensen Bagge) paa 3 Gaarde i Skibby, hvilke ere lagte til Præstens *Mensa* . . . men nu en Tid lang har ligget til Abrahamstrup), pag. 299 (Mageskifte af 17. Septbr. 1669 mellem Skibby Præsteembede og *Erik Krag* til Bramminge) og pag. 377 (Vederlagsskøde til Skibby Præsteembede (Peder Sørensen Bagge) paa Gods for 6 Tdr. Hartkorn, som Embedet kom tilkort ved Mageskiftet af 27. Januar 1671).
9. *Oluf Rosenkrantz* fik 14. juli 1678 Skøde paa *jus patronatus* til Skibby (Rigsarkivet), med Kaldsret og Kirketiende m. m. (*Kronens Skøder*, II (1908), 449 f.).
10. Sjæll. Registre 16. Septbr. 1682, fol. 637 (Rigsarkivet). — *Wiberg III*, 72 har (omend med Tvivl) endnu en Skibby-Præst omkring dette Tidspunkt, *Mikkel Sorensen*, men dette er en Fejltagelse.
11. Rentekammerets Deliberationsprotokol 50, 275 (Rigsarkivet) med tilhørende Dokumenter.
12. Rentek. Deliberationsprotokol 50, 64 (13. Oktober 1703).
13. Rentek. Deliberationsprotokol 50, 56 (13. Okt. 1703).
14. Rentek. Delib. protokol 50, 75 (23. Okt. 1703).
15. Justitsprotokol for Horns Herreds Provsti 1709—1792 (Landsarkivet f. Sjæll.).
16. *Wiberg*: III, 116. Hans Hansen Mossin var Præst i Skuldelev og Selsø 1709—1731.
17. Sæby-Gjershøj Sogns Kirkebog (Voldborg Herred, 1710—1793, Landsarkivet for Sjæll. Anno 1723 d. 19. Octobr. blev Velærværdige og Høylærde Hr. *Hans Thomæsen Lyngbye*, Sognepræst til Hørbye Meenighed og Mademoiselle *Apolonia Giodesdatter* ægteviede paa Eegholm. Iligemaade og paa Samme dag og tid blev Velærværdige og Høylærde Hr. *Peder Giodesen*, Sognepræst til Fensmarch og Mademois: *Maren Holm* ægteviede paa Eegholm.
18. *Wiberg*: I (1870), 358.
19. *Wiberg*: II (1870), 688.
20. *Holger Fr. Rørdam*: General-Kirkeinspektions-Kollegiets ældste Forhandlinger (Kirkehistor. Saml. 4 R. 3 (1893—95), 514).
21. Bispearkivet (i Landsarkivet for Sjæll.) Indkomne Breve. Horns Herred, 1738—1770.

22. Kirkehist. Samlinger III, 3 (1881—82), 478 f. (Dateret Skibby 19. Decbr. 1747).
23. Skibby Sogns Kirkebog 1745—1815 (Landsarkivet f. Sjælland).
24. Skibby Sogns Kirkebog 1745—1815 (1749. Dom. 25. p. Trinit. var der Daab i Skibby Kirke. Provstinden bar Barnet og „Mrs. Gode Pedersen“ var blandt Fadderne).
25. *Wiberg*: I (1870), 718.
26. Et nu forsvundet Epitaf i Skibby Kirke. Afskrift i Nationalmuseet. Topogr. Samling, Skibby.
27. Bispearkivet (i Landsarkivet for Sjælland). Indkomne Breve, Horns Herred, 1738—1770 (2 Skrivelser af 29. Oktober 1751).
28. *Axel Garboe*: Agersø i Store Belt med Naboen Omø gennem Tiderne (1938), 98.
29. *Wiberg*: II, 245. I Kongsted, Præstø Amt var *Johannes Axelsen Weile* Præst fra 1747 til sin Død 1759. Wiberg anfører ikke, hvem han var gift med.
30. Skifte Protocol for Horns Herreds Provsti fra 1735—1791, fol. 238 f. (1783), i Landsarkivet for Sjælland, hvori bl. a. en Skrivelse fra Provst Weile om sine Døtre.
31. „Bester“, smaa Heste af dansk Landrace, til Brug i Marken (*Holger Munk*: Hesten i Sydsjælland gennem to Hundrede Aar 1700—1900 (1951), passim).
32. „Vinger“, store Opslag paa Præstekjolen.
33. *Barakan* (Baracan), et uldent stof, tykt og stærkt (Videnskabernes Selskabs Ordbog I (1793)).
34. *Pendeloquer* („bandelokker“), hængesmykker, spec. øresmykker (Ordbog over det danske Sprog XVI (1936), 639).
35. *Element-Stene*, ædel opal (Ordbog over det Danske Sprog IV (1922), 280).
36. Den 18. Decbr. 1783 skrev Th. P. Husum i Skibby Kirkebog: Dom: 3. Advent blev jeg i Jesu Nafn indsat som Sogne-Præst for Schibye Mee-nighed, og fra den Dag af haver indført alle Ministerial Forretninger i denne Bog . . .
37. Danske Cancelli F 26. „Vestindiske Sager“ 1773—86, med Indlæg (Testamente Nr. 22), fol. 434 f. (Rigsarkivet).

KIRKESKIBE I FREDERIKSBORG AMT

Af HENNING HENNINGSEN

I mange af vore kirker hænger der en eller flere skibsmodeller, de såkaldte kirkeskibe. Allerede før krigen havde Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg næret ønske om at få bragt en undersøgelse i gang omfattende disse skibe, dels for at få dem kortlagt og beskrevet, dels for at få klarhed over deres historie, alder, kvalitet, og også deres maritime, folkloristiske og kirkelige betydning. Efter krigens ophør 1945 blev der derfor på museets initiativ nedsat en sagkyndig komité til undersøgelse af spørgsmålet, og på grundlag af det ad forskellige veje, spec. ved udsendelse af spørgeskemaer og ved gennemgang af litteratur, indsamlede materiale, kunde kirkeskibsbogen udsendes 1950 (Henning Henningsen: Kirkeskibe og kirkeskibsfester, Søhistoriske skrifter III, udg. af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og Selskabet Handels- og Søfartsmuseets Venner). I bogen, der foruden på det danske stof er bygget på et omfattende materiale fra udlandet, gives en oversigt over skibsmodeller i inden- og udenlandske kirker, deres historie, deres forudsætninger, sagn og tro, knyttet til dem, osv. Endvidere behandles de så enestående danske kirkeskibsprocessioner i relation til udlandets bådeoptog. Bag i bogen gives forsøgsvis en liste over de kendte ca. 900 kirkeskibe i Danmark.

Da der er indkommet en del mere stof end bogen har kunnet udnytte, har man ment det formålstjenligt at fremlægge dette stof i en serie afhandlinger i landets historiske amtsårbøger

og lignende publikationer, dels for at opmuntre lokalhistorikere til at have opmærksomheden henvendt på disse ofte smukke prydgjenstande, dels fordi der ligger en del interessant historie — ikke mindst personalhistorie — på dette felt. Materialet vil blive givet i listeform, af praktiske grunde alfabetisk ordnet efter kirkens navn.

For dog at give læsere, som ikke har haft lejlighed til at gøre sig bekendt med kirkeskibsbogen, en orientering om skibsmodellerne og de problemer, der knytter sig til dem, skal der først gives en kort oversigt til indledning. Udførligere er de forskellige punkter behandlet i kirkeskibsbogen.

Over hele Europa har det især langs kysterne været skik at ophænge skibsmodeller i kirkerne. Medens mange skibe er gået tabt, og skikken delvis er uddød i de protestantiske lande, er der i de katolske kystegnes kirker stadig mange at se både gamle og nye. Hvor langt skikken går tilbage, er det svært at sige bestemt. De ældst bevarede kirkeskibe stammer fra Spanien og dateres til ca. 1450, måske kort før. Et maleri fra ca. 1500 (af Carpaccio) forestiller et italiensk kirkerum med flere skibe under loftet. Fra 1500'erne er Tyskland, Portugal og England i besiddelse af enkelte modeller. Men først fra ca. 1650 er der bevaret et forholdsvis anseligt antal modeller.

I Norden finder vi et par svenske kirkeskibe fra kort før år 1600 og et par norske fra tiden omkring og kort efter 1600.

Det ældste skib, som er bevaret i Danmark, er formentlig orlogsskibet „Randers“ i St. Mortens kirke i Randers; det er dateret 1632. Et noget medtaget skib fra Femø kirke (nu i Stiftsmuseet i Maribo) menes at kunne sættes til ca. 1640, men kan godt være ældre. Disse modeller er forholdsvis unge set på europæisk baggrund. Vi ved dog, at der 1589 hang et lille skib foran prædikestolen i Vindinge kirke ved Nyborg. Derimod har vi ikke kendskab til middelalderlige kirkeskibe i vort land, selv om det er sandsynligt, at de har været der i katolsk tid.

Fra det nuværende Danmark kendes ca. 15 kirkeskibe fra

1600'erne (deraf eksisterer $\frac{1}{3}$ ikke mere). Fra 1700'erne er der oplysninger om ca. 130 skibe (en mindre procentdel er gået tabt), fra 1800'erne kendes over 225 skibe, og fra vort århundrede eksisterer der noget over 500 kirkeskibe. Ialt kan vi regne med ca. 900 kendte kirkeskibe — bevarede og tabte — i vort land. Tager man i betragtning, at landet har lidt over 2000 kirker, vil man se, at det er et forholdsvis højt antal skibe. Nu må det ganske vist siges, at der i en del kirker hænger 2, 3, 4, ja helt op til 10 kirkeskibe (Sønderho). Rundt regnet er der modeller i en god trediedel af landets kirker. Det er ikke forkert at sige, at dette er noget ganske enestående i hele verden.

Som man vil se, er der forholdsvis mange nye modeller i vore kirker, idet langt over halvdelen stammer fra vort århundrede. Det vil sige, at skikken at ophænge kirkeskibe er levende eller „produktiv“ i vore dages Danmark, i modsætning til alle andre protestantiske lande, hvor skikken er uddød eller næsten uddød. I katolske lande derimod ophænger fiskere og søfolk stadig skibe, hvad der hænger sammen med, at votivtanken dér er levende; en sømand i havsnød lover at give en model af sit skib til sin kirke, hvis han reddes. Dette kendes, som det senere skal vises, ikke (eller kun svagt) i Danmark.

I ældre tid var det i alt væsentligt kun kirker i kystegnene, der havde kirkeskibe her i Danmark; ser man på et kort over skibsmodellernes fordeling nutildags, vil man se, at de findes spredt over så godt som hele landet. Selv i jyske hedeegnes kirker træffer man et anseligt antal skibe, — de fleste tilkommet efter år 1900.

Hvorfor hænger man da skibe op i kirkerne? Kirkeskibet er i vore dage næsten et så selvfølgelig stykke kirkeinventar, at man næppe tænker over meningen dermed. Undersøger man de foreliggende oplysninger, kan man efter årsagen til ophængningen opstille følgende grupper kirkeskibe:

1. *Votivgaver*. På svensk, tysk, engelsk osv. kaldes kirkeskibene „votivskibe“, hvad der sandsynligvis er et minde om deres op-

rindelige funktion, således som den lever i katolske lande. I protestantiske lande derimod er votivtanken næsten uddød (se dog forfatterens afhandling „Søfarendes votivgaver til danske kirker“ i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1950, 45 ff.). Der er i virkeligheden højst et dusin af de danske kirkeskibe, altså godt én procent, som efter en ovenikøbet ofte tvivlsom overlevering skal være ægte votivgaver.

2. *Mindegaver.* Denne gruppe er langt større. Ved påskrift og navn er det ofte tilkendegivet, at skibet hænger som et minde om en kær afdød, et familiemedlem, en kammerat, — nogenlunde svarende til kirkens mindetavler og epitafier. Flere modeller af skoleskibet, 5-mastet bark „København“ er givet til minde om søfolk, der forsvandt med dette skib, — for at nævne et typisk eksempel.

3. *Lejlighedsvisse gaver.* Skibene kan ofte være givet til minde om festlige og højtidelige lejligheder, som f. eks. kirkeindvielser og -jubilæer, kongebesøg, guldbryllup, barnedåb og andre personlige mærkedage; en del er givet til tak for fredsslutninger, lige fra 1814 til 1945.

4. *Prydgaver.* Ligesom epitafierne er opsat til erindring om den døde og til pryde for kirken, siges det af og til, — omend sjældent direkte — i indskrifter og dokumenter, at kirkeskibene er ophængt til kirkens pryde. Det er givet, at det har spillet en ikke ubetydelig rolle for gaverne.

5. *Standsgaver.* Om en meget stor del af skibene vides det, at de er givet af et eller andet fællesskab af søfolk eller fiskere. De har ikke magtet at give kostbare ting til deres kirke, men en kunstfærdig model, som var forholdsvis billig og nem at lave for dem, og som samtidig tydeligt henpegede på deres erhverv, har været en passende og yndet gave for dem. Senere har kirkeskibet fremdeles stået under deres beskyttelse; de har nedtaget det til reparation, når det var nødvendigt, og de har ført det højtideligt til kirke i procession.

6. *Symbolske gaver.* Men grunden til at man har vænnet sig

til skibsmodellerne i kirken, og at man stadig i stigende grad ophænger kirkeskibe, er først og fremmest den, at skibet føles som et kristent symbol. Allerede i oldtiden har man opfattet kirken som „St. Peders skib“ (hvorfra Kristus talte) og bygningen arkitektonisk også som et skib (jfr. betegnelsen hoved- og sideskibe) — måske med tanke på Noahs ark.

Imidlertid er ingen helt klar over, hvad kirkeskibet i virkeligheden symboliserer. En gennemgang af de forskellige opfattelser viser, at der mindst er en halv snes forskellige forklaringer, hvoraf de hyppigste nok er, at skibsmodellen symboliserer: 1) *kirken* eller 2) *troen* (som begge fører menigheden til himlen); 3) *livet* (der er som en rejse snart i medvind, snart i storm); 4) *menigheden* (der er på rejse til himlen som Noah i arken) og 5) *skibsfarten* (der står under Guds beskyttelse). Ved festgudstjenesterne i anledning af skibsophængninger har vore præster for det meste i fantasirige billeder tolket symboliseringen i alle detaljer. Et kendt eksempel på, hvad man kan få ud af skibet i den retning giver St. St. Blichers skibsprædiken i novellen „Høstferien“.

Sagn og tro har ikke arbejdet meget med kirkeskibene. Det kan være nok at nævne, at en del skibe menes at være af gådefuld og strålende herkomst (opfisket på havet, drevet ind på stranden, givet f. eks. af Tordenskjold, Christian VIII eller andre berømte folk), og at søfolkene i ældre tid, da modellerne ofte var ophængt i reb eller kæder, tog varsel om vindretningen ud fra deres stilling. Nu er de for det meste fast ophængt, sejlene mod altret.

Kirkeskibene findes dog forøvrigt langtfra altid ophængte; ofte er de anbragt stående i nicher, vindueskarme eller monteret. På en del af de ældre modeller kan det tydeligt ses, at skibene er beregnet til at ses nedefra, idet skroget er underdimensioneret og master, kanoner, flag, ankre er altfor store, — men det ser faktisk godt ud fra kirkegulvet.

Det må bemærkes, at modellerne langtfra altid, ja snarest

kun undtagelsesvis er værdifulde, hvad nøjagtigheden angår. De er sjældent bygget på spant og efter rigtige konstruktionstegninger; oftest er skroget skåret ud af en klods og det hele bygget pr. hukommelse og fornemmelse. Men selv om de ikke egner sig til museumsmodeller, kan de se storartede ud, ikke mindst når de hænger med fuld sejlføring og mange flag. Desværre er især riggen på ældre skibe ofte ødelagt ved senere istandsættelse, idet restauratoren ikke har vidst at bibeholde eller rekonstruere den historisk korrekte rig.

De fleste skibe har en normallængde på ca. én meter skrog-længde (fra stævn til stævn); et enkelt er på 3,5 meter, det mindste på en snes centimeter. De modeller, man træffer i danske kirker, forestiller sejlskibe — de få damp- og motorskibe, der er (f. eks. efterligninger af fregatten „Jylland“ eller barken „København“) er sejlførende, og kun skruen og en beskeden skorsten viser det moderne indslag. Det er som om et nutidens skib vilde støde øjet — modsat i de katolske lande, hvor man glatvæk hænger fragtdampere osv. op. Om man senere vil gå over til den slags kirkeskibe herhjemme, er et spørgsmål; modelbyggerne og kirkegængerne er traditionsbundne, og det er selvfølgelig votivtanken, der betinger ophængningen af nyere skibstyper i katolske lande.

Af de ældre modeller er der yderst få, som ikke er orlogsskibe; i nyere tid er der flere koffardiskibe, men for den almindelige bevidsthed er det vistnok således, at et kirkeskib helst skal være et krigsskib. Nu og da træffer man — og det er ikke mindst interessant — specielle typer, som f. eks. en sildekåg fra Limfjordsfiskeriet (Nibe), et fyrskib (Tornby kirke), en lods-båd (Karrebæk), en toldkrydser (Gilleleje), ærøjagter, marstalskonnerter osv.

Mange af skibene bærer forskellige indskrifter, som er værdifulde m. h. til giverforhold og datering. Ofte ligger der skibspapirer i lasten. Der bør ved restaureringer selvfølgelig altid agtes på, at sådanne oplysninger ikke går tabt.

Ca. fjerdedelen er navnløse; resten har de sædvanlige skibsnavne, undertiden navnet på det bestemte skib, de er model af — hvis de ikke er rene fantasiskibe — oftere dog nye navne. Hyppigst er navnene „Håbet“, „Jylland“ (efter fregatten), „København“ (efter skoleskibet), „Danmark“; men ellers forekommer alle slags navne. Noget specielt kirkeligt præg spores i det store og hele ikke; selv navne på hedenske væsner forekommer („Venus“, „Freja“, „Thor“, „Havfruen“). Af enkeltheder, som bør nævnes, må fremhæves, at der af og til findes mandskab (dukkematrosor) ombord. En sjælden gang har kirkeskibene været brugt til lysekroner og bærer derfor lyseholdere, ligesom man tidligere har udsmykket skibene ved begravelser og festlige lejligheder. Eventuelle oplysninger om sådanne ting bør omhyggeligt opnoteres. —

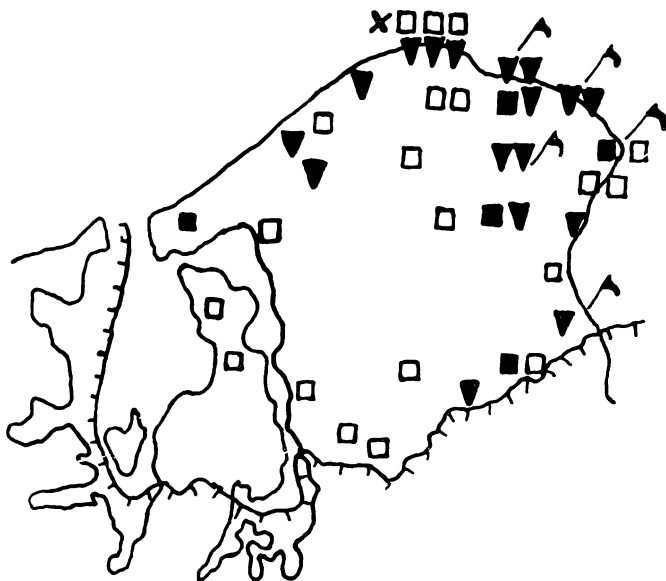
Undersøger man, hvem der har bygget kirkeskibene, kommer man til det resultat, at ca. to trediedele af dem er bygget af søens folk, ikke sjældent flere i forening. Resten skyldes folk fra de forskelligste samfundslag, spændende lige fra præster til straffefanger. Nogle, specielt ældre, modelbyggere har bygget skibe til flere — op til over ti kirker.

Ca. 25 % af skibene er givet af bygmestrene selv (til kirkerne); resten er købt eller på anden måde erhvervet af giverne. Blandt disse er søens folk også fremtrædende, men ellers spænder giverne over så at sige alle samfundslag. I en fjerdedel af tilfældene har et fællesskab givet kirkeskibet, ikke blot sømandskorporationer („standsgaverne“), men også f. eks. menigheden, foreninger, højskoler, firmaer o.s.v.

FORTEGNELSE OVER KIRKESKIBE I FREDERIKSBORG AMT

Stoffet er indsamlet efter 1945, dels gennem de omtalte spørgeskemaer (udsendt på kirkeskibskomiteens vegne af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og af Marineforeningerne),

dels gennem forf.'s egne forespørgsler og besøg på stedet. De givne oplysninger må undertiden tages med forbehold, ikke alene på grund af meddelernes eventuelle mindre fortrolighed med skibstyperne, og den stedlige overleverings upålidelighed, men også i almindelighed fordi der vides så lidt især om de

Fordelingen af kirkeskibe i amtet (sort firkant: før 1800; sort trekant: 1800'erne; hvid firkant: efter 1900; flag: procession).

ældre modeller. I kirkernes gavebøger kan der muligvis skjule sig en del meddelelser, ligesom der i den mundtlige overlevering kan være værdifulde oplysninger, som ikke er kommet til forf.'s kundskab. Stedlige historisk interesserede personer kan gøre et nyttigt arbejde ved at efterforske de lokale kirkeskibes historie. Handels- og Søfartsmuseet modtager med glæde supplerende oplysninger og rettelser til det fremlagte materiale samt meddelelser om nyophængte skibe.

Det indsamlede materiale opbevares i Handels- og Søfartsmuseet og i Dansk folkemindesamling (Kgl. bibliotek).

I beskrivelserne angiver målene skrogets længde fra stævn til stævn; † betyder at skibet er gået tabt; „Skibspapirer“ angiver, hvor man har kendskab til dokumenter i skroget, „oph.“ = ophængt; „rep.“ = repareret.

Asminderød (Lyng-Kronborg hrd.)

1. orlogsfregat „Søe-Blomsten“, 80 cm; 26 kanoner. — Ukendt bygmester, giver og alder (1750—1800?).

2. orlogsbrig „Anna Catharina“, 100 cm; 18 kanoner. Bygget af fisker Svend Jensen, Rungsted; givet af fisker Anders Larsen, Humlebæk. — Ophængt mellem 1850—1900. — Rep. 1942. 1)

Birkerød (Lyng-Kronborg hrd.)

1. navnløst orlogsskib, 58 cm; højt agterkastel; ornamenteret spejl; sprydmast; runde mers. — Efter traditionen bygget af en fisker fra Rungsted. — Alder ukendt, måske fra ca. 1650. — Rep. 1906.

2. fuldskib „Georg Stage“, 108 cm; model af skoleskibet „Georg Stage“ (I), bygget i København 1882. — Modellen bygget af en gammel sømand i Bombebøssen, Kbhvn.; givet af tømremester C. A. Gram, Strandvej 247. — Ophængt sept. 1946. 2)

Blidstrup (Holbo hrd.)

Orlogsskorvet „Prins Frederik Carl Christian“, 90 cm; stormastens højde 100 cm; 16 malmkanoner; forgyldt gallionsfigur; spejl; hækjolle, låringsfartøjer; røjlstænger; gøs, lodsflag, splitflag under gaflen; indskrift i stævnen: „Familie Erindring fra Helsingør“. — Ukendt bygmester og giver; efter sagnet votivgave: præsten i Blidstrup gik en stormnat op i kirketårnet og lyste med en lygte, hvorved han advarede et forbipasserende skib, hvis skipper som tak skænkede modellen til kirken; en anden variant fortæller, at det var en Helsingør-skipper, som blev reddet, da beboerne tændte blus i tårnet. — Modellen må

stamme fra 1800'ernes første halvdel, idet prinsen, efter hvem den er opkaldt, er født 1808 og blev konge 1848 (Frederik VII). — Rep. ca. 1893, 1910; styrtet ned 1949 og knust, skulle „kondemneres“, men blev dog atter repareret. ³⁾

Dråby (Horns hrd.)

Fuldskib „Laura“, ca. 120 cm. — Bygget af bådsmænd A. Hansen, Nyboder; givet af slagtermester Lund, Jægerspris. — Ophængt 10/9 1944. ⁴⁾

Egebæksvang (Tikøb s., Lynge-Kronborg hrd.)

1. skonnertbrig „St. Louis“, 140 cm; model af en vestindiefarer. — Bygget af former Carl Holm, Helsingør skibsværft; skænket af en kreds af kystens beboere og Snekkersten fiskerforening (efter indsamling). — Ophængt 31/5 1925. — Rep. 1952 af J. M. Würtz, Espergærde.

2. brig „Agnes“, 100 cm. — Bygget og givet af fisker J. M. Würtz, Espergærde, til minde om sig og sin afdøde hustru (opkaldt efter hende). — Ophængt 7/12 1952. — Skibspapirer. ⁵⁾

Farum (Ølstykke hrd.)

Bark „Ole Pedersens Minde — Farum 1875“; ca. 75 cm. — Bygget af kunstmaler Ole Pedersen, f. i Farum. — Ophængt 1899 efter hans død 1898, som gave fra broderen, portner A. Pedersen. — Rep. 1937. — I skibet ligger et nummer af Illustreret Tidende med en artikel om bygmesteren. ⁶⁾

Frederiksværk

Fuldskib „Haabet“, ca. 180 cm, masterne 125 cm høje; portmalet; gallionsfigur: engel med kors. — Bygget af havnefoged Carl Christensen (død 1910) og efter hans død fulden dt af bådebyggerne, brdr. Jørgen og Ole Rasmussen, Frederiksværk; skåret af stammen af en elm, som voksede på den plads, hvor kirken blev bygget. — Købt af kirkekomiteen og ophængt julen 1911 efter kirkens indvielse. — Rep. 1950. — Skibspapirer⁷⁾.

Gilleleje (Holbo hrd.)*Sognekirken*

1. † kirkeskib; rester deraf fandtes på loftet i slutningen af forrige århundrede.

2. brig „Anna“, 70 cm; gallion; hækjolle; røjlstænger. — Bygget 1829—30 af den 30-årige styrmand, senere lods Hendrik Larsen, Gilleleje, da han lå indefrosset i St. Petersborg i to på hinanden følgende strenge vintre; givet af bygmesteren. — Ophængt 30/2 1830. — Rep. 1869 (af giveren), 1910, 1931. — Skibspapirer.

3. skonnert „Argus“, 65 cm; model af Krydstoldvæsnets fartøj „Argus“ (I), bygget 1854. — Modellen bygget og givet af Svend Esmann, Gilleleje (født 1845). — Ophængt ca. 1870.

4. fuldskib (opr. barkrigget) „Ferdinand Larsens Minde“ (ex „Laura“), 65 cm; klippertype; lyst skrog, portmalet; med skrue. — Bygget og givet af sømand, senere sejlmager Ferdinand Larsen; ved et forlis i Kattegat mistede han alt, hvad han ejede, og ville give skibet til kirken (votivgave?); nogle unge gillelejefiskere vilde hjælpe ham og bar skibet rundt i sognet på en bærebør og samlede penge ind til ham. — Skibets oprindelige navn „Laura“ efter bygmestrens datter. — Ophængt ca. 1870. — Rep. senere af ham selv og bådebygger Rud. Ferdinandsen.

5. bark „Henry“, 75 cm; klippertype; portmalet. — Bygget og givet af fisker og tømrer Niels Clausen, Gilleleje, til minde om hans søn Henry, som omkom ved kulosforgiftning i Gilleleje havn. — Ophængt 1924.

Luthersk missionshus

Model, udført af skibskonstruktør Henry Olsen som dreng.
Menighedshuset

Model, udført af fyrpasser R. Thøgersen; nu flyttet til Missionshotellet. ⁸⁾

Hellebæk (Lynge-Kronborg hrd.)

1. orlogsfregat „Ernst“, ca. 100 cm; 22 kanoner, 2 hækjoller. — Ophængt 1812.

2. orlogsfregat „Christian“, ca. 100 cm; 18 kanoner, hækjolle. — Ophængt 1829.

Begge skibe hang i kapellet på Hellebækgård, men blev 16/2 1920 overflyttet til den nybyggede kirke i Hellebæk. — Rep. 1866, 1919, 1945 ved kirkens 25-års jubilæum (procession). — Skibspapirer. ⁹⁾

*Helsingør**St. Olai kirke*

1. ca. 1800 nævnes „mange smukke † skibe, skænket af sømænd“, hængende i kirkens skib og våbenhuset; af disse er kun ét bevaret:

2. navnløs orlogsfregat, ca. 100 cm; 34 trækanoner; gallionsfigur (St. Olav, kirkens værnehelgen?); sort portmalet skrog med spor af oprindelig bemaling (vist nok gult med grøn bund og røde porte; blå indendørs); spejl med glasvinduer, sidegallerier; dannebrog under gaflen; sejlføring; riggen forandret ved senere restauration; indskrift på spejlet: „EAS./AES./1760“; påmalede årstal spredt over skroget: 1821, 1838, 1848, 1857, 1878 (istandsættelser). — Ophængt 1760 (?). — Skibet hang mange år i et aflåst sidekapel, men blev 1951 fremdraget og restaureret af Helsingør Marineforening (under ingeniør Holcks ledelse), hvorved det fik de oprindelige farver og rigningen blev ændret efter en samtidig konstruktionstegning; skibspapirer indlagt. — Genophængt efter procession 1/2 1953. ¹⁰⁾

St. Marie kirke

Bark „Sancta Maria“, ca. 100 cm; gallionsfigur; materiale: vejrodræ, masterne pitchpine fra planker på Kronborg slot; model af den på Helsingør skibsværft byggede bark „Favorit“

af Hamborg. — Bygget af fyrassistent Hundborg, Kronborg fyr, og flere andre i samarbejde; givet af Helsingør Sømandsforening. — Ophængt nov. 1927 (procession). — For restbeløbet af pengene fra indsamlingen oprettedes et fond, „Sct. Maria Skibsblok“, til fordel for trængende sømænds og fiskeres enker og børn ¹¹).

Hornbæk (Lyng-Kronborg hrd.)

1. orlogsfregat „Frederik den 6te“; portmalet; gallion; højt agterkastel; spejl; gøs. — Bygmester og giver ukendte; havde 1809 hængt „i mange år“ i kirken(?). — Rep. 1809, 1866, 1891, 1914, 1937 (hver gang procession). — Skibspapirer.

2. korvet „Anna, Prinsesse af Hessen-Kassel“; portmalet; gallionsfigur; spejl, sidegallerier; gøs. — Bygmester og giver ukendte; fra ca. 1810 (der kendes ingen prinsesse Anna af Hessen-Kassel, som navngivningen kan passe på, — heller ikke i forb. med landgreverne Carl og Frederik). — Rep. 1866, 1891, 1914, 1937 (hver gang procession). — Skibspapirer.

3. kutterbrig „Mandahl“; portmalet; ingen gallionsfigur; skråtstillede master. — Bygget og givet (?) af Hornbækfiskere. — Ophængt ca. 1810; vist opkaldt efter kanonchalup „Mandahl“ i den dansk-norske flåde 1809—14. — Rep. 1866, 1891, 1914, 1937 (hver gang procession). — Skibspapirer.

4. lineskib „Ceres“; portmalet, 3 batterier; gallion med figur; spejl, sidegallerier; gøs; bygget på spant; med blymatroser. — Skal være bygget 1811 i Dronningmølle og rigget af en bådsmænd fra Holmen, som under englænderkrigen lå i skansen dér; giver: ejeren af Dronningmølle, Stephen Bang († 1821). — Rep. 1866, 1891, 1914, 1937 (hver gang procession). — Skibspapirer¹²).

Humblebæk (Asminderød s., Lyng-Kronborg hrd.)

Orlogsbbrig „Helene“, ca. 90 cm; 12 kanoner. — Bygget af fisker Svend Jensen, Rungsted (?); givet af slægten Brun på

Krogerup (efter en anden tradition bygget og givet af dykker Jens P. Jensen). — Ophængt 1868 ved kirkens indvielse. — Hang oprindelig lige under orglet, men flyttedes efter rep. 1943 hen mellem lysekronerne¹³).

Hørsholm (Lyng-Kronborg hrd.)

Orlogsfregat „Sømandens Minde“, 155 cm; 12 kanoner; rigningen er et koffardiskibs; underslåede sejl; mandskab (dukkematrosen) i rig og på dæk; fint arbejde. — Bygget af skibstømmer F. W. Bentzen, Helsingør, tilrigget af matros Svend Chr. Jensen; givet af 27 søfolk og fiskere i Rungsted. — Ophængt 1861. — Rep. 1881 (af Svend Jensen, bekostet af 28 søfolk; jfr. Holger Drachmanns novelle „Skib i Kirke“) og 1924 (procession). — Skibspapirer¹⁴).

Høsterkøb (Birkerød s., Lyng-Kronborg hrd.)

Brig „Inge“, 100 cm. — Bygget af fisker J. M. Würtz, Espergærde; anonym giver. — Ophængt dec. 1952¹⁵).

Mårum (Holbo hrd.)

Ukendt type, „Herman af Kagerup“, ca. 100 cm. — Bygget af en tuberkuløs dreng, Herman Larsen i Kagerup. — Ophængt ca. 1908. — Rep. 1942¹⁶).

Nivå (Karlebo s., Lyng-Kronborg hrd.)

Fuldskip „Gefion“, 40 cm. — Ukendt bygmester; givet af godsejer J. Hage, Nivågård, der vandt modellen ved en fest til fordel for Sletten havn. — Ophængt 1912¹⁷).

Nødebo (Holbo hrd.)

Navnløst fuldskip, 66 cm; klippertype; husflidsmodel. — Bygmester og giver ukendte; efter traditionen givet af en mand, der i en snestorm gik i ring; da han stødte på kirken, blev han reddet (votivgave!). — Opstillet ca. 1925¹⁸).

Oppesundby (Lyng-Frederiksborg hrd.)

Bark „Elna“, 100 cm. — Bygget og givet af H. Christiansen, Oppesundby. — Ophængt 23/12 1936¹⁹).

Ramløse (Holbo hrd.)

Fregat „Marie“, 72 cm. — Bygmester og giver ukendte. — Ophængt før 1890. — Rep. ca. 1936²⁰).

Skoven (Dråby s., Horns hrd.)

Fuldskib „Thors Minde“, 115 cm; klippertype. — Bygget og givet af fhv. brofoged H. O. Jensen, Frederikssund. — Ophængt 1931 til minde om bygmesterens søn Thor, der blev borte som styrmand på skoleskibet „København“²¹).

Stenløse (Ølstykke hrd.)

En model af korvet „Valkyrien“ under bygning 1953²²).

Søborg (Holbo hrd.)

1. bark „St. Nicolaus af Siøborg“, 135 cm. Bygget 1924 af fisker og tømmermand Niels Clausen, Gilleleje; givet af fru apoteker Bauer ved provst Steenvinkels søns begravelse (indskrift: „Minde om Hans Ansgar Steenvinkel“). — Ophængt 1929. — Rep. 1941 af bygmesteren.

2. linjeskib „Prinds Christian Frederik“, ca. 100 cm; gallionsfigur: havfrue; bygget på spant; model af linjeskibet af samme navn, ødelagt ved Sjællands odde 1808. — Bygget og givet af Poul Christensen, Kastrup. — Ophængt 1949²³).

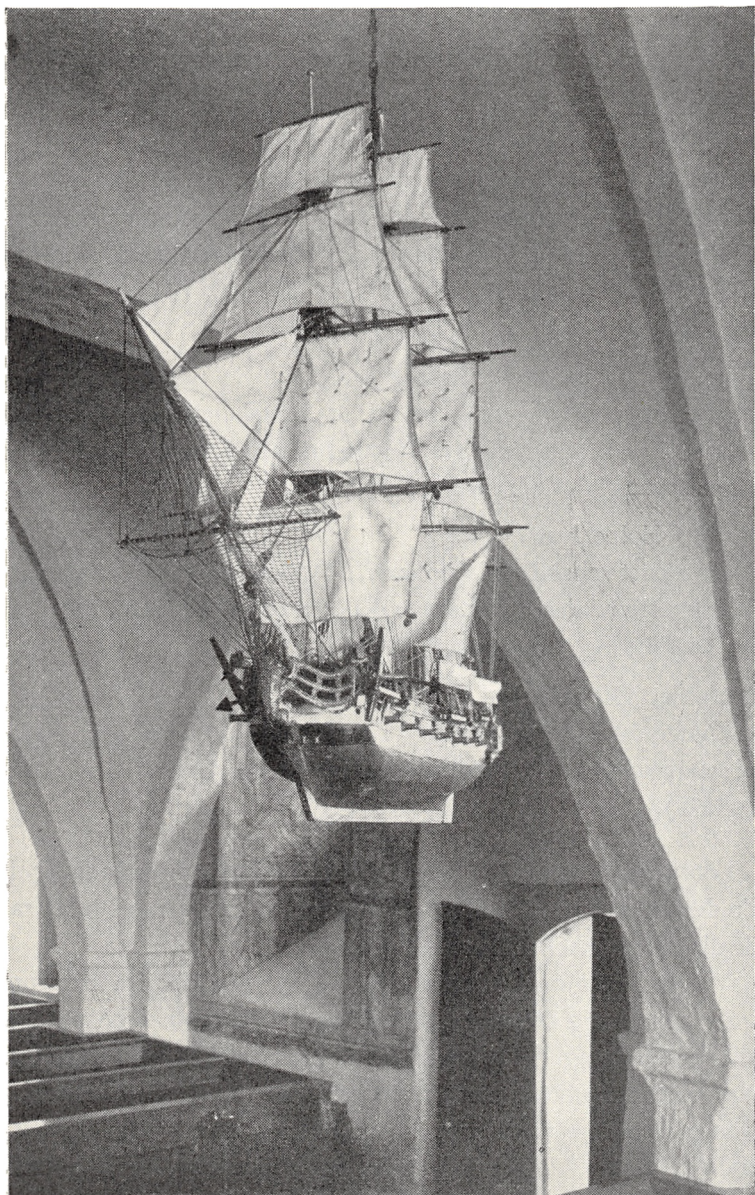
Tibirke (Lynge-Kronborg hrd.)

Korvet „Dagmar“, ca. 75 cm; model af korvetten „Dagmar“. — Bygget af sømand Niels Peter Svendsen, Tisvilde. — Ophængt ca. 1885²⁴).

Tikøb (Lynge-Kronborg hrd.)

1. orlogsskib „Emmy“ (?), ca. 60 cm; portmalet, 8 kanoner; gallionsfigur: hvid hest; spejl med indskrift: „IKBSE — IG EMMY — 1816“. — Skal være givet af fiskerne i Hornbæk. — Ophængt 1816.

2. orlogsfregat „Snekkersten“, ca. 100 cm; portmalet; kanoner; gallionsfigur: hvid engel med kors; hækjolle; lårings-

Torup kirke. Orlogsfregat »Neptun«, ophængt i 1700'erne.
Nationalmuseet fot.

fartøjer. — Bygget 1853 ombord på vagtskibet ved Helsingør; givet af fiskerne i Snekkersten. — Rep. 1920 (procession)²⁵).

Torup (Strø hrd.)

Orlogsfregat „Neptun“, 82 cm, højde: 105 cm; gallionsfigur; spejl med forgyldte rokokkoornamenter; sejlføring. — Bygmester og giver ukendte. — Sandsynligvis ophængt omkring 1750. — Rep. 1817 (i anledning af reformationsfesten; bekostet af Kikhavns og Lynæs's beboere), 1842, 1892, 1936. — Skibspapirer²⁶).

Uggeløse (Lyng-Frederiksborg hrd.)

Fuldskib „Danmark“; model af statsskoleskibet. — Bygmester ukendt; test. gave fra afdøde husmand Anders Andersen, Uggeløsehus. — Ophængt 6/8 1950²⁷).

Vejby (Holbo hrd.)

3-mastet sejlskib „København“, 110 cm. — Givet af konsul Stagsted, København, der købte den ved en indsamling til fordel for Finland. — Ophængt 1939²⁸).

Ølstykke (Ølstykke hrd.)

Navnløst 3-mastet sejlskib, ca. 100 cm. — Bygget og givet af snedker Poul Chr. Fredskilde, Ølstykke. — Ophængt til pinse 1932²⁹).

Som man ser findes der i hvert fald 44 skibsmodeller i Frederiksborg amt. Heraf er en forsvundet, når man ser bort fra de ukendte i St. Olai kirke i Helsingør.

Regner man med, at man kender godt 900 skibe fra kirkerne i det nuværende Danmark, vil det sige, at amtet har knap $\frac{1}{20}$ eller omkring 4,5 % af det samlede antal, hvilket er ubetydeligt under gennemsnittet, som ligger på 5 % pr. amt (de sønderjydske lærdsdele taget som ét område og hovedstaden som et andet). Højere ligger følgende amter (tallene angivet med forbehold): Svendborg (92 skibe), Ribe (70), Odense (64),

Hjørring (64), Randers (62), Maribo (57), Thisted (53), Ringkøbing (52), de sønderjydske landsdele (45).

Frederiksborg amt ejer en del ældre, værdifulde modeller. Hvis Birkerød I virkelig stammer fra ca. 1650, vil det sige, at dette skib sandsynligvis er det tredje- eller fjerdeældste af alle danske bevarede kirkeskibe. Modellerne i amtet fordeler sig efter alder, såvidt skønnes, således: før 1800 er der seks, nemlig i Asminderød (ca. 1750—1800), Birkerød (ca. 1650), Gilleleje (ukendt alder), Helsingør (før 1760), Hornbæk (do.), Torup (ca. 1750). Fra tiden mellem 1800—1850 er der omkr. 8, fra 1850—1900 9 og efter 1900 ialt 21 skibe. Det vil sige, at omtrent 50 % af amtets skibe er ophængt efter 1900, et bevis på skikkens livskraft. Ganske vist er tallet for hele landet ca. 60 % skibe, yngre end 1900. To eller flere modeller findes i flg. kirker: Asminderød, Birkerød, Egebæksvang, Gilleleje, Hellebæk, Hornbæk, Søborg og Tikøb.

KIRKESKIBSPROCESSIONER

Skønt der hvert år gennemsnitligt ophænges omkring 10 nye skibe i Danmark, ligesom andre bringes på plads efter reparation, er der fra kirkens side ikke fastlagt noget bestemt kirkeligt ceremoniel for lejligheden, hvilket unægteligt må synes en mangel. Bortset fra Kingos „Hvad er det for en snække —“, som hyppigt benyttes under festgudstjenesten, indeholder salmebogen heller ingen salme passende til begivenheden.

Fra op mod 30 steder i landet kender man de for Danmark ganske særegne smukke kirkeskibsprocessioner, specielt fra søfartsbyer og fiskerlejer, hvor der er en sømands- eller fiskerkorporation, som kan iscenesætte dem. Medens der fra Jylland mærkeligt nok ikke kendes processioner — eller kun svage eksempler derpå — er de særlig hyppige på Sydfyn og de sydfynske øer, i Nordsjælland og på Lolland-Falster og omliggende øer.

Processionerne finder både sted, når et nyt skib gives til kirken eller når et ældre skib genophænges efter istandsættelse.

Processionen udgår i reglen fra havnen. Skibet (eller skibene, hvor der er flere) bæres på en „stol“, som oftest af festklædte sømænd (i sorte bukser, hvide skjorter, med røde skærf om livet, matroshue); der er faner og måske også musik med. Processionen går gennem gaderne, undervejs kommanderer „lodsens“, som går i spidsen; der affyres salutkanoner eller bøsser. I kirken overleveres skibet til præsten, som holder en takke- og festtale efter skibets ophængning. Flere steder nedtages skibene ligefrem med bestemt mellemrum (10 år, 25 år o. lign.) og efterses, hvorefter optoget finder sted f. eks. Hornbæk (med 4 skibe), Stege, Egense v. Svendborg, Magleby-Bagenkop på Sydlangeland (med 2 skibe), Marstal. Hvor gammel skikken er, vides ikke bestemt; efter traditionen skal man i Stege regelmæssigt hvert tiende år siden 1728 have ført „Justitia“ i optog; fra Korsør omtales optog 1788, fra Marstal 1804, fra Hornbæk 1809.

Lignende optog kendes ikke fra andre lande — bortset fra et enkelt tilfælde fra England (1930 i Portsmouth). I katolske lande nedtages skibene flere steder hvert forår og føres i procession ned til havet, hvor præsten velsigner søfart og fiskeri, men sådanne optog er jo i art og formål ganske forskellige fra vore enestående danske optog.

Fra Frederiksborg amt haves en del oplysninger om kirkeskibsprocessioner.

Hellebæk. 13/5 1945 afholdtes den første „skibefest“ i Hellebæk-Ålsgårde. I anledning af kirkens 25-års jubilæum blev orlogsskibene „Ernst“ (1812) og „Christian“ (1829) repareret. De førtes fra Langebro til kirken i procession, båret af fiskere og søspejdere, med sangforeningen „Sjølund“ i spidsen og med flere faner. Kaptajnen for den lille flåde var lodsoldermand Pichard. Efter affyring af tre kanonskud befalede han: „Hiv ankeret op!“ og sejladsen begyndte. Ved kirken afleverede

Sct. Olai kirkes nyrestaurerede skib fra ca. 1760 føres til kirke i procession i Helsingør søndag den 1. febr. 1953. Foran det her viste optog gik et musik-korps og fanebærere med Marineforeningens og Fiskeriforeningens faner.
Skandinavisk Presse-Foto.

han skibene til pastor Holger Henriksen med følgende ord: „Hermed stryger jeg kommandoen og afleverer flåden „Ernst“ og „Christian“ som sig hør og bør!“ og præsten svarede: „Idet jeg på kirkens vegne modtager vore to kirkeskibe, fregatterne „Ernst“ og „Christian“, takker jeg skibstømmerne Gudmand og Warno Carlsen for det store uegennyttige arbejde ved istandsættelsen og lover at bevare skibene for ildsvåde eller anden skade“. Derpå afholdtes festgudstjenesten³⁰).

Helsingør. Da *St. Marie kirke* 1927 havde fået sit nye skib, bygget af flere medlemmer af Sømandsforeningen, blev det den 27/11 ført fra Kronborg, hvor det var blevet bygget, til kirken, hvor det blev døbt af prinsesse Margaretha.

1/2 1953 blev det gamle kirkeskib i *St. Olai kirke* genophængt efter en gennemgribende restaurering, foretaget af Marineforeningens lokale afdeling. Med musik og faner i spidsen førtes modellen, båret af 4 mand og ledsaget af et stort følge, fra Marinestuen gennem byens gader. Ved kirkens dør blev det af lods Jensen overgivet til kirken „fri for skår og skrammer“; provst Iisager modtog det på kirkens vegne og lovede at ville værne om det. Efter ophængningen i søndre sideskib prædikede pastor Knud Tofte, som havde arbejdet utrætteligt for restaureringen, over teksten vandringen på søen. Kirken var smukt pyntet med grønt og blomster³¹).

Hornbæk. 1809 blev kirkens daværende eneste skib, „Frederik den 6te“ efter en reparation henbragt til kirken under stor og fornem deltagelse og højtideligt ceremoniel. — 1866, 1891, 1914 og 1937 er alle kirkens fire skibe blevet istandsat og ført til kirken. Ingensteder har man vistnok haft så festlige kirkeskibsprocessioner som netop her i Hornbæk. Forrest kom lodsformanden, derpå kirkens fire skibe, „Ceres“, „Frederik den 6te“, „Anna“ og „Mandahl“, hver båret af fire fiskere og ledet af en lods. Fra badehotellet gik toget med faner og musik gennem gaderne under kommando og kanonskud. I kirken strøg lodsformanden kommandoen og overgav skibene med flag og

gøs til præstens varetægt, fri for skrammer og skår. Ved den sidste store „skibefest“, som optogene kaldes, i anledning af kirkens 200 års jubilæum 27/10 1937, var kong Christian X til stede³²).

Hørsholm. Da „Sømandens Minde“ 1861 blev givet til kirken af Rungstedfiskerne, var der procession. Tyve år senere, 1881, blev skibet efter en restaurering igen bragt til kirke. Holger Drachmann har i „Skib i Kirke“ givet en levende skildring af det lille fiskerlejes livlige deltagelse i denne fest, med musik og højtidelighed. 1924 var der atter procession efter en istandsættelse³³).

Tikøb. Fregatten „Snekkersten“ blev genophængt 4/6 1920 efter at være blevet repareret i Snekkersten af fisker Chr. Andersen. Den blev sat på en ladvogn, udsmykket med dannebrog, og blev i spidsen for et følge på en snes vogne, hvori Snekkerstenfiskerne sad med Fiskerforeningens og Sangforeningens faner, kørt til kirken. Præsten tog imod skibet og holdt en smuk tale som tak for gaven³⁴).

* * *

Hermed er det stof, som er forfatteren bekendt om kirkeskibe i Frederiksborg amt, fremlagt. Lokalhistorisk interesserede læsere bør have opmærksomheden henledt på dette hidtil ret upåagtede kapitel af sognenes kultur- og kirkehistorie. Nøjagtige beskrivelser af modellerne, afskrifter af skibspapirerne, historiske undersøgelser efter kirkernes gavebøger og protokoller, oplysninger om sagn og tro, knyttet til kirkeskibene, om kirkeskibsprocessionerne, samt fotografier, skitser, avisudklip, litteraturhenvisninger m. m. modtages med taknemlighed af Handels- og Søfartsmuseet. På forlangende tilsendes gerne ske-maer til udfyldelse.

Til slut skal der herved rettes en varm tak til alle meddelerne, der med stor velvilje og interesse har ofret deres tid på at besigtige skibene og fremfinde materiale om dem. Deres navne nævnes i den følgende redegørelse for stoffets herkomst.

KILDEHENVISNINGER

1) Chr. Barfoed, Hørsholm; B. Wichmann, Rungsted kyst; Georg Larsen, Humlebæk. 2) pastor J. C. Schwarz-Nielsen, Birkerød. 3) Karl Sørensen, Jydebjerggård, Græsted; maskinfabrikant Carl Petersen, Gilleleje; Nationaltidende 6/7 1949. 4) spr. Johs. Talleruphuus, Gerlev; København 8/4 1949. 5) spr. Bartholdy Møller, Espergærde; Helsingør Dagblad 23/10 1939; sognefoged J. P. Johannesen, Snekkersten; fisker J. M. Würtz, Espergærde. 6) kirkeværge E. Angaard, Farum. 7) spr. E. Jensen, Frederiksværk; snedker P. H. Rasmussen, Bjørnehoved; P. Christensen, Kastrup. 8) maskinfabrikant Carl Petersen, Gilleleje; Sv. Erik Bendtsen, Gilleleje; Fra det gamle Gilleleje I (1933), 51. 9) spr. H. Henriksen, Hellebæk. 10) Den helsingørske Færgemand Lars Bache . . . (Memoirer og Breve II), 1905, 50 (kirkens arkivalier omtaler overhovedet ingen kirkeskibe); pastor Knud Tofte, Helsingør; Nordsjælland 21/11 1951; 20/10 1952; dagspressen 2/2 1953. 11) spr. Johs. Dalsager; kustode H. Eckhausen, Kronborg; Sømandsforeningens protokol; Vikingen, dec. 1927. 12) Hans Ellekilde: Hornbæk Kirke (1937), 58 ff. (ill.). 13) Chr. Barfoed, Hørsholm; kirkeværge Fred. Frederiksen, Humlebæk; Georg Larsen, Humlebæk. 14) Knud Wichmann, Rungsted kyst; Berlingske Tid. 21/12 1861; 24/2 1924. 15) fisker J. M. Würtz, Espergærde. 16) spr. Johs. Magelund, Mårum. 17) Chr. Barfoed, Hørsholm. 18) spr. H. C. Windfeld Hansen, Nødebo; spr. Børge Kielberg, Nødebo. 19) H. Christiansen, Oppesundby. 20) spr. E. Birch-Olsen, Ramløse. 21) H. O. Jensen, Frederikssund; Chr. Barfoed, Hørsholm; Turistforeningens årbog 1942, 222. 22) modelbygger P. Christensen, Kastrup. 23) provst Emil Steenvinkel, Søborg; maskinFabr. Carl Petersen, Gilleleje. 24) kirkeværge Aage Larsen, Tisvilde. 25) sognefoged Johannesen, Snekkersten; skomager Børgesen, Snekkersten. 26) spr. Ejn. Fledelius, Torup (efter kirkeprotokollen). 27) Frederiksborg Amts Tid. 9/8 1950; Kristeligt Dagblad 10/8 1950. 28) spr. H. Schaumburg-Müller, Vejby. 29) spr. H. P. Mathiesen, Ølstykke. 30) pastor Holger Henriksen, Hellebæk; Nordsjællands Soc.-Dem. 14/5 1945. 31) Sømandsforeningens protokol; Vikingen dec. 1927; Dagspressen 2/2 1953. 32) Hans Ellekilde: Hornbæk Kirke (1937), 124 ff. (ill.); Dagspressen omkring 27—28/10 1937. 33) Knud Wichmann, Rungsted kyst; Berlingske Tid. 21/12 1861; 24/2 1924 (ill.). 34) sognefoged J. P. Johannesen, Snekkersten; skomager Børgesen, Snekkersten.

OM SKOVARBEJDERNES ORGANISATIONSFORHOLD

Af P. JØRGENSEN

Det store organisationsarbejde, som arbejderne i byerne allerede ved århundredskiftet var nået langt med, var på nævnte tidspunkt endnu ikke i egentlig forstand nået ud iblandt arbejderne ved hverken land- eller skovbrug. Da jeg i 1904 kom til Gribskov og fik min gerning der, fandtes der ingen faglige arbejderorganisationer i hele Nordsjælland udenfor byområderne, og der gik adskillige år, før de organiseredes tal blev så stort, så der kunne oprettes afdelinger i landkommunerne.

Det var som arbejder i statsskoven, jeg fik mit virke, og da lønnen var lille, arbejdsdagen lang og arbejdsforholdene i det hele lod meget tilbage at ønske, greb den tanke mig straks, at her måtte skabes et mere effektivt sammenhold i lighed med det, som byarbejderne havde skabt; så ville også her kunne opnås forbedringer. Ung, som jeg var, med et optimistisk livssyn gik jeg straks i gang med at agitere for større fællesskab i optræden, ved prisaftaler og lignende, men jeg fik hurtig lært modstanden at kende. Enhver form for fagbevægelse blev mødt med den største uvilje af datidens arbejdsgivere og arbejdsledere som helhed — ja, mange steder forsøgte man kategorisk at forbyde arbejderne at søge tilknytning til organisationerne.

Alt dette vidste jeg og var fuldt belavet på noget sådant, også på at tage konsekvenserne af min opposition mod det bestående; men hvad jeg derimod ikke havde regnet med, var den næsten fanatiske modstand, jeg mødte hos mine egne kammerater. Blot jeg nævnedes ordet fagforening, blev jeg i de fleste

tilfælde mødt med hån, kulde og en skepsis uden grænser. Mange banded og svor ved alle kulsviernes små og store djævle, at ingen magt i verden nogen siude skulle få dem til at gå ind i sådan en forening, hvor medlemmerne for det første ikke ville arbejde, og hvor den løn, man skulle oppebære, skulle fastsættes og godkendes af nogle os uvedkommende personer på et eller andet ukendt kontor. Mange andre lignende argumenter blev fremført, men bag alle udtalelser anede man med al ønskelig tydelighed angsten for at miste arbejdet, angsten for at støde den myndige arbejdsgiver og angsten for, at den i forvejen trykkende fattigdom skulle blive yderligere forværret.

At man på daværende tidspunkt endnu følte sig i den grad slavebundne, var ved nærmere eftertanke let forklarligt. Indtil systemskiftet var det en stående regel ved folketingsvalgene, at såvel skovfogder som skovridere stillede køretøjer til rådighed for arbejderne, så disse kunne blive befordret til valgstedet, og her stillede de nævnte tjenestemænd sig op og vågede nøje over hver enkelt arbejders stemmeafgivning, og hvis en eller anden dristede sig til at stemme imod de herrers ønske, var han ikke alene sikker på at måtte gå på sine ben hjem, hvad han jo nok kunne klare, selv om vejen var lang, men han kunne også bestemt regne med at blive afskediget fra sit arbejde. Undslog han sig for i det hele taget at køre med til valglokalet for ikke at blive tvunget til at stemme mod sin overbevisning, måtte han regne med samme skæbne. Når man tager alt dette i betragtning, forstår man, at slaveåget endnu lå så tungt på mange skuldre, så man med skræk veg tilbage for noget så revolutionerende som at tilmelde sig som medlem af en fagorganisation.

Jeg erindrer, at jeg dagen før et folketingsvalg (det var efter, at der var indført hemmelig afstemning, antagelig i 1909) rettede følgende spørgsmål i en frokostpause til en 65-årig kollega: „Hvem stemmer du på ved valget i morgen?“ „Jeg,“ svarede han, „je stemmer fan ave mig på højre, ded måtte vi altidn i den gamle skovriders tid, og ded trour je knusme osse nok,

han her helst si'er!" („Han her“ — den for tiden ansatte skovrider.)

På nogle af de i Nordsjælland beliggende teglværker kom organisationsarbejdet dog lidt efter lidt i gang. Enkelte vovehalse meldte sig ind i afdelingerne i byerne, men flere steder mistede disse foregangsmænd deres arbejde, så snart arbejdsgiverne fik opdaget, at fagbevægelsen var ved at få indpas i den dem tilhørende virksomhed. Enkelte teglværksejere så dog mere frisindet på sagen og tog de bortviste i deres brød, ikke mindst, fordi det i reglen var unge raske arbejdere, der vovede det farlige eksperiment.

De fleste af disse teglværksarbejdere, som i tiden fra 1900 til 1910 efterhånden kom ind i organisationerne, arbejdede kun på teglværkerne i sommersæsonen, medens de i stort tal var beskæftiget i statsskovene om vinteren, hvad der jo ganske naturligt gav anledning til, at spørgsmålet om skovarbejdernes totale mangel på sammenhold i stedse stigende grad blev drøftet både i arbejderhjemmene og på arbejdspladserne.

Den største part af skovarbejderne tilhørte dog en anden kategori. En del var beskæftiget i skoven hele året. En anden del — og langt den største — var i hovedsagen beskæftiget ved landbrugsarbejde om sommeren på egnens større gårde. Og endelig var en lille del små jordbrugere, som passede deres private jordbrug om sommeren for så om vinteren, når de kunne undværes fra bedriften, at supplere deres knappe indkomster med den fortjeneste, som arbejdet i skoven kunne indbringe. Disse arbejdere, som kan henføres til sidstnævnte tre grupper, var så godt som alle ivrige modstandere af den fagforeningsluft, som fra de organiserede teglværksarbejdere bragtes ind på arbejdspladserne; men som årene gik, fik flere og flere, særlig blandt de yngre, øjnene op for, at man burde gå ind for tanken.

I en lang årrække var skovarbejdernes løn blevet fastsat af rigsdagen, og der skete også undertiden små forbedringer. Da jeg begyndte, var daglønnen for 10 timers arbejde kr. 1,80.

Efter et par års forløb forhøjedes den til kr. 2,00, og endelig i 1907 blev det vedtaget, at lønnen overalt i sommerhalvåret skulle være kr. 2,50 med den tilføjelse, at hvis den stedlige skovrider fandt det formålstjenligt, kunne det samme beløb også udbetales i vinterhalvåret, og i hvert fald skulle nabodistrikter betale efter samme tarif.

Hverken skovridere eller skovfogder syntes om en sådan lønstigning, da der til ovennævntes tjenesteboliger almindeligvis hørte en ret stor jordlod, som krævede arbejdskraft, og denne arbejdsydelse skulle afregnes med løn efter skovens tarif. På Esrum distrikt, hvor jeg var beskæftiget, fik vi derfor ikke forhøjelsen den første vinter; men da skovrideren på Mårum distrikt aflønnede sine folk med kr. 2,50 om vinteren, kom spørgsmålet vedrørende ligeløn på nabodistrikter os til gode i de følgende år. I rigsdagssamlingen 1912—13 kom skovarbejdernes løn på ny til debat med det resultat, at det blev vedtaget, at denne fra 1. april 1913 skulle forhøjes til kr. 3,00 pr. dag. Vi glædede os naturligvis til denne forhøjelse, men forhøjelsen udeblev i hvert fald på vort distrikt. Vi var kommet helt ind i maj måned, og på forespørgsel hos skovfogderne fik vi kun det svar, at noget sådant kendte man ikke noget til, og der blev tilføjet, at det i hvert fald efter de herrers mening også var ganske upåkrævet med en sådan forhøjelse.

Jeg gav dog ikke op, og ved et politisk møde i Esrum, hvor daværende folketingsmand P. Sabroe talte, henvendte jeg mig til denne og bad ham skaffe mig oplyst, af hvilken grund lønforhøjelsen ikke var trådt i kraft til den ifølge avisreferaterne fastsatte tid. Sabroe lovede mig besked herom i løbet af otte dage, men der kom ikke nogen sådan. Derimod kom skovrideren en dag og bebrejdede mig i ret stærke ord, at jeg havde rettet en sådan henvendelse til en politiker, og meddelte mig, at han ikke ønskede een gang til at komme til at stå ret overfor ministeren for sådan et par lusede ørers skyld. Resultatet var dog nået. Vi fik forhøjelsen med efterbetaling fra 1. april. Jeg glemmer dog

aldrig den skadefryd, der lyste ud af øjnene på mine arbejdskammerater, da skovrideren bebrejdede mig min handlemåde. Den gav mig i hvert fald vished for, at der var langt igen, og at der skulle kæmpes hårdt, før organisationstanken kunne bringes ud i livet.

Med de tre kroner pr. dag, som vi nu fik, klarede de fleste sig for resten også rigtig pænt; for det første, fordi priserne på livsfornödenheder var små, for det andet, fordi kravene til såvel beklædningsudstyr som udstyr i hjemmene lå ret lavt; — man kunne nøjes med få og tarvelige ting, fordi naboerne i al almindelighed ikke havde bedre vilkår på disse områder. Endelig for det tredje var de offentlige udgifter så minimale, så det næsten kan siges, at skatterne ingenting betød. Jeg og mine lige-stillede betalte således i årene 1907—14 kun ca. 8 — otte — kr. om året i skat til Esbønderup-Nødebo kommune og slet ingen statsskat. Ovennævnte forhold vedrørende skatten udelukkede dog ikke, at da en af mine kolleger, skovløber Julius Andersen, Lille Ostrup, blev indvalgt i sognerådet, blev han straks fra flere af kammeraterne kraftigt opfordret til at sørge for, at vi fik en skattenedsættelse. Fra fleres side blev kravet fremsat i fuldt alvor, men blev naturligvis ikke imødekommet.

Med hensyn til levnedsmiddelpriserne skal jeg nævne lidt af, hvad jeg husker bedst. Suppekød kunne købes til en pris af 25 øre pr. pund, steg (fin vare) 30 øre, sukker 16 øre, hvedemel 9—10 øre og kaffe 90 øre pr. pund. En otting hvidtøl — ca. 18 liter — kostede 65 øre og en rulle skrå — $\frac{1}{8}$ pund — 16 øre. Huslejen for en familie, ganske vist i meget tarvelige rum, fra 8—20 kr. pr. halvår. Brændevin, der af Tvede i Helsingør fremstilledes i to styrkegrader, 7 og 8 graders, kostede henholdsvis 28 og 32 øre pr. liter, ligesom en hel flaske cognac kunne købes for 35 à 40 øre.

I sommeren 1914 kom som bekendt krigen, og der blev ret hurtigt vendt op og ned på en mængde forhold. Priserne på alt steg og steg fra måned til måned, ja, næsten fra dag til dag.

Klæder, madvarer, fodtøj og skovværktøj, som vi jo selv skulle betale, blev stadig dyrere og dyrere, og hvad selv den mest veltalende fagforeningsagitator ikke formåede, det kunne prisstigninger klare, nemlig dette at få arbejderne til at indse, at nu måtte der ske en ændring af en eller anden art, for med den fortjeneste, som vi oppebar ved skovarbejdet, var det umuligt at skaffe selv det allernødvendigste til familiens behov.

Gå ind for fagforeningstanken kunne der dog endnu i det store og hele ikke være tale om. De fleste levede i håbet om, at der skulle „vise sig noget“; men år gik efter år, og der viste sig intet. Dag efter dag læste man i aviserne, at så havde denne og så hin private virksomhed bevilget dyrtidstillæg til sine arbejdere, et sted 20 pct., et andet 25 pct., enkelte steder endnu mere; men i vor turban faldt der ingen appelsiner. I februar 1916 skete der imidlertid noget ganske ekstraordinært og uhørt, idet samtlige skovarbejdere på Odsherreds skovdistrikt gik i strejke og nægtede kategorisk at afslutte denne, før der blev givet et dyrtidstillæg til de bestående lønninger på 45 pct. Kun et par enkelte af disse strejkende arbejdere var organiseret ved strejkens begyndelse, men blev hurtigt indmeldt, og Dansk Arbejdsmandsforbund stillede sig yderst imødekommende overfor de strejkende, selv om konflikten ikke var sat i gang på helt normal måde.

Omtrent på samme tid, som dette skete, søgte tørvefabrikanterne i store dele af Nordsjælland at hverve folk til tørvesæsonen, og her var fortjenesten almindeligvis 18 à 20 kr. pr. dag eller omtrent det samme, som vi tjente pr. uge. Jeg henvendte mig personlig til den stedlige skovrider, C. J. Holm, Ostrup, og anmodede ham om som distriktets chef at foranledige, at vi på Esrum distrikt fik et dyrtidstillæg i lighed med, hvad der ydedes i andre virksomheder. Hertil svarede skovrideren: „Det skal De sgu ikke spørge mig om, nej, spørg ministeren,“ og han føjede hånligt til, „så får De nok hver en tiøre!“ Jeg tog ham på ordet i bogstaveligste forstand, men var naturligvis klar over, at en henvendelse til ministeriet fra enkeltmand var helt betydnings-

løs. Skulle der gøres noget, måtte der som i Odsherred løftes i flok.

Af det foregående kunne det se ud, som om jeg stod helt alene med disse fremskridtstanker. Det var heldigvis ikke tilfældet. Jeg var kun alene på den skovfogedpart, hvor jeg havde mit virke. På de øvrige skovfogedparter på samme distrikt var der også enkelte, som var besjælet af samme tanke, og der fandtes selvsagt også folk med initiativ på samme felt på andre distrikter. Ialt var vi fire, der uden at eje een rød øre til avertering eller til bestridelse af andre udgifter for egen regning indvarslede arbejderne fra alle skovdistrikterne nord for København til et møde på Nødebo kro i april samme år, og det viste sig, at kårene nu var blevet så trange, så interessen var vakt, idet der mødte repræsentanter fra samtlige distrikter, så der ialt var ca. 150 deltagere i mødet. Jeg ønsker her at nævne mine udmærkede medarbejdere: P. Godtfredsen, Esrum, død fornylig, N. P. Nielsen, Esrum, nu boende i Lillerød, og Jens Hansen, endnu tjenstgørende som skovløber i Kirkeltehus på Frederiksborg distrikt.

Vi fik daværende redaktør Oscar Jørgensen, „Social-Demokraten“, sat ind i sagen, og han lovede at være hovedtaler ved mødet — et hverv, som han røgtede med fynd og klem. Han havde ydermere inviteret fhv. minister Borgbjerg med på turen, og hans indlæg ved denne lejlighed var selvsagt også både af lodig karakter og velafpasset til lejligheden.

Efter mødet rettede vi en indtrængende opfordring til de tilstedeværende om at være med til at danne en forening, og der meldte sig ialt 72, således at alle nedennævnte distrikter blev repræsenteret. Som et lille kuriosum fra nævnte møde husker jeg, at da vi bestilte krosalen til mødet, fik vi besked på af kroejeren, at det kostede 40 kr.; men efter at Borgbjerg og Oscar Jørgensen havde haft nogle minutters privatsamtale med kroejeren, fik vi af denne besked om, at der intet skulle betales. Distrikterne, som blev repræsenteret, var Tisvilde, Frederiksværk, Esrum, Mårum,

Nødebo, Gurre, Kronborg, Hørsholm, 1. Frederiksborg, 2. Frederiksborg (det nuværende Farum distrikt), 1. og 2. Københavns distrikt samt Lystskovdistriktet.

Nu kom der gang i tingene. Der afholdtes nogle dage senere et møde på hotel „København“ i Hillerød, og her stiftede vi en forening under navnet „Nordsjællands Skovarbejderforening“. Bestyrelsen for denne skulle bestå af en kredsformand for hvert distrikt, og af disse valgtes igen et tre-mands-forretningsudvalg, der kom til at bestå af ovennævnte skovløber Jens Hansen som formand, undertegnede som sekretær og L. P. Andersen, Ramløse Sand, som kasserer. I kontingent skulle betales 50 øre månedligt pr. medlem.

Forretningsudvalget fik tildelt to ret svære opgaver. Den første gik ud på, at vi skulle udarbejde et overenskomstforslag, som snarest skulle forelægges skovdirektoratet og landbrugsministeriet. Den anden, at vi så ofte som muligt skulle bistå kredsformændene i agitationsarbejdet, så alle arbejderne på distrikterne kunne komme med i foreningen. I løbet af en uges tid havde vi et forslag til en priskurant færdigt, og vi begav os med godt mod ud på en københavnstur for at forelægge produktet for de høje myndigheder. De strejkende arbejdere fra Odsherred havde nylig haft en deputation inde i samme ærinde, men var af direktøren blevet afvist med en bemærkning om, at alt, hvad der vedrørte skovarbejdernes løn og arbejdsforhold, var, som direktøren udtrykte sig: „Noget, jeg bestemmer!“

Vi blev dog pænt modtaget (vi strejkede jo ikke) og fik en tre timers samtale med skovdirektøren, kammerherre Buchwald. Han kunne naturligvis ikke acceptere vore krav, men lovede dog at forhandle med ministeren om visse forbedringer. Efter denne samtale traf vi landbrugsminister Kristian Pedersen i rigsdagsbygningen i Fredericiagade, og han lovede ligeledes at se med velvilje på tingene, men heller ikke her fik vi løfte om særlige forbedringer. Otte dage efter fik vi svar på vor henvendelse. Heri hed det, at direktoratet efter samråd med ministeriet havde

besluttet at forhøje skovningsprisen på skov med 20 øre pr. rummeter og på knippel med 10 øre fra indeværende års 1. oktober. Et højst magert resultat, eftersom vort krav gik ud på ca. 50 pct. forhøjelse af såvel akkordpriser som den faste dagløn.

Skønt vi her fik bekræftet, hvad jeg aldrig havde tvivlet om, at vor nystiftede forening aldrig kunne blive en kamporganisation, tog vi dog energisk fat på anden del af vor opgave: agitationen. Al vor fritid gik til deltagelse i møder. Der blev afholdt møder på Lillerød kro, Rudersdal kro, i Hareskoven, på Græsted kro, Marianelund kro, i Hørsholm og Hillerød samt på Sandkroen. De fleste steder var tilslutningen stor, fordi man fra arbejderne side troede på, at man her ville kunne opnå virkelige forbedringer, medens vort formål egentlig kun var dette: at få samling på vore folk, idet vi herigennem øjnede en mulighed for senere at få dem overført til Dansk Arbejdsmandsforbund, efterhånden som de opdagede, at vor nye forening intet magtede i retning af at skaffe de så hårdt tiltrængte lønforbedringer.

Efter kort tids forløb var foreningen oppe på ca. 450 medlemmer, og skønt vi med stadig større energi og pågæenhed gang på gang fremsatte vore krav over for skovdirektøren og stadig henviste til det stigende medlemstal, opnåede vi kun meget minimale indrømmelser. Fra de ledendes side på distrikterne blæste der heller ingen gunstig vind for vort foretagende. Hver gang vi fremsatte formelle krav overfor direktoratet, blev disse krav sendt ud til skovrideren til erklæring, og jeg tør nok sige, at disse erklæringer i al almindelighed ikke just var varme anbefalinger for den sag, som vi kæmpede så hårdt for.

Desuden stødte vi på en uventet modstand under vort arbejde for at få arbejderne ind i foreningen. Denne modstand kom, hvor mærkeligt det end lyder, fra Dansk Arbejdsmandsforbund, idet en del fagforeningsledere slet ikke forstod, hvad vi havde for. Man kunne fra den side ikke fatte, at det skulle være nødvendigt med vor forening som mellemed, og der mødte flere steder fagforeningsfolk op ved vore agitationsmøder og ligefrem

søgte at fraråde arbejderne at foretage indmeldelse, naturligvis med den ganske rigtige begrundelse, at en direkte tilknytning til forbundet ville være bedre — en ordning, vore arbejdere de fleste steder, som tidligere nævnt, blankt afviste.

Ved et møde på Sandkroen var det særlig galt. Der var fagforeningsformand Elias Nielsen, Nykøbing S., og forretningsfører H. P. Jensen, Hillerød, kommet til stede, og efter at vi havde talt og rettet opfordring til de mødte om at indmelde sig, tog de to herrer skiftevis ordet og frarådede en sådan indmeldelse. Der var ved at blive tumult, og vi henstillede derfor stilfærdigt til de to herrer ikke yderligere at blande sig i denne sag. Jeg søgte at forklare dem, at blot vi fik samlet flokken, skulde den tid sikkert komme, hvor hver især fandt sin rigtige plads. Disse udtalelser mente de herrer var nonsens og forsøgte igen at tale til forsamlingen. Herved blev uroen yderligere forøget, og vi måtte til sidst henstille til Elias Nielsen og H. P. Jensen om at forlade mødet. Det skete, hvorefter alle de tilstedeværende indmeldte sig.

Da den slags gentog sig på flere møder, tog jeg personlig ind til forbundskontoret og forklarede formanden, forretningsfører M. C. Lyngsie, sagen. Han forstod mig og lovede mig, at vi nok skulle blive fri for den slags forstyrrelser i vort arbejde i fremtiden.

Efter et halvt års forløb blev der fra direktoratet udsendt meddelelse til distrikterne om, at staten ville udbetale et 15 pct. dyrtidstillæg til alle skovarbejdere, gældende både dagløn og akkordpriser. Det var ikke blide ord, der faldt fra skovridernes og skovfogdernes side angående denne forhøjelse. En enkelt udtrykte sig omtrent således: „Ja, I skal sgu da også forgyldes både for og bag, men vent til foråret, så bliver den forhøjelse inddraget igen.“ Der skete imidlertid noget helt andet, idet dyrtidstillægget 1. april året efter blev forhøjet til 30 pct. Vi, såvel som de strejkende skovarbejdere i Odsherred, fastholdt dog stadig, som vi mente med fuld ret, at forhøjelsen var for ringe.

Som nævnt ville de strejkende ikke gå i arbejde, medmindre forhøjelsen kom op på 45 pct., og endelig i efteråret 1918 måtte skovdirektøren på Vig kro slutte en midlertidig overenskomst med Dansk Arbejdsmandsforbund og de strejkende om netop den af disse krævede forhøjelse. Vor forening fik fra direktoratet meddelelse om denne ordning, som også skulle være gældende for vore løsarbejdere, hvorimod de faste, i skovens huse boende arbejdere skulle nøjes med de ovenanførte 30 pct. Denne ordning, der selvsagt var ganske uholdbar, blev trods alt praktiseret indtil oktober 1919, uden at vi var i stand til gennem for-
 cningen at få dette skæve forhold rettet. Da det først gik op for de mest intelligente af vore medlemmer, flygtede de i huj og hast, som også jeg havde ventet, fra os og over i Dansk Arbejdsmandsforbunds afdelinger, og de mere træge fulgte lidt efter lidt efter. Vor forening opløstes derved af sig selv og var også helt overflødig, men den havde opfyldt sin mission som fra først af beregnet.

Vi kom nu ind i et godt og intimt samarbejde med forbundet, og her fik jeg forbindelse med en del mennesker, som jeg satte meget højt. Først og fremmest den utrættelige formand, Lyngsie, forretningsfører Jens Larsen, Næstved, sekretær Christensen-Voldby og fhv. havnearbejder Niels Hansen, og jeg skylder i sandhedens interesse at tilføje, at de to, som vi måtte optræde så energisk overfor på Sandkroen, H. P. Jensen og Elias Nielsen, blev et par af mine bedste venner, og vi morede os ofte senere over det omtalte optrin.

Efter at organisationsforholdene således var bragt, om ikke i orden, så dog i en god gænge, varede det ikke længe, før skovdirektoratet og landbrugsministerium gik med til oprettelse af en arbejdsoverenskomst for statsskovbruget. Jeg havde den glæde og ære i september 1919 at blive valgt ind i forhandlingsudvalget og være med til at underskrive den første overenskomst vedrørende løn- og arbejdsforhold for statsskovbrugets arbejdere. Denne overenskomst gav os en så gennemgribende, men også

hårdt tiltrængt forbedring, at vor daglon steg fra kr. 3,90 pr. dag til kr. 9,00, medens samtidig arbejdstiden blev nedsat fra 10 til 9 timer. Senere kom 8-timers arbejdsdagen og mange andre forskellige forbedringer.

I dag — i 1952 — er det således, at skovarbejdernes løn- og levevilkår ligger helt på linie med alle andre danske arbejders forhold. Dette resultat er nået gennem sammenhold og den stærke tilknytning til arbejderorganisationerne, og et sådant sammenhold er stadig nødvendigt for at opretholde de goder, som er vundet gennem en kamp, hvis udvikling og vilkår ikke kendes gennem selvoplevelse af den nuværende generation.

— — —

Når jeg i det foregående har nævnt navne og fremdraget forskellige udtalelser, kunne måske en og anden tænke, at jeg har ønsket at stemple lederne indenfor skovbruget som mennesker, der slet ikke havde øje for arbejdernes ringe levevilkår, og som intet undte dem, selv ikke de simpleste menneskerettigheder. Dette er dog ikke tilfældet og har langt fra været min hensigt. Der var endogså til dagligt et udmærket næsten patriarkalsk forhold mellem skovrideren og arbejderne.

Jeg overværede ved en klappagt en samtale mellem to ældre skovridere, hvor den ene spurgte: „Hvordan går det dig? Har du noget til dine folk at bestille?“ Hertil svarede den anden: „Det er sløjt, kan du tro. Jeg ved næsten ikke mit levende råd. Hvad skal jeg gøre ved disse fattige mennesker?“ „Ligeså hos mig,“ sagde den første, „jeg ligger såmænd tit vågen om natten for at spekulere på, hvad jeg dog skal give dem at bestille, så de ikke helt skal sulte, til skovningen skal begynde.“

At disse udtalelser var alvorligt ment, er hævet over enhver tvivl, og når man alligevel ikke kunne forstå vor tankegang, men tværtimod modarbejdede os i vore bestræbelser, var det ingenlunde uvilje imod os, men kun et udtryk for tidens opfattelse indenfor næsten alle højere kredse, ikke mindst de akademiske. Nej, i al almindelighed levede vi fredsommeligt med hinanden

indenfor skovens rammer som en lille stat i staten, og det samme er tilfældet endnu, selv om der er sket mange forandringer i årenes løb.

— — —

Der førtes og føres endnu et eget sprog blandt folkene i skoven. Det kan i fremmede øren måske undertiden lyde lidt voldsomt, men blandt skovens folk bliver det altid rigtigt opfattet. En lille prøve skal jeg her fremkomme med.

En naboskovrider havde i min ungdom budt mig en højere betaling for forskelligt arbejde end den, jeg kunne tjene på Esrum distrikt. Jeg tog imidlertid ikke mod tilbudet, men fortalte det til min egen chef, den tidligere nævnte skovrider C. J. Holm. Han svarede: „Så skulle dog også fa'en i sådan en gammel tyveknægt! Skal han forsøge at stjæle mine bedste folk! Jeg skal ringe for ham ved given lejlighed.“ Ingen må dog forledes til at tro, at det var skovriderens hensigt med disse voldsomme udtryk at drage sin gamle kollegas ærlighed i tvivl. Tværtimod! Men sådan var sproget, og der er ikke sket store ændringer på dette område.

BERETNING

OM

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1951—52

Mandag d. 26. maj 1952 afholdtes samfundets generalforsamling på hotel „Leidersdorff“ i Hillerød. Viceskoleinspektør *Rosted*, Hørsholm, valgtes til dirigent.

Formanden, museumsdirektør *Knud Klem*, fremhævede i sin beretning publikationerne som samfundets vigtigste indsats. Den udsendte årbog 1951 havde fået en god modtagelse. Bestyrelsen ønskede meget, at medlemskredsen kunde udvides, idet man der ved vilde få lettere ved at gennemføre de foreliggende opgaver. En opfordring til indmeldelse blev udsendt med årbogen. Resultatet havde ikke været utilfredsstillende, idet en del medlemmer havde indmeldt sig. Ligeledes blev der på initiativ af direktør *Vilhelm Hansen* i Birkerød nedsat en komité til at arbejde for medlemstilgang. Med de 60 nye medlemmer var medlems-tallet nu kommet op på 597, men større tilgang var naturligvis ønskelig. Formanden takkede såvel den nedsatte komité og andre for deres interesserede arbejde som kommunerne for deres bidrag, men håbede, at endnu flere tilskud vilde indkomme.

I den efterfølgende livlige diskussion beklagede direktør *Vilhelm Hansen*, at medlemstallet i de sidste år havde stagneret. Der måtte agiteres for flere medlemmer og for øgede tilskud fra kommunerne. Den nævnte komité i Birkerød havde på et par uger samlet 25 medlemmer; senere agtede man at fortsætte i Farum, og tilsvarende forsøg burde foretages i det øvrige amt. På egne og rektor Arentofts vegne stillede han forslag til en udtalelse, hvori bestyrelsen opfordredes til at søge at danne lokal-komitéer eller udpege tillidsmænd. Redaktør *Bernild* fandt det

beskæmmende, at kommunerne ydede så lidt, og rettede opfordring om en henvendelse til sognerådsforeningen.

Sekretæren, museumsinspektør *Jørgen Paulsen*, glædede sig over, at der var skabt liv i foreningen, men fandt, at en for voldsom agitation i det lange løb ikke vilde holde. Han var som direktør *Vilhelm Hansen* stemt for aktivitet, men opgaven må være at vække folks interesse for samfundets sag. Formanden udtalte sig i samme retning og bad om, at den foreslåede udtalelse måtte opfattes som en henstilling til bestyrelsen om at intensivere arbejdet for medlemstilgang, og af forsamlingen stillede redaktør *Laurids Hansen* forslag om udtalelsens ændring i denne retning. Forslaget vedtoges dernæst enstemmigt.

I kassererens sted forelagde fuldmægtig *Larsen* det reviderede regnskab, der balancerede med kr. 6.988,14. Regnskabet godkendtes uden bemærkninger.

Følgende bestyrelsesmedlemmer var på valg: direktør *J. Chr. Jensen*, dr. *A. H. Riise*, kommunelærer *Rosenkilde*, borgmester *Sigurd Schyztz*, dr. phil. *Jan Steenberg* og forfatteren *Anders Uhrskov*. De genvalgte alle. Endvidere genvalgte de to revisorer, kommunaldirektør *Chr. Svendsen* og hovedbogholder *H. P. Olsen*.

Efter generalforsamlingen talte landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, om sognehistorie. Han gav en udredning af historieforskningen gennem tiderne og kom derefter nærmere ind på arbejdsområderne for en sådan forskning og omtalte bl. a. hensigtsmæssigheden af, at naboamter i visse tilfælde slog sig sammen om udgivelsen af en årbog. Efter foredraget besvarede foredragsholderen spørgsmål fra forsamlingen.

Sparekassedirektør *C. Andersen*, Hillerød, har meddelt bestyrelsen, at han af helbredshensyn har set sig nødsaget til at nedlægge sit hverv som bestyrelsesmedlem og kasserer. Bestyrelsen beklager i høj grad dette og benytter her lejligheden til over for sparekassedirektøren at udtale sin varme tak for mange års trofast medarbejde og for hans altid vågne interesse for samfundets

anliggender såvel som for hans fortrinlige røgtelse af hvervet som kasserer. Kassererforretningerne er midlertidigt venligst overtaget af sparekassefuldmægtig *Larsen*, for hvilket bestyrelsen bringer ham sin tak.

Samfundets styrelse består for tiden af følgende medlemmer: museumsdirektør *O. Andrup*, Hillerød, fhv. sognepræst *Villads Christensen*, København, tidl. Græsted, forfatteren, redaktør *Erland Gribso*, Frederiksværk, sognefoged *Hans Jensen Hansen*, Ølstykke, sparekassedirektør *J. Chr. Jensen*, Hillerød, amtsskolekonsulent *L. C. Jensen*, Gilleleje (skriftudvalget), museumsdirektør *Knud Klem*, Helsingør (formand, skriftudvalget), gård-ejer *Karl Larsen*, Farum, gårdejer *Martin Olsen*, Tømmerup, Dyssekilde, museumsinspektør *Jørgen Paulsen*, Hillerød (sekretær, skriftudvalget), læge *A. H. Riise*, Hillerød, adjunkt *H. Ring*, Helsingør (skriftudvalget), kommunelærer *H. Rosenkilde*, Humlebæk, borgmester *Sigurd Schydtz*, Helsingør, dr. phil. *Jan Steenberg*, Hillerød, og forfatteren *Anders Ubrskov*, Hillerød. Samtlige styrelsesmedlemmer tager — ligesom samfundets ekspedition, boghandler *Hans Tofte*, Hillerød — gerne mod indmeldelser.

I regnskabsåret 1951-52 har samfundet modtaget følgende tilskud: staten 700 kr., Frederiksborg amtsfond 200 kr., Frederiksborg byråd 50 kr., Frederiksværk byråd 100 kr., Helsingør byråd 100 kr., Hillerød byråd 100 kr. Endvidere fra nedennævnte sogneråd: Lyng-Uggeløse 50 kr., Frederiksborg slotssogn 100 kr., Hørsholm 50 kr., Lillerød 25 kr., Uvelse 25 kr., Græsted-Mårup 10 kr., Melby 10 kr., Birkerød 10 kr., Ramløse-Annisse 10 kr., Helsing-Valby 25 kr., Stenløse-Veksø 25 kr., Kregme-Vinderød 20 kr., Skibby 10 kr., Bloustrød 50 kr., Ølstykke 25 kr., Asminderød-Grønholt 10 kr., Slangerup landsogn 20 kr., Slagslunde-Ganløse 30 kr., Kyndby-Krogstrup 20 kr., Tikøb 25 kr. og Ølsted 200 kr. Endvidere har Frederiksborg Amts Spare- og Lånekasse bidraget med 100 kr. og Carl Julius Petersens Hjælpefond 500 kr.

Samfundet bringer alle bidragyderne en varm tak for den støtte, der gennem bidragene er blevet dets virksomhed til del.

Samfundets medlemmer, nytilkomne som ældre, kan købe ældre årgange af årbogen for 2 kr. pr. årgang. Årbøgerne for 1907, 1916, 1917, 1919 og 1920 er udsolgt. Prisen på særbøger bliver fastsat ved udgivelsen i hvert enkelt tilfælde.

Samfundet har hidtil udgivet følgende særbøger, som medlemmerne kan købe til vedføjede priser:

Carl Christensen: Frederiksværk, 1926, 192 s., 54 ill. . .	5 kr.
Arne Sundbo: Frederikssund og Købstaden Slangerups Historie. I. Tiden til 1809, 1931, 416 s., 112 ill.	6 kr.
II. Frederikssunds historie 1810—70, 1937, 261 s., ill.	4 kr.
Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie, 1933, 288 s., 44 ill.	3 kr.
Anders Uhrskov: Fra Stavnsbaand til vore Dage. Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie.	
I. Fra Landbrugets Verden, 1938, 324 s., 80 ill.	uds.
II. Handel, Haandværk, Fiskeri, 1939, 176 s., 52 ill. . .	3 kr.
III. Fra Land og By, 1940, 237 s., 38 ill. samt register	3 kr.
Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt, 1943-44, 392 s., 118 ill.	6 kr.
Jan Steenberg: Christian IV's Frederiksborg, 1950, 190 s., 33 ill.	8 kr.

De øvrige af samfundet udgivne særbøger er alle udsolgte. Med undtagelse af årene 1929 og 1939 er der i de år, i hvilke særbøger er udsendt, ikke udgivet nogen almindelig årbog.

De historiske amtssamfund er enedes om at give hverandres medlemmer adgang til for nedsat betaling (evt. fremstillingsprisen for vedkommende skrift) at abonnere på de årbøger og andre skrifter, der udgives af de samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er medlem, når begæring derom fremsættes gennem eget samfunds bestyrelse. Medlemmerne, der ønsker at benytte sig heraf, bedes henvende sig til sekretæren. Ordningen gælder dog ikke samtlige historiske samfund.

Opmærksomheden henledes på, at samfundets medlemmer kan erhverve Nationalmuseets illustrerede årsskrift „*Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*“ for nedsat pris. Endvidere kan medlemmer for nedsat pris (6 kr. + porto) abonnere på det af „Dansk historisk Fællesforening“ udgivne tidsskrift „*Fortid og Nutid*“, der udkommer med ca. 8 ark årligt, samt til favørpris (ved indsendelse af beløbet til postkonto 86264, Fortid og Nutid, Frederiksborg Slot, Hillerød) købe følgende af foreningen udgivne skrifter:

E. Kroman: *Skriftens Historie i Danmark* (4,50 kr., bogladepris 6 kr.).

Holger Hjelholt: *Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen* (6,80 kr., bogladepris 8,50 kr.).

Helge Søgaard: *Litteraturvejledning for kulturhistoriske provinsmuseer* (3 kr., bogladepris 4,50 kr.).

Henvendelse herom sker til Dansk historisk Fællesforenings sekretær, museumsinspektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, Hillerød.

OVERSIGT

OVER

REGNSKABET FOR TIDEN $\frac{1}{10}$ 1951 — $\frac{30}{9}$ 1952.

	Kr	Øre		Kr.	Øre
INDTÆGTER			UDGIFTER		
Kassebeholdning pr.			Forsikring	12	96
$\frac{1}{10}$ 1951	1647	57	Trykning af årbog, honorarer m. v. . . .	6651	30
Kontingenter og salg af publikationer . . .	4987	44	Kontorartikler, porto.	279	70
Bidrag:			Generalforsamling,		
Staten	700	00	møder, foredrag . . .	347	47
Amtet	200	00	Dansk historisk Fæl-		
Kommuner	1115	00	lesforening	70	31
Pengeinstitutioner . .	100	00	Renteudgift	0	05
Legater og fond . . .	500	00	Kassebeholdning . . .	1888	22
	9250	01		9250	01

Ved udsendelsen af årbogen hænder det, at enkelte medlemmer ikke indløser forsendelsen. Da dette medfører en betydelig portoudgift for Samsundet, kan en sådan form for udmeldelse ikke tages for gyldig. Udmeldelse må — for at være gyldig — være sket skriftlig til sekretæren (museumsinspektør Jørgen Paulsen, Hillerød) inden årbogens udgivelse.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Vilh. la Cour: Flynderborg	3
Hans Stiesdal: Den gamle Værebro	25
Jan Steenberg: Skibby kirke	44
Axel Garboe: Af Skibby sogns præstehistorie.....	65
Henning Henningsen: Kirkeskibe i Frederiksborg amt ..	88
O. Jørgensen: Om skovarbejdernes organisationsforhold.	111
Beretning om samfundets virksomhed	124
Regnskabsoversigt.....	128

BILLEDFORTEGNELSE

Udsnit af Egebecks kort over Helsingør bys marker 1799	5
Udsigt over Flynderborg voldsted. Foto fra ca. 1875.....	7
Flynderborg. A. P. Madsens opmåling 1889	10
Kroki fra A. P. Madsens beretning 27/10-1889	11
" " " " 5/12-1890	12
" " " " 9/12-1890	13
Det vestre hjørne af fremgravet murrest 1937	15
Kroki fra Roar Skovmands beretning 28/10-1937	16-17
Værebros Rester af vejdæmning og brokar.....	27
Snit gennem vejdæmningen.....	29
Jarlabankes bro i Uppland, Sverige. Tegning	31
Værebros De fremgravede rester af brokarret. Tegning	33
Opmåling af brokarret	35
Gerebro	37
Bronzekedel fra ca. 1525-50, fundet ved Værebros	39
Stridsøkse fra Værebros. Tegning	41
Rekonstruktion af Skibby kirkes indre. Tegning	45
Skibby kirke. Apsis	47
Apsismaleri	48
Detaille fra apsimaleri	49
Grundplan	51
Kalkmalerier på korbuen	52
" på korets nordlige kappe	53
" på korets østlige kappe.....	54
Interiør set mod vest	55
Detaille af kalkmaleri på korets østlige kappe	56
Røgelsekar	57
Nordre sideskib	59
Søndre sideskib.....	61
Kalk og sygekalk.....	63
Mindetavle over præsten Peter Gødesen og hustru.....	73
Sølv-oblåtæske fra 1764	77
Fordelingen af kirkeskibe i Frederiksborg amt. Tegning	95
Kirkeskib i Torup kirke	103
Kirkeskibsprocession i Helsingør d. 1/2-1953	107

Hvor intet andet er anført, er afbildningerne efter fotografier.

DENNE ÅRBOG FOR 1952
ER UDGIVET PÅ
FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUNDS VEGNE
AF L. C. JENSEN, KNUD KLEM, H. RING
OG JØRGEN PAULSEN